

En färd i språket

Festskrift till

Marketta Sundman

på 60-årsdagen

den 12 mars 2009

En färd i språket

Festskrift till Marketta Sundman

på 60-årsdagen den 12 mars 2009

Utgivare:

Kirsten M. Berg, Kaj Borg, Eva Ingman,
Minna Sandelin, Anne-Maj Åberg

Åbo universitet, Nordisk filologi 2009

© Författarna 2009

Grafisk design och teknisk redigering: Kirsten Berg

Programvara: Apple Macintosh, Pages

Pärbild: Åbo universitets bildarkiv

ISBN: 978-951-29-3845-2

Foto: Kirsten Berg

Marketta Sundman

Marketta Sundman

hyllas på 60-årsdagen

den 12 mars 2009

Maiju Alanen, Reso	Tuomo Fonsén, Åbo
Asger Albjerg, Helsingfors	Mona Forsskåhl, Helsingfors
Erik Andersson, Åbo	Kari Fraurud, Edsbro
Lars-Gunnar Andersson, Göteborg	Maria Fremer, Helsingfors
Eva Aniansson och Heimir Pålsson, Uppsala	Birgitta Garme, Uppsala
Kirsten M. Berg, Åbo	Britt-Louise Gunnarsson, Uppsala
Görel Bergman-Claeson, Uppsala	Margareta Gustafsson, Vanda
Melina Bister och Jouko Lindstedt, Lahtis	Saara Haapamäki, Åbo
Siv Björklund, Larsmo/Vasa	Anna Helga Hannesdóttir och Bo Ralph, Göteborg
Marianne Blomqvist, Ekenäs	Gunilla Harling-Kranck, Helsingfors
Hans Jørgen Boe, Jyväskylä	Irmeli Helin, Åbo/Helsingfors
Kaj Borg och Arto Heiskanen, Åbo	Staffan Hellberg, Solna
Gösta Bruce, Lund	Tuija Helle, Åbo
Ulla Börestam, Uppsala	Sofie Henricson, Helsingfors
Ylva Carlsson, Stockholm	Risto Hiltunen, Åbo
Lotta Collin, Åbo	Ilkka Hirvonen, Åbo
Lars-Olof Delsing, Malmö	Lars Huldén, Helsingfors
Jan Einarsson, Lund	Christer Hummelstedt, Åbo
Lena Ekberg, Lund	Leena Huss, Uppsala
Lennart Elmevik, Uppsala	Mari Husu, Åbo
Elisabet Engdahl, Göteborg	Kenneth Hyltenstam, Stockholm
Anders Eriksson, Göteborg	David Håkansson, Lund
Birgit Falck-Kjällquist, Svedala	Kaisa Häkkinen, Pemar
Clary Fant, Åbo	Leif Höckerstedt, Ekenäs
Bodo Fehlig, Åbo	Eva Ingman, Reso
Ullamaija Fiilin, Sjundeå	Marianne Inkinen-Järvi, Esbo

Ann-Marie Ivars, Helsingfors
Anne Jaatinen, Vanda
Gunilla Jansson, Uppsala
Camilla Jauhojärvi-Koskelo,
Jyväskylä
Olle Josephson, Stockholm
Taina Juurakko-Paavola,
Tavastehus
Päivi Juvonen, Stockholm
Eeva-Liisa Järvinen, Helsingfors
Heini-Marja Järvinen, Åbo
Maija Kalin, Jyväskylä
Elin Karikoski, Svanvik
Kari Keinistö och Annmari
Sahlstein, Åbo
Arto Kirri och Vuokko Onkamo-
Kirri, Åbo
Kirsi Koch, Åbo
Sirpa Koiranen, Lempäälä
Henrik Kokkonen, Jyväskylä
Milja Koponen, Åbo
Merja Koskela, Vasa
Annikki Koskensalo, Åbo
Esko Kukkasniemi, Åbo
Pirjo Kukkonen, Helsingfors
Christer Kuvaja, Karis
Roger Källström, Västra Frölunda
Sinikka Lahtinen, Jyväskylä
Hans Landqvist, Göteborg
Päivi Lappalainen, Turku
Jannika Lassus, Esbo
Ulla och Christer Laurén,
Korsholm
Hanna Lehti-Eklund, Helsingfors
Pirkko och Henrik Lilius,
Helsingfors

Birgitta Lindgren, Stockholm
Kim Lindroos, Åbo
Jan Lindström, Helsingfors
Per Linell, Linköping
Ing-Marie Loman, Åbo
Anne-Marie Londen, Helsingfors
Erika Lyly, Stockholm
Benjamin Lyngfelt, Göteborg
Claus Madsen, Åbo
Sven-Göran Malmgren, Göteborg
Marita Mannfolk, Åbo
Nina Martola, Esbo
Katja Matikainen och Harry
Lönnroth, Tammerfors
Päivi Mattila, Nådendal
Björn Melander, Uppsala
Ulla Melander Marttala, Uppsala
Karin Milles, Stockholm
Ruth Mulvad, Köpenhamn
Maarit Mutta, Åbo
Sanna Mäkilä, S:t Karins
Marjatta Mälkki-Christiansson,
Åbo
Anne Männikkö, Littois
Kristina och Henrik Nikula, Åbo
Gunvor Nilsson, Örebro
Bengt Nordberg, Uppsala
Marianne Nordman, Vasa
Åsa Nordqvist Palviainen,
Jyväskylä
Roger och Taija Nyborg,
Stockholm
Raija Nylund, Åbo
Sointu Nyström, Åbo
Staffan Nyström, Stockholm
Nea Oförsagd, Åbo

Marika Paavilainen, Jyväskylä	Irma Sorvali, Uleåborg
Helena Palmén, Lovisa	Hans Strand, Stockholm
Päivi Pietilä, Åbo	Siv Strömquist, Uppsala
Nina Pilke, Vasa	Eva Sundgren, Eskilstuna
Christer Platzack, Lund	Margareta Svahn, Uppsala
Sari Pukonen, Åbo	Jan Svensson, Lund
Satumaija Püschel, Åbo	Taija Swanström, Helsingfors
Riitta Pyykkö, Åbo	Lisa Södergård, Helsingfors
Matti Rahkonen, Jyväskylä	Margareta Södergård, Jakobstad
Henrik Rahm, Lund	Pirjo Söderholm, Joensuu
Maj Reinhammar, Uppsala	Marika Tandefelt, Helsingfors
Mikael Reuter, Helsingfors/Pargas	Kerstin och Mats Thelander, Uppsala
Tomas Riad, Stockholm	Seija Tiisala, Helsingfors
Heidi Rontu, Helsingfors	Sonja Vidjeskog, Åbo
Paula Rossi, Uleåborg	Doris Wagner, Åbo
Mirja Saari, Helsingfors	Kjell Weimer, Helsingfors
Olli-Pekka Salo, Jyväskylä	Pia Westerberg, Esbo
Per Sandal, Lemvig, Danmark	Camilla Wide, Helsingfors
Minna Sandelin, Närpes	Pertti Widén, Åbo
Caroline Sandström, Helsingfors	Barbro Wiik, Korsholm
Sinikka Segerståhl, Uleåborg	Henrik Williams, Uppsala
Beatrice Silén, Helsingfors	Lars och Ulla Wollin, Uppsala
Tina Simons (f. Molander), Esbo	Anne-Maj Åberg, Åbo
Paula Sjöblom, Åbo	Carola Åkerlund, Esbo
Peter Slotte, Esbo	Carin Östman, Uppsala
Anna Slotte-Lüttge, Vasa	
Eivor Sommardahl, Helsingfors	

Avdelningen för svenska och finska, Mälardalens högskola

Engelsk filologi, Åbo universitet

Forskningscentralen för de inhemska språken, Helsingfors

Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur, Helsingfors
universitet

Institutionen för nordiska språk vid Vasa universitet

Centrum för tvåspråkighetsforskning, Stockholm
Institutionen för nordiska språk, Stockholms universitet
Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet
Institutionen för svenska språket. Göteborgs universitet
Nordiska språk, SOL-centrum, Lund
Nordisk filologi, Uleåborgs universitet
Tysk filologi, Åbo universitet
Nordisk filologi, Åbo universitet
Nordiska språk, Tammerfors universitet
Seminariet för nordisk namnforskning, Uppsala universitet
Språkrådet, Sverige
Svensklärarna i Finland rf.
Ämnesföreningen Skandica, Åbo universitet

Innehåll

Förord	1
MARKETTA ÄR ATT GRATULERA – om verb med subjektsstyrd oblik lucka i infinitivfras. <i>Erik Andersson</i>	3
Hvor langt er det mellom Islandske og Gammelnorske homilieboek? <i>Kirsten M. Berg</i>	18
”Min Epistel” – Ett bidrag till diskussionen om Bellmans egna tonsättningar. <i>Lars Huldén</i>	35
Det mångskiftande modersmålet. <i>Leena Huss</i>	40
Sydösterbottens dubblering. <i>Ann-Marie Ivars</i>	53
Synvinklar till pedagogisk grammatik. <i>Heini-Marja Järvinen</i>	66
Hoppas jag – en grammatikaliserad diskurspartikel? <i>Hanna Lehti-Eklund</i>	77
Därför för att ... <i>Jan Lindström & Anne-Marie Londen</i>	86
Det femte landskapet? Svenska språköar i Finland som objekt för språkvetenskaplig forskning. <i>Harry Lönnroth</i>	98
Negation på två språk. <i>Heidi Rontu</i>	114
Aspekter på Helsingfors som talgemenskap. <i>Mirja Saari</i>	123
Om s.k. omfattning i äldre fornsvenskan. <i>Minna Sandelin</i>	136
Vägar att undersöka svenskan hos finska inlärare – datain- samling i ett forskningsprojekt. <i>Marika Paavilainen,</i> <i>Eeva-Liisa Järvinen, Anne-Maj Åberg, Sinikka Lahtinen</i> <i>och Matti Rahkonen</i>	144
På två språk i ett språksamfund. Om kundtilltal i varuhusannonser. <i>Marika Tandefelt</i>	159
<i>Den här och den där.</i> <i>Camilla Wide</i>	171
Från sju bröder till kollektivt självmord. Något om finska romaner i svensk språkdräkt. <i>Lars Wollin</i>	190

Förord

Den 12 mars 2009 fyller professor Marketta Sundman 60 år. Med denna festskrift vill vi hylla och gratulera henne på den stora bemärkelsedagen.

Marketta Sundman är en uppskattad forskare och en ansedd akademisk lärare. Till hennes forskningsintressen hör framför allt nusvenskans grammatiska struktur, tvåspråkighet och inläring av svenska som främmande språk. Det grammatiska studiet av svenskan representeras i hennes vetenskapliga produktion först och främst av den gedigna doktorsavhandlingen *Subjektsval och diates i svenskan* (1987). Problem kring tvåspråkighet har hon behandlat ingående t.ex. i monografierna *Tvåspråkigheten i skolan: en undersökning av språkfärdigheten hos en- och tvåspråkiga grundskoleelever i Finland* (1994) och *Barnet, skolan och tvåspråkigheten* (1998). Under de senaste åren har hon intresserat sig för inläring av svenska som främmande språk och för närvarande leder hon ett av Svenska litteratursällskapet i Finland finansierat forskningsprojekt med titeln *På väg mot kommunikativ kompetens: Tillägnandet av svenskans struktur hos finska inlärare*. Marketta Sundmans vetenskapliga verksamhet har uppmärksamats även i Sverige; år 2008 tilldelades hon av Svenska Akademien ett pris som årligen tillerkänns en person som ”genom sin verksamhet har gjort särskilt viktiga insatser för svenska språket.”

Artiklarna i denna festskrift är skrivna av personer som har anknytning till olika tidsperioder under Markettas akademiska bana – hennes ”färd i språket”. En del av dem kan karakteriseras som akademiska mentorer, en del som kolleger – tidigare eller nuvarande – och en del som adepter till henne. Detta har också varit vårt mål; vi ville bjuda in både namnkunniga nordister och unga forskare från jubileans närmaste bekantskapskrets. Vi riktar ett stort tack till artikelförfattarna som trots den kärva tidtabellen ville ställa upp!

Festskriften publiceras endast i elektroniskt format. Vid Åbo universitet är den därmed den första av sitt slag. Vår förhoppning är att artiklarna tack vare det nya mediet kommer att få stor spridning och vara lättillgängliga för alla intresserade.

Åbo, mars 2009

Kirsten M. Berg, Kaj Borg, Eva Ingman, Minna Sandelin, Anne-Maj Åberg

MARKETTA ÄR ATT GRATULERA

– om verb med subjektsstyrd oblik lucka i infinitivfras

Erik Andersson

I. Underförstått led i infinitivfras i SAG och i denna uppsats

I äldre transformationsgrammatik intresserade man sig rätt mycket för en transformation som i engelsk version kallades *tough-movement* och som ofta fick behålla sitt namn när den svenska motsvarigheten diskuterades. Den kan kort illustreras med följande exempel:

- (1) a. Att beskriva den här konstruktionen är *svårt* (för mig).
- b. Det är *svårt* (för mig) att beskriva den här konstruktionen.
- c. Den här konstruktionen är *svår* (för mig) att beskriva.

I sats (1a) är subjektet en infinitivfras som har uppkommit genom en något onormal lika-NP-strykning. Det tänkta subjektet för infinitiven, i detta fall *jag*, har strukits under identitet med ett ibland underförstått upplevaradverbial, här *för mig*. (I en subjektssats kan man ju inte följa normalfallet, som skulle innebära att hela satsens subjekt styr strykningen.) I sats (1b) har denna infinitivfras extraponerats till slutet av satsen, och subjektpositionen fylls då med det formella (expletiva) subjektet *det*. Eftersom man gärna har ett mer typiskt subjekt i en sats, har man i sats (1c) lyft upp ett led i infinitivfrasen och gjort det till subjekt i stället för det formella. Förvandlingen av sats (1b) till sats (1c) är ett exempel på *tough-movement*. Konstruktionen kan beskrivas som en lyftning som innebär att ett icke-subjekt (ett **oblikt led**) i en infinitivfras görs till subjekt i den närmast högre satsen.

Tough-movement är en transformation som förekommer vid ett stort antal adjektiv och particip som anger möjlighet, svårighet, bekvämlighet osv. Men också ett fåtal verb, t.ex. *gå*, kan konstrueras på motsvarande sätt:

- (2) a. Att beskriva den här konstruktionen *går* ganska bra.
b. Det *går* ganska bra att beskriva den här konstruktionen.
c. Den här konstruktionen *går* ganska bra att beskriva.

Senare varianter av transformationsgrammatiken har inte arbetat med strykningar och lyftningar utan beskriver konstruktionerna med hjälp av regler för hur de olika positionerna i en sats kan svara emot varandra. Satserna sägs innehålla luckor eller spår, som måste styras eller kontrolleras av led i vissa andra positioner. En annan retorik använder sig av begreppet **konstruktionsväxling**. De predikat som förr sades ta *tough*-movement har flera alternativ för subjektivalet: vi kan till subjekt välja antingen infinitivfrasen, ett formellt subjekt (med infinitivfrasen som extraponerat egentligt subjekt) eller ett led från infinitivfrasen. Jag skall här använda termen konstruktionsväxling, och i stället för om *tough*-movement talar jag alltså om infinitivsubjekt (2a, 2b) i växling med subjekt som styr (svarar mot) oblik lucka i infinitivfras (2c). För korthets skull skall jag ibland i brist på bättre term kalla den senare sortens subjekt för **obliksubjekt** och växlingen för **oblik konstruktionsväxling**. Men det är alltså egentligen det underförstådda ledet och inte subjektet som är oblikt.

I denna uppsats vill jag göra ett specialstudium av svenska verb som tillåter konstruktionsväxling mellan ett (eventuellt extraponerat) infinitivsubjekt och ett obliksubjekt, d.v.s. ett subjekt som svarar mot en oblik position i infinitivfrasen. Detta ordmaterial är så begränsat att det är hanterligt inom ramen för en kort uppsats, men jag kommer inte att uttömma ämnet utan bara att kort spekulera i vilka faktorer som möjliggör konstruktionsväxlingen. Är det fråga om vissa generella betydelskategorier eller är lexikalisering av ålderdomliga eller frekventa uttryck och nybildning också faktorer att räkna med?

Marketta Sundman (1987) har visat att tre stora principer kan sägas styra subjektivalet:

- a) ett agentivt eller kausativt led, vars referent ligger högt i en semantisk rollhierarki (t.ex. agent > upplevare > orsak > föremål) blir gärna subjekt

- b) ett tematiskt led, vars referent är tidigare känd eller omtalad eller på annat sätt grundläggande i förhållande till andra mer rematiska referenter väljs lätt till subjekt
- c) ett led vars referent ligger högt i en individstatushierarki (från personer till sakförhållanden) väljs ofta till subjekt

När vi undersöker vilka adjektiv, particip och verb som tillåter subjektstyrd oblik lucka i infinitivfras, är det rimligtvis dessa principer vi måste utgå från. Framför allt blir det fråga om att hitta lexem där kausativiteten är delad eller oklar, så att en speciell företeelse genom subjektsvalet kan utpekas som orsak till satsens handling eller så att orsaken kan lämnas outpekad bland andra led i infinitivfrasen.

Svenska Akademiens grammatik (1999, del 3: 602–606) antecknar i kapitel 22 § 24, som handlar om infinitivfras med underförstådd bestämning, några exempel på infinitivfraser som kan ”sakna en nominalfras som bestämning om denna är koreferentiell med ett korrelat i den överordnade satsen”. I moment 1a ges exempel på överordnade verb vilkas subjekt kan vara korrelat till det underförstådda ledet:

Infinitivfrasen är bundet adverbial eller predikativ (optionellt inlett av *till*) eller objekt vid verb som *duga*, *finnas*, *förslå*, *förtjäna*, *gå*, *hålla*, *passa*, *räcka*, *stå* (ålderdomligt), *tåla*, *vara*, *vara kvar*, *återstå* och vid verbförbindelser som *gå fort*, *ta (lång) tid*. Infinitivfrasen anger i vilket avseende eller för vilket ändamål verbets aktion gäller.

- Den stora skeden är inte (till) *att äta med* [-].
- Den bilen duger inte (till) *att köra i Polen med* [-].
- Försändelsen finns *att hämta* [-] på posten.
- Sådana smultron står inte (till) *att få* [-] *mera*.
- Två lådor återstår *att sälja* [-].
- Den där potatisen tål inte *att exportera* [-].
- Eftersom den här pennan inte går *att skriva med* [-] ...
- Eftersom den uppsatsen tog så lång tid (för mig) *att bli färdig med* [-] ...
- Eftersom en sådan lägenhet kostar en förmögenhet *att hyra* [-] ...
- Eftersom den där vinsten återstår *att hämta hem* [-] ...
- Eftersom den uppgiften {ankommer på mig / tillkommer mig} *att lösa* [-] ... (SAG 3: 602)

Vi kan notera att SAG inte går in på att beskriva vilka semantiska grupper verben bildar utan enbart ger en alfabetisk verblista. Däremot noterar SAG i not 3 att lexikaliseringar ibland förekommer:

I en rad lexikaliserade negerade verbförbindelser är det underförstådda ledet i infinitivfrasen koreferentiellt med subjektet:

- inte *att leka med* [-], inte (mycket) *att räkna med* [-], inte *att {skämta/skoja} med* [-], inte *att skratta åt* [-], inte *att undra på* [-], inte mycket *att skryta med* [-], inte *att lita på* [-], inte god *att tas med* [-] när hon är arg, inte *att förakta* [-] (SAG 3: 605)

I en anmärkning tilläggs dessutom:

I många fall kan en konstruktion där subjektet är koreferentiellt med en bestämning i infinitivfrasen parafraseras med en konstruktion där infinitivfrasen med bibehållet led är subjekt, eventuellt postponerat.

- Att skriva med den här pennan går inte. ≈ Den här pennan går inte *att skriva med* [-].
- Det tog så lång tid (för mig) att bli färdig med den här uppsatsen. ≈ Den här uppsatsen tog så lång tid (för mig) *att bli färdig med* [-].
- Det kostar en förmögenhet att hyra en sådan lägenhet. ≈ En sådan lägenhet kostar en förmögenhet *att hyra* [-].
- Det återstår att hämta hem den där vinsten. ≈ Den där vinsten återstår *att hämta hem* [-].
- Det {ankommer på dig / tillkommer dig} att lösa den uppgiften ≈ Den uppgiften {ankommer på dig / tillkommer dig} *att lösa* [-]. (SAG 3: 606)

Det är således enbart denna anmärkning som noterar att det är fråga om vad jag kallar konstruktionsväxling. Men en indirekt slutsats är här att verben tydligen kan uppdelas i tre grupper: de verb som tar enbart infinitivsubjekt, de verb som tar enbart ett oblikt led ur infinitivfrasen som subjekt och de verb som tillåter båda konstruktionerna. I den äldre terminologin skulle man ha sagt att *tough-movement* kan vara blockerad, obligatorisk eller optionell. Det väcker en intressant fråga: när är konstruktionsväxlingen möjlig och när föredrar man rentav att det oblika ledet väljs till subjekt?

Mot bakgrund av att det är rätt få verb som tillåter denna konstruktionsväxling, måste man ändå säga att SAG är relativt utförlig i sin beskriv-

ning. För adjektiv ges i anmärkningen bara tre exempel som innehåller de typiska bedömningsadjektiven *skön*, *svår*, *lätt*. Att utgående från SAG bedöma vilka adjektiv som tillåter växling är således betydligt svårare. (Skönhetsfläckarna att verbet *kosta* inte tas upp i listan i moment 1 a, trots att det förekommer bland exemplen, och att *vara kvar* listas bland verben i stället för bland verbförbindelserna är kanske inte så allvarliga.)

Alla SAG:s exempel på lexikaliseringar i not 3 gäller verbet *vara*. Här kan vi kanske tillfoga fler uttryck som inte behöver vara negativa polaritetsuttryck, t.ex. *vara att gratulera/beklaga*, och likaså vissa konstruktioner med verbet *stå*, som i SAG betecknas som ålderdomliga, t.ex. uttrycken *stå att få/finna*, jfr *stå att ??köpa/*sälja*. En orsak till att just verb som *vara* och *stå* lexikaliseras kunde vara att de normalt har en så allmän betydelse att den speciella modala betydelse som tillåter konstruktionsväxling blir tydlig bara i lexikaliseringar. *Stå* kan lättare kombineras med fler verb om modalbetydelsen markeras explicit med *till buds*:

- *Det *står* inte att sjunga den sången. *Den sången *står* inte att sjunga.
- ?Det *står* inte *till buds* att sjunga den här sången. ≈ ?Den här sången *står* (inte) *till buds* att sjunga [-].
- ?Det *finns* inte att tillgå färsk fläskkotletter. ≈ Färsk fläskkotletter *finns* inte att tillgå [-]. Det finns inte färsk fläskkotletter att tillgå [-].

Många uttryck är säkert också lexikaliserade i så måtto att de är mer frekventa än andra tänkbara kombinationer, jfr t.ex. *finnas att köpa/tillgå/äta / dricka/läsa*. Vid *finnas* upplever jag obliksubjekt som nästan obligatoriskt, men i lexikaliserade kombinationer som ovan är infinitivsubjekt mer tänkbart, även om struktur- och satsdelsanalysen är oklar. Men här är det kanske snarare pragmatiska begränsningar som gäller. I vår kultur försöker vi locka varandra till vissa handlingar med ett lockbete som kan göras till obliksubjekt.

Jag har försökt att på olika sätt fylla på exempellistan i SAG för att få en så utförlig lista som möjligt på verb som tillåter oblik konstruktionsväxling. Främst har jag gått igenom de 500 vanligaste verben i Nusvensk frekvensordbok och själv försökt konstruera exempel på växling som

förefaller rimliga enligt min egen språkliga intuition. Jag har också försökt kontrollera listan via en synonymordbok och försökt bekräfta mina intuitioner via stickprov i Språkbankens korpusar.

Nedanstående verblistor skall dock ingalunda betecknas som fullständiga och inte heller som representativa för genomsnittliga språkbrukare. Bedömningen av de konstruerade exemplen är inte problemfri. I många fall har jag tyckt att antingen infinitivsubjekt eller obliksubjekt är något marginellt. I det senare fallet har jag ofta velat lägga till ett formellt subjekt *det* efter finitet, vilket leder till att det initiala ledet omtolkas från subjekt till fundamentplacerat oblikt led hörande till infinitivsubjektet. Att skillnaden är så liten mellan de två varianterna försvårar bedömningen, men skillnaden blir klarare i bisats, där fundamentplacering inte förekommer. Jag har försökt vara mycket liberal i inkluderingen av marginella exempel för att i någon mån belysa ett acceptabilitetskontinuum.

- Det *nyttar* inte *till* att reparera bilen. \approx Bilen *nyttar* (det) inte *till* att reparera [-].
- Eftersom det inte *nyttar till* att reparera bilen... \approx ?Eftersom bilen inte *nyttar till* att reparera [-] ...

Här nedan försöker jag göra en preliminär sortering av materialet enligt betydelse och samtidigt kort spekulera i vilka uttryck som kan vara mer lexikaliserade än andra. Lexikalisering kan innebära bl.a. ökad frekvens, kombinationsbegränsningar, formavvikelser och betydelseförskjutningar. Jag utgår från att många av verben har en modal betydelse. Den person som gör den modala bedömningen kan ofta fungera som tankeobjekt (enligt SAG predikationsbas) för infinitivfrasen, och en orsaksaktant som upplevs som grund för bedömningen kan antingen fokuseras genom att göras till subjekt eller hållas mer i bakgrunden genom att specificeras i infinitivfrasen. Framför allt gäller detta för deontisk och dynamisk modalitet. Vid deontisk modalitet uppstår ju frågan hur bedömaren (eller andra personer) bör eller får reagera på orsaksaktantens existens. Vid dynamisk modalitet är frågan snarast att bedöma om en handling över huvud taget är möjlig. Egenskaper hos orsaksaktanten skall mätas mot egenskaper hos dess omgivning, så att man kan bedöma om kraften hos aktanten eller hos omgivningen avgår med segern (jfr *orkar* - *orkar inte*).

II. Betydelsetyper hos verb med oblik konstruktionsväxling

1. Dynamisk modalitet: Möjligheten att utföra en handling bedöms. Det oftast anförda verbet i kategorin är antagligen *gå*, men några synonymer finns:

- Det *går* att lyfta den här stenen. ≈ Den här stenen *går* att lyfta [-].
- Det *fungerar* att ha den här hyllan som stöd. ≈ Den här hyllan *fungerar* att ha [-] som stöd.
- Det *var* inte att tänka på sådant. ≈ Sådant *var* inte att tänka på [-].
- ?Det *står* inte att finna boken någonstans här hemma. ≈ Boken *står* inte att finna [-] någonstans här hemma.

Här kan vi notera att verbet *kunna* kan ha ungefär samma betydelse men att det kräver att infinitivfrasens tankesubjekt blir subjekt: *Hon kan lyfta den här stenen / Den här stenen kan lyftas (av henne).*

2. Deontisk-dynamisk modalitet (tillåtelse): Önskvärdheten av att utföra en handling bedöms. Redan de dynamiska verben kan ofta få en deontisk tolkning, eftersom språkbrukarna ofta uppfattar att den möjlighet som finns också bör eller får utnyttjas. Ibland är denna deontiska nyans tydligare:

- Det {*går an / kommer inte på fråga*} (för ungdomar) att bära den här hatten. ≈ Den hatten {*går an / kommer inte på fråga*} (för ungdomar) att bära [-].
- Det *passar* ({*sig / (för) mig/ (för) presidenten*}) att läsa en bra bok på tågresan. ≈ En bra bok *passar* ({*sig / (för) mig/ (för) ? presidenten*}) att läsa [-] på tågresan.
- Det {*ankommer på / tillkommer*} dig/presidenten att hålla festtalet. ≈ Festtalet {*ankommer på / tillkommer*} dig/presidenten att hålla [-].
- Det *lämpar sig* utmärkt (väl) (för oss) att gratulera Marketta. ≈ Marketta *lämpar sig* (utmärkt väl) (för oss) att gratulera [-].
- Det *tål* att tänka på den saken. ≈ Den saken *tål* att tänka på [-].

Vid *gå an* och *lämpa sig* svarar infinitivens tankesubjekt mot en optionell adverbial bestämning till det styrande verbet. Vid *passa* kan också objekt komma ifråga, liksom vid *tillkomma*. Här gäller måhända att obliksubjekt

är naturligare om objektet är kort, t.ex. ett personligt pronomen, medan en längre nominalfras förefaller göra konstruktionen lite mer sökt.

Den deontisk-dynamiska möjligheten preciseras vid vissa verb som beroende av en speciell egenskap hos aktanten: kvalitet, styrka, hållbarhet, storlek, skönhet (hos klädesplagg), t.ex. *duga* 'vara tillräckligt bra', *hålla* 'vara tillräckligt stark/hållbar', *räcka* 'ha tillräcklig dimension', *klä*. Här uppstår ibland en viss betydelseskilnad mellan varianterna, vilket kan leda till att den ena konstruktionen ibland föredras, som vid *hålla*. *Räcka* med obliksubjekt får sålunda en mer konkret betydelse 'vara tillräckligt stor' än med infinitivsubjekt. Det är uttryckligen längden eller storleken som är tillräcklig, inte användningen som sådan. Vid *vara tillräcklig* är betydelseerna mer likartade.

- Det *duger* att ta en liten papperslapp. ≈ En liten papperslapp *duger* att ta [-].
- Det skulle *klä* Marketta att ha den här kreationen som aftonklänning. ≈ Den här kreationen skulle *klä* Marketta att ha [-] som aftonklänning.
- ?Det skulle *hålla* att ha den som galosch. ≈ Den *håller* att ha [-] som galosch.
- Det *räcker/förslår* inte att ha den här remmen som bälte. ≈ Den här remmen *räcker/förslår* inte att ha [-] som bälte.
- Det *räcker länge* att skriva en roman. ≈ En roman *räcker länge* att skriva [-].
- Det *tar {lång tid / länge / minst en månad}* att skriva en roman. ≈ En roman *tar { lång tid / länge / minst en månad}* att skriva [-].

Verbet *kräva* kan kombineras med varierande objekt, vilket gör konstruktionen mycket produktiv. Här blir modalitetsbetydelsen dock snarast dynamisk.

- Det *kräver* inte {stort mod / stor skicklighet} att skriva en sonett. ≈ En sonett *kräver* inte {stort mod/ stor skicklighet} att skriva [-].

Vid intentionell modalitet brukar däremot upplevaren, den som vill handla, konstrueras som subjekt och predikationsbas för infinitivfrasen. I enstaka fall där denna upplevare underförstås kan dock också ett oblikt led väljas

till subjekt, men eftersom infinitivfrasen ogärna blir subjekt, blir det kanske ändå sällan fråga om konstruktionsväxling.

- ?Det *önskas* köpa en lägenhet. ≈ Lägenhet *önskas* köpa [-]. Jfr Jag önskar köpa en lägenhet.

Vid verb för epistemisk modalitet är subjektsvalet tämligen fritt, men det följer subjeksregeln, så att subjektet fungerar som infinitivens predikationsbas. Subjektet kan dock svara mot en oblik lucka om modal verbet kombineras med ett adjektiv som tillåter en sådan lucka.

- Det *verkar/förefaller/tycks* som om hon skulle förtjäna mycket pengar. ≈ Hon {*verkar / förefaller (att) / tycks*} förtjäna mycket pengar.
- Det *verkar svårt* att förtjäna pengar. ≈ Pengar *verkar svåra* att förtjäna [-].

Det är dock påfallande att det tycks saknas epistemiska modalverb som i sig inkorporerar bedömningsadjektivets betydelse.

3. Deontisk-dynamisk modalitet (konsekvens, nytta eller skada): Den deontiska betydelsen kan också glida över i en mer dynamisk på så sätt att man bedömer om effekten av infinitivfrasens handling är positiv eller inte.

- Det *skadar* inte att använda papiljotter. ≈ Papiljotter *skadar* inte att använda [-].
- Det *nyttar* ingenting till att köpa biljetter. ≈ Biljetter *nyttar* ingenting till att köpa [-].
- Det *hjälper* att ta en värktablet. ≈ Den här värktabletten *hjälper* att ta [-].
- Det *bär sig* att driva den här affären bara sommartid. ≈ Den här affären *bär sig* att driva [-] bara sommartid.

Denna kategori glider rätt omärkligt över i kategorin känslöförnimmelser, eftersom nyttan eller skadan ju kan ge upphov till en sådan. Ett kännetecken för sådana verb (t.ex. *berika*) är att man ofta hellre använder kopula och particip:

- Det *lönar sig* att köpa den här boken. ≈ Den här boken {*lönar sig / ?är lönande*} att köpa [-].
- Det *gör gott* för allmänbildningen att läsa faktaböcker. ≈ ?Faktaböcker *gör gott* för allmänbildningen att läsa [-].
- Det *berikar* att lyssna på klassisk musik ≈ Klassisk musik {*berikar / är berikande*} att lyssna på [-].

Verbet *förplikta* kan kombineras med två infinitivfraser, en för orsak och en för resultat. Extraposition placerar marginellt båda i meningens slut, men att dessutom välja ett subjekt ur den ena tycks öka komplexiteten alltför mycket. Om resultatinfinitiven underförstås, kan dock oblik konstruktionsväxling förekomma:

- Att ha invandrabarn i klassen *förpliktar* en lärare att ge god undervisning.
- ?Det *förpliktar* en lärare (till) att ge god undervisning att ha invandrabarn i klassen.
- Det *förpliktar* (en lärare) att ha invandrabarn i klassen. ≈ Invandrabarn {*förpliktar/ är förpliktande*} att ha [-] i klassen.

4. Sinnesintryck: Också perceptionsverb kan ofta som subjekt ta ett uttryck för hela den situation där sinnesförmimmelsen uppstår eller för den specifika detalj som förorsakar sinnesintrycket. Detta gäller rätt produktivt för smak, lukt och olika typer av känsel (i synnerhet om ett adverbialt bedömningsadjektiv tilläggs), men i betydligt mindre utsträckning för hörsel och syn. I många fall kan det då förefalla litet marginellt att använda obliksubjekt.

- Det *luktar* att ha avfallspåsen inne. ≈ Avfallspåsen *luktar* att ha [-] inne.
- Det *doftar gott/illa/unket/olja* att ha tran i skåpet. ≈ Tran *doftar gott/illa /unket /?olja* att ha [-] i skåpet.
- Det *smakar* pyton att äta fisken rå. ≈ Fisken *smakar* pyton att äta [-] rå.
- Det *kliar* att ha fibern direkt mot kroppen. ≈ Fibern *kliar* att ha [-] direkt mot kroppen.
- Det *kylar/bränner/svider/ilar/värker* att ha kallt stål mot tänderna. ≈ Kallt stål *kylar/bränner/svider/?ilar/*värker* att ha [-] mot tänderna. Tänderna *ilar/värker* att ha kallt stål mot [-].

- Det *tynger* att ha oket på axlarna. ≈ Oket *tynger* att ha [-] på axlarna.
- Det *bländar* att se direkt mot solen. ≈ Solen *bländar* att se direkt mot [-].
- Det {*dövar* hörseln / *skräller*} att ha stereon påskruvad för fullt. ≈ Stereon {*dövar* hörseln / *skräller*} att ha [-] påskruvad för fullt.
- Det *slår lock för öronen* att ha stereon full påskruvad. ≈ ?*Stereon *slår lock för öronen* att ha [-] fullt påskruvad.

Vid känselverb är det ibland den påverkade kroppsdel som kan bli subjekt snarare än den yttre orsaken, t.ex. vid *värka*. De få verben för hörsel- och synintryck betecknar snarast en effekt av perceptionen av infinitivfrasens handling, vilket gör att de kanske borde jämföras med verb i följande kategori.

5. Emotion: Vid ett stort antal verb för emotion (psykisk förnimmelse eller känsla) kan man tänka sig att välja känslans orsak till subjekt så, att antingen en hel situationsbeskrivning eller ett uttryck för en avgörande detalj blir subjekt:

- Det *tröttar/stör/stressar* att ha musiken på hela tiden. ≈ Musiken *tröttar/stör /stressar* att ha [-] på hela tiden.
- Det *ger kraft och levandsmod* att ha musiken som hobby. ≈ Musiken *ger kraft och levandsmod* att ha [-] som hobby.
- Det *piggas upp* att lyssna till musik. ≈ Musik *piggas upp* att lyssna till [-].
- Det *lugnar* honom att lyssna på musik nattetid. ≈ Musik *lugnar* honom att lyssna på [-] nattetid.
- Det *gläder* mig att höra detta. ≈ Detta *gläder* mig att höra [-].
- Det *roar/generar* honom att läsa pornografiska romaner. ≈ Pornografiska romaner *roar/generar* honom att läsa [-].
- Det *retar/irriterar/bekymrar/oroar/skrämmer* mig att få höra detta. ≈ Detta *retar/irriterar/bekymrar/oroar/skrämmer* mig att få höra [-].
- Det *imponerar/överväldigar* mig att höra din solosång. ≈ Din solosång *imponerar/?överväldigar* mig att höra [-].
- Det *förbluffade/förbryllade/förvirrade/förvånar/övertaskar* mig att höra detta. ≈ Detta *förbluffade/förbryllade/förvirrade/förvånar/övertaskar* mig att höra [-].

- Det *fascinerar/fängslar/engagerar/inspirerar* henne att se ryska filmer. ≈ Ryska filmer *fascinerar/fängslar/?engagerar/?inspirerar* henne att se [-].

Konstruktionsväxlingen tycks i detta fall vara mycket produktiv, även om varianten med obliksubjekt i praktiken förekommer ganska sällan i autentiska korpusar och säkert kan förefalla mången något marginell. I de flesta fall är det kanske ännu naturligare att omskriva verbet med kopulaverb och particip eller ett besläktat adjektiv. Användningen av verb ger dock möjlighet att bekvämt precisera upplevaren i form av ett obligatoriskt objekt, medan användningen av adjektiv eller particip möjliggör att en självklar upplevare underförstås.

- Radion är *tröttande/stressande/tröttsam/stressig* (för mig) att ha på [-].
- Pornografiska romaner är *generande/genanta* (för många) att läsa [-] när andra ser på.

Här kan vi kanske fortsätta exemplifieringen med ännu fler verb som konstrueras på samma sätt. För de flesta gäller dock att det är ännu vanligare att använda kopula och motsvarande particip:

- Det {*vilseleder* (folk) / *är vilseledande*} att säga detta. ≈ Detta {?**vilseleder* (folk) / *är vilseledande*} att säga [-].

I fallet *vilseleda* är det ju inte heller fråga om en ren känslöförmimelse, utan betydelsen förefaller delvis epistemisk.

Vid vissa emotionsverb kan uttryck för den upplevande personen bli subjekt:

- Det *grämer mig* att höra om den förlusten. ≈ Den förlusten *grämer mig* att höra [-]. ≈ Jag *grämer mig över* att höra om den förlusten.
- Det *behagade* apan att äta bananen. ≈ Bananen *behagade* apan att äta [-]. ≈ Apan *behagade* (att) äta bananen.

I svenskan har det skett en historisk utveckling så att vissa verb för fysisk förmimelse har fått en emotiv betydelse och till slut fått uttrycka en

kognitiv attityd (Sundman 1985). En sådan tendens är tydlig hos verbet *behaga*, men den förekommer också hos *glädja sig (åt/över)*, *förvåna/förarga sig (över)*, *bekymra/oroa sig (för /över)*, *reta/irritera (sig på)*, *roa/pigga upp (sig med)*. Med personsubjekt får verben en tydligare nyans av medvetet åstadkommet känslotillstånd.

6. Aspekt: De deontiska verben glider ibland över i något som nästan kunde kallas aspektangivelse: att en handling råkar utebli eller ännu inte är utförd. Ofta vore det ändå helt rimligt att tala om en variant av deontisk betydelse också här.

- Det *blev* inte *av* att ge någon egentlig sammanfattning i den situationen. ≈ ?Någon egentlig sammanfattning *blev* inte *av* att ge [-] i den situationen.
- Det *återstår* att ge en kortare sammanfattning. ≈ En kortare sammanfattning *återstår* att ge [-].
- Det *tillkommer* att betala en medlemsavgift. ≈ En medlemsavgift *tillkommer* att betala [-].

III. En kort sammanfattning

De svenska verb som tillåter konstruktionsväxling mellan infinitivsubjekt och ett subjekt som svarar mot en oblik lucka i en infinitivfras visar sig vid en närmare granskning vara ganska många. De hänför sig ändå till ett fåtal betydelsekategorier, där en deontisk-dynamisk modalitet är central. Ibland uttrycker verben enbart en dynamisk möjlighet till handling (*gå*), ibland anger de om handlingen är önskvärd och beroende av någon speciell egenskap hos en inblandad aktant (*passa, duga, klä*). Infinitiven betecknar då ofta en framtida avsedd handling, men ibland anger den snarare en orsak med konsekvenser (*skada*). Det senare gäller också vid verb för sinnesförmåelser, i synnerhet verb för smak, lukt och känsel, som tillåter konstruktionsväxlingen (*lukta, smaka, svida, tynga* m.fl.). Verb för emotioner (psykiska känslöintryck) tillåter också växlingen, även om de ofta ersätts med motsvarande particip eller adjektiv, om orsaksaktanten blir subjekt (*Den är irriterande att använda* snarare än *Den irriterar att använda*). Inom dessa två betydelsekategorier är växlingen ganska produktiv, vilket

kan sammanhånga med att den inte är så vanlig att etablerade lexikaliska begränsningar hinner inpräglas hos språkbrukarna. I stället ges utrymme för analogt tänkande och kreativitet, vilket å andra sidan också leder till att konstruktionerna överlag kan verka lite marginella. De tydligaste lexikaliseringarna är kanske knutna till de dynamiska modalverben *vara* och *stå*, men här skulle noggrannare materialundersökningar krävas. Det finns också en fördelning mellan verb som tar obliksubjekt och verb som lyder subjeksregeln, så att subjektet svarar mot infinitivens tankesubjekt (jfr *gå* ≈ *kunna*, *behaga* ≈ *gilla*), men att kartlägga den skulle kräva en egen uppsats.

Man kan notera att konstruktionen ibland är naturligare i en specialbetydelse: t.ex. *tåla* får en renare deontisk betydelse i uttryck som *Det tål att tänka på*, medan den mer produktiva dynamiska hållbarhetsbetydelsen i *Skjortan tål att tvätta i 60 grader* inte tillåter växling (**Det tål att tvätta skjortan i 60 grader.*) Verbet *tåla* är exceptionellt även därigenom att det också kan följa subjeksregeln som i *Skjortan tål att tvättas i 60 grader.* (SAG 3: 605)

En allmän slutsats är att växlingen ofta har sin grund i att en aktant som är föremål för eller orsak till en modal bedömning eller en förnimmelse antingen kan anges mer i förbifarten i ett infinitivsubjekt eller framhävas med ett subjekt som svarar mot ett underförstått led i infinitivfrasen. En förutsättning för att växlingen skall uppstå är att existensen av t.ex. en bedömare eller upplevare först har lett till att infinitivens subjekt har underförståtts. Detta dubbla krav kanske kan förklara konstruktionens begränsning till verb i vissa betydelsekategorier. En tredje typ av begränsningar tillkommer: subjektsvalet bör följa de generella principerna för subjektsval. Det subjekt som väljs bör helst ha en prominent semantisk roll, vara tematiskt eller ha individstatus. Det är troligen framför allt sådana faktorer som leder till att man ibland tycker att antingen infinitivsubjekt eller subjekt som svarar mot oblik lucka i infinitivfras är naturligare än den andra konstruktionen. Ett preliminärt intryck är att konstruktionsväxlingen snarare än att vara lexikaliserad erbjuder en språklig potential som man kan utnyttja enligt allmänna syntaktiska, semantiska och pragmatiska principer i komplext samspel med varandra.

Litteratur

Sundman, Marketta. 1985: "Från *Mik angrar* till *Jag ångrar*." *Folkmålsstudier* 29: 85–123.

Sundman, Marketta. 1987: *Subjektval och diates i svenskan*. Åbo.

SAG = Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik. 1999: *Svenska Akademiens grammatik*. Stockholm.

Hvor langt er det mellom Gammelnorsk og Islandsk homiliebok?

Kirsten M. Berg

De to eldste bevarte bøkene som er skrevet på norrønt, Gammelnorsk og Islandsk homiliebok (heretter GNH og ISH), er begge blitt til omkring 1200, og de har naturlig nok vært gjenstand for betydelig interesse, ikke bare fra norrønfilologer, men også fra andre forskere med interesse for den norrøne bokkulturen og kristendommens tidligste periode i Vest-Norden. Innholdet er vesentlig prekener fra tidlig middelalder, men her finnes også andre tekster som kan ha vært brukt i kristen forkynnelse eller kateketisk undervisning. Hele elleve prekener forekommer i begge bøkene, men trass i at mye av innholdet er felles, har det vist seg vanskelig å avdekke det tekst-kritiske forholdet mellom håndskriftene.

Selv om innholdet langt på vei er det samme, er GNH og ISH ganske ulike med hensyn til ordningen av tekstmaterialet. Mens GNH er disponert etter kirkeåret, er tekstene i ISH nokså tilfeldig sammenstykket. I innledningen til faksimileutgaven av GNH hevder Trygve Knudsen at tekstene i ISH må være skrevet av i grupper etter flere ulike håndskrifter (1952: 29). Andrea de Leeuw van Weenen antyder i innledningen til faksimileutgaven av ISH at denne nedskrivningen til og med kan ha foregått over flere år (1993: 35).

Selv la jeg tidlig merke til at avviket mellom de felles tekstene varierte ganske mye alt etter hvor i ISH de var plassert. Det var dette som, sammen med Knudsens og van Weenens observasjoner, satte meg på ideen til denne artikkelen, nemlig å forsøke å måle avstanden mellom de felles prekenene i GHN og ISH statistisk og visualisere den grafisk. Et eksperiment som dette tilfører kanskje ikke diskusjonen om forholdet mellom homiliebøkene noe egentlig nytt, men jeg tror det kan bidra til å kaste lys over avskriverpro-

Tabell 1. Plasseringen av parallelle prekener i GNH og ISH.

Nr	Overskrift i GNH	GNH		ISH
		Indrebøs utg	Handskr	Handskr
4	Sermo de sancto Stephano martire	43:28–47:27	21r19–23r15	81r1–82v27
5	Sermo de euangelistis. In die sancti Johannis	47:28–50:30	23r16–24v19	82v27–84r28
6	In die sanctorum innocentium.	50:31–53:11	24v20–26r3	84r28–85v4
7	In circumcissione domini nostri Iesu Kristi. sermo.	(53:12–55:10) 55:11–57:12	(26r4–26v28) 26v28–28r2	85v5–86v3
8	In epiphania domini. sermo necessaria.	57:13–33 + 58:19–61:9 57:33–58:29	28r3–23 + 28v19–30r8 28r23–28v19	37:r6–38r13 86v4–29
11	Purificatio sancte Marie. sermo.	66:21–69:22	32v17–34r14	38r14–39v32 (38r23–24, 39r3–39v19)
15	Dominica palmarum. sermo.	77:23–81:32	38r14–40v2	32r4–33v10 (33v2–6)
20	In dedicatione tempeli. sermo.	95:6–99:36	47r16–49v23	45r1–46v29 (46v23–26)
23	In inuentione sancte crucis. sermo.	(102:12–103:11) 103:11–105:20	(51r3–51v1) 51v1–52v11	17r22–18r30 (17v25–28, 18r9–14)
25	Sermo de sancta Maria.	129:25–134:32	63r13–65v25	2r1–5r6 (4r10–4v29, 4v32–5r6)
28	In die omnium sanctorum. sermo.	143:25–147:9	73r21–75r11	18v1–22r6 (18v1–4, 19v23–20r8, 20v13–22r6)

sessen, først og fremst i ISH, og eventuelt underbygge det tidligere forskere har kommet fram til. Kanskje kan det også gi oss et lite gløtt over skriverens skulder i avskrivningsøyeblikket.

De parallelle tekstene fordeler seg i de to håndskriftene som vist i tabell 1. Numrene i venstre kolonne refererer til prekenenes plassering i GNH. I det følgende vil jeg for enkelhets skyld henwise til prekenene med dette nummeret. I neste kolonne er overskriftene i GNH oppgitt, slik at vi kan få en idé om innholdet i de enkelte prekenene. Dernest er den enkelte prekens plassering i Gustav Indrebøs utgave av GNH angitt, med side og linjenummer. I de neste kolonnene er plasseringen i håndskriftene av GNH og ISH ført opp, med nøyaktige henvisninger til blad og linjenummer. I van Weenens utgave av ISH er teksten trykket rett overfor faksimilebladet, på motstående side, og satt opp med samme linjedeling som denne, slik at alle henvisninger til håndskriftet i ISH også vil være henvisninger til den trykte teksten. Angivelsene i parentes viser hvilke deler av en preken som kun finnes i ett av håndskriftene.

Av tabellen framgår det at preken nr. 4–7, pluss en del av nr. 8, står i samme rekkefølge i de to håndskriftene. Dette har fått Trygve Knudsen til å hevde at disse må være hentet fra en felles eldre samling (1952: 28). I tillegg står nr. 11 rett etter nr. 8 og nr. 28 etter nr. 23 i ISH. For seg står nr. 25, 20 og 15.

Tidligere teorier om antall skriverhender i ISH kan være et godt utgangspunkt for en videre drøfting av avskriverprosessen. Selv om de fleste i dag mener at ISH er ført i pennen av én skriver som har samlet tekster over lengre tid, kanskje flere år, kan de brudd i skriften man tidligere har tolket som ulike skriverhender,¹ forklare hvorfor tekster som følger rett etter hverandre i ISH, ikke viser samme type avvik i de to håndskriftene. Selv om to tekster finnes i begge håndskriftene og de er plassert etter hverandre i ISH, kan de være hentet fra ulike forelegg, eller skrevet ned til ulike tidspunkt.

Ifølge de fleste som har argumentert for at det er flere skriverhender i ISH, er blad 2r–40v27 skrevet av samme ‘hand’, muligens med et skille mellom 18r og 18v der en ny tekst begynner (van Weenen 1993: 35), dvs.

¹ Diskusjonen om antall skriverhender i ISH er referert av van Weenen i innledningen til faksimileutgaven (1993: 32–35).

framfor nr. 28. Denne delen inneholder paralleller til nr. 25, 23, 28, 15, 8 og 11, i denne rekkefølgen. Blad 45r–50v4 skal tilhøre en annen ‘hand’. Preken nr. 20 står først i denne delen. Blad 81r–94r19, med paralleller til nr. 4–7 (og 8), er også blitt identifisert som en egen ‘hand’.

Også for GNH har man tidligere regnet med flere skriverhender. Handskriftet består av 80 blad, men blad 69–72 stammer fra et annet handskrift med noenlunde samme innhold. Noen forskere har regnet med én skriver i hver av disse delene. Andre igjen har ment at to skrivere har vært aktive i hoveddelen av handskriftet, én i blad 1r–16v og 78r28–80v, og én i blad 17r–78r27, minus 69–72. Atter andre har hevdet at det er to skrivere også i blad 69–72.² Denne diskusjonen er likevel ikke så viktig for GNH siden samtlige paralleller finnes i hoveddelen av handskriftet, dvs. blad 17r–78r27.

Nyere forskning har vist at den variasjon som kan observeres i skriften i GNH, er fullt forenlig med den naturlige variasjon man kan finne hos samme skriver under ulike nedskrivningsforhold og over lengre tid. Mye tyder på at GNH er satt sammen av ulike handskriftdele som kan ha blitt til på ulike tidspunkt og først seinere er blitt samlet til én bok, sannsynligvis av skriveren selv (Stokkeland u.u., Gullick u.u.).

Metode

Allerede da jeg første gang gikk igjennom parallellene i GNH og ISH, virket det som om avviket mellom de to handskriftene var betydelig mindre i prekenene som står mot slutten av ISH (blad 81r1–86v29), nr. 4, 5, 6, 7 pluss en del av nr. 8, enn i de øvrige prekenene. Skilnaden kommer særlig tydelig fram i nr. 8 som er oppdelt på to steder i ISH; blad 37r5–38r13 og 86v4–29 (med innvisning ved 37r21).³ Tabell 2 viser avvikene hhv. i 37r5–21, som tilsvare 20 rader i Indrebøs utgave, og i 86v4–29, som tilsvare 30 rader. Tallene lengst til venstre viser til side- og linjenummer i Indrebøs

² En grundig redegjørelse for de ulike standpunktene i denne debatten finnes i Stokkeland u.u.

³ Skriveren har sannsynligvis kommet over en kilde som har inneholdt nr. 5–8, skrevet av prekenene, men kjent igjen hoveddelen av nr. 8, som han hadde skrevet av tidligere, og så bare skrevet av den delen han manglet og satt til en krysshenvising.

utgave. Som jamføringsgrunnlag er avvikene i hele den del av preken nr. 7 som forekommer i begge handskrifter, og som tilsvarer hele 71 linjer i Indrebøs utgave, ført opp i tabell 3.

Tabell 2. Avvik mellom GNH og ISH i preken nr. 8

ISH 37r5–21:		GNH	ISH
57:14	(Hætið..)	–	fu
:14	(hældum..)	–	nu
:15		ftor-røkom	fto(r) merkiom
:16		gull.	þat vaf gull
:17	(var ..)	oc	–
:18	(hann ..)	oc	–
:20		æin vera	vefa ein gup
:21		þrennan	þrena
:21		En þat scolum ver scilia	En at þvi scoloþ ér hygia
:22		þaccer guði	goþe þacker
:22		væitir ós	os veiter
:23f		fagnaðom vér burð Crift	gløflomc ver af burþ hanf
:24		gleðiomc vér af	fægnom ver
:24f		fylð hotið burðar hans	loket burþar tíþ hanf
:25		hotið fkirnar	fkirnar tíþ
:26		hotið	hotiþer
:30		–	várf.
:30		flvi at moðer	er mær
:31		oc	en
:32		Marie	mario
:32	(burð ..)	–	criz
:32		vatz	vatfenf
:32		Crift	hans
ISH 86v4–29:			
58:5		fialfr	–
:7		er	–
:7	(lund..)	–	er
:8		grøðara vars	drottentf varf oc greóþera
:17	(faðer..)	–	hanf
:22		faðer	pater
:23		er	–
:26		hæimen	himen
:27f		metnað oc hæfr upp litillæte.	ofmetnoþ en hefr litellæte

Tabell 3. Avvik mellom GNH og ISH i preken nr. 7, ISH 85v5–86v3:

	GNH	ISH
55:12	drotten toc	<i>dominuf cepit</i>
:13	yuir os	<i>fuper nof</i>
:19	vil	–
:28	En	–
:30	er	<i>fě</i>
:32	en	–
:35	fa	–
56:4f	er vande	<i>vanþe ef</i>
:9	hvær	–
:17	menn	–
:24	vela	<i>vera</i>
:27	licamen	<i>licam</i>
:30	þu fra	<i>fra þu</i>
:31	ritat	ritet
:32	høyrir	<i>héyre</i>
:33	(falma-fcaldet mælte..)	– <i>Qvam dulcia.</i>
57:6	(en mælte <i>Davið.</i>)	– <i>Cor meum et caro mea.</i>
:11	helgum anda	<i>anda helgom</i>

Slike oversikter kan virke tydelige nok, men selv om de gir et visst inntrykk av omfanget av avvikene, ser vi ikke umiddelbart hvilke typer avvik som er mest frekvente i de ulike tekstene. Vi ser at skilnadene mellom GNH og ISH i blad 37r5–21 i ISH omfatter mindre ordgrupper, mens de to andre utdragene fra siste del av ISH, sjelden omfatter mer enn enkeltord. Dessverre oppviser ikke alle tekstene like tydelige skilnader som de ulike delene av nr. 8. Derfor er det vanskelig å se hvordan de forholder seg til hverandre.

En prosentvis fordeling av visse typer avvik innenfor hver av tekstene vil ikke gi et korrekt bilde av skilnadene mellom ulike deler av ISH fordi noen av tekstene er dobbelt så lange som andre. Dette vil bare gi tall på forekomsten av visse typer avvik innenfor de enkelte tekstene, og forteller ikke hvordan avviket i én tekst forholder seg til avviket i de andre tekstene eller i materialet som helhet.

Dersom man skal måle avstanden mellom parallellene, bør dette gjøres på en måte som får fram sammenlignbare tallverdier som samtidig tar hensyn til at tekstene ikke er like lange. I en artikkel i *Festskrift til Finn*

Hødnebo (1989: 46–64) har Bjarne Fidjestøl anvendt statistisk metode for å analysere bruken av ekspletivpartikkelen *of/um* som dateringskriterium i edda- og skaldedikt. Denne metoden kan godt overføres til en analyse av avviket mellom prekenparallellene i de to homilieboekene. Den lar oss også få fram målbare verdier som kan framstilles grafisk.

For å kunne behandle tekstene statistisk, har jeg delt dem inn i enheter som er mest mulig like for hele materialet. Det nærmeste jeg kunne komme en slik noenlunde fast enhet, var å ta utgangspunkt i antall linjer i Indrebøs utgave, siden disse alltid er like lange. Det er viktig å dele teksten inn i flere enheter enn den antatte sannsynligheten for forekomsten av en viss type data per enhet, slik at de data man måler alltid vil være lavere enn antall enheter per tekst.

Plussteder over setningsnivå, dvs. som omfatter mer enn én rad i den trykte utgaven, er holdt utenfor. Slike tillegg ble ofte lagt til seinere, etter at teksten var kopiert, og må oppfattes som sekundære.

Med utgangspunkt i de signifikante varianter Hallvard Magerøy setter opp for sin analyse av kirkedagsprekenens paralleller (1985: 102f), har jeg delt avvikene inn i fem ulike kategorier som er behandlet hver for seg:

1. Reine *tillegg* av ett eller flere ord. Tilleggene i GNH og ISH er summert fordi tillegg i det ene handskriftet automatisk innebærer et fravær i det andre.
2. Ulik *ordstilling*, dvs. to eller flere ord som er byttet om innenfor frasen eller setningen.
3. Annet *ordvalg*, dvs. semantisk ulike ord. Avsnitt med lengre oppramsinger der bare preposisjoner og konjunksjoner avviker er holdt utenfor.⁴
4. Ulik *bøyning* av ord med samme rot, f.eks. bestemt vs. ubestemt form av substantiv, ulike tider av samme verb osv.
5. Annet *uttrykk*, dvs. helt annen formulering. Innholdet kan være delvis det samme eller et helt annet (det siste er sjeldnere).

⁴ Dette gjelder bare nr. 23: 105:12–16 med følgende eksempler:

12: (..gofgaðr) – : en; 13: (lifcioldr..) í : víþ; 14: (..hiolp) oc : en; 14: (huggon ..) í : víþ; 15: (lif..) í : víþ; 15: en : – ; 15: (læcning ..) í : víþ; 16: oc : en.

Reint ortografiske skilnader er holdt utenfor, likeså ulike navneformer (norrøne vs. latinske), fonetiske skilnader (vokalreduksjon, bortfalt *h* framfor *l*, *n*, *r* osv.) og åpenbare skrivefeil. Gjennomgående latinske forkortinger for norrøne fullt utskrevne ord (*dominus/domini* : *drottenn/drottens*, *sicut* : *svasem*) er også holdt utenfor. Det samme gjelder konjunksjonen *med því at* : *allz*. De fleste av disse skilnadene kan tilskrives ulike skrifttradisjoner eller geografisk variasjon, f.eks. skilnader mellom norsk og islandsk, eller være reint tilfeldige.

I utregningene nedenfor er prekenene nummerert i henhold til rekkefølgen i GNH, men satt opp i tabellene i den rekkefølge de forekommer i ISH. På denne måten får jeg et ‘penere’ skjema der forholdet mellom ulike deler av ISH kommer tydeligere fram. Prekennumrene er de samme som i tabell 1 ovenfor.

Den statistiske kategori som blir brukt i det følgende kalles *normert avvik* (NA). Den lar oss beregne avviket i forhold til det teoretiske standardavviket (Fidjestøl 1989: 50), i dette tilfellet avviket mellom to tekster i forhold til den statistiske sannsynligheten for avvik per enhet i hele materialet. På denne måten får vi fram verdier som kan sammenliknes selv om enkelte tekster er mer enn dobbelt så lange som andre.

$$\text{Formelen for normert avvik er: } NA = \frac{\text{avvik}}{\sqrt{npq}}$$

avvik = differansen mellom reelt avvik (RA) og forventet avvik (FA = pn).

$$\text{teoretisk standardavvik } (\sigma_x) = \sqrt{npq}$$

p = sannsynligheten for avvik i en tilfeldig valgt tekstenhet, her raden.

q = sannsynligheten for ikke å finne avvik (1 – *p*)

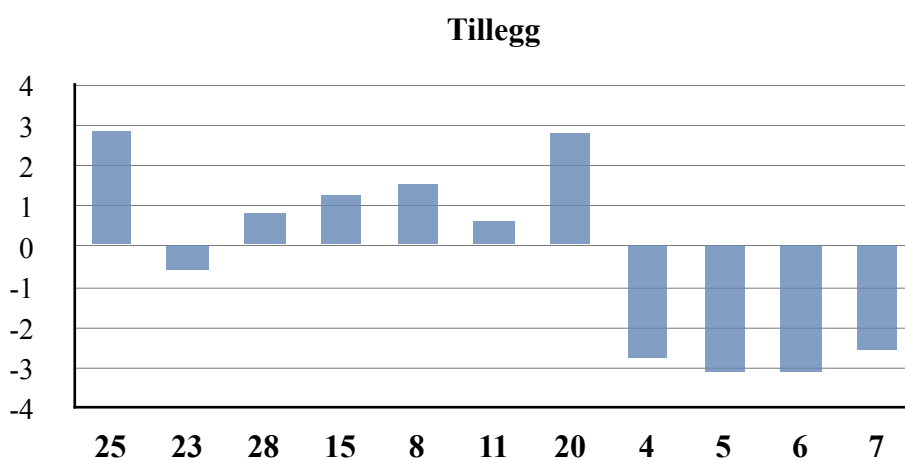
n = antall enheter, her rader i Indrebøs utgave

Resultatet blir mindre sikkert når *p* er liten, men om vi ikke regner med for korte tekster kan vi rette opp dette. Derfor er den delen av nr. 8 som står etter nr. 7 i ISH, dvs. 86v4–29, og som tilsvarer bare 30 rader i Indrebøs utgave, holdt utenfor. Man kan lett danne seg et bilde av forholdet mellom denne delen og parallellene i nr. 4–7, ved å studere oversiktene over avvikene i tabell 2 og 3 ovenfor.

For å effektivisere utregningen har jeg løst formelen for normert avvik opp i sine enkelte bestanddeler og bygd opp et regneark der jeg kan legge inn data for ulike typer avvik og automatisk få opp normert avvik. Tabell 4 viser i detalj hvordan normert avvik for kategorien *tillegg* er beregnet for de parallelle prekenene. RA er her ”reelt avvik”, dvs. antall eksempler på

Tabell 4. Beregning av normert avvik for kategorien *tillegg*

tekst	rader	RA	FA	avvik	npq	\sqrt{npq}	NA
25	168	57	41,01	15,99	31,00	5,57	2,87
23	79	17	19,28	-2,28	14,58	3,82	-0,60
28	124	34	30,27	3,73	22,88	4,78	0,78
15	145	42	35,40	6,60	26,76	5,17	1,28
8	104	32	25,39	6,61	19,19	4,38	1,51
11	96	26	23,43	2,57	17,71	4,21	0,61
20	166	56	40,52	15,48	30,63	5,53	2,80
4	134	19	32,71	-13,71	24,73	4,97	-2,76
5	105	12	25,63	-13,63	19,37	4,40	-3,10
6	82	8	20,02	-12,02	15,13	3,89	-3,09
7	71	8	17,33	-9,33	13,10	3,62	-2,58
Sum	1274	311					
	p = 0,244	dvs. 311 : 1274					
	q = 0,756						
	pq = 0,185						

Figur 1. Normert avvik for kategorien *tillegg*

tillegg. FA er ”forventet avvik”, dvs. $311 : 1274 (p) \times 168 (n)$ osv. i samsvar med redegjørelsen ovenfor.

Samme data er framstilt grafisk i figur 1. Her får vi et visuelt bilde av hvilke tekster som avviker mest fra hverandre, og hvilke minst. Jo høyere positivt avvik, jo større er avstanden mellom tekstene. Store negative avvik forteller at tekstene er svært like i de to handskriftene.

Resultat

Med hensyn til reine tillegg ser vi at det er en markant skilnad mellom nr. 4–7 og de øvrige prekenene. Nr. 23 har også et negativt normert avvik, mens nr. 11 har noe mindre avvik enn de øvrige. Størst positivt avvik har nr. 25 og 20. Her ser det ut som om prekenene kan ordnes i fire grupper: 25, 23–11, 20 og 4–7. Avstanden mellom parallellene er størst i nr. 25 og 20, og minst i nr. 4–7.

Avviket mellom GNH og ISH er noe større i nr. 28 enn i nr. 23. Heller ikke nr. 8 og 11, som også følger rett etter hverandre i ISH, synes å oppføre seg like enhetlig som nr. 4–7. Det brudd vi kan ane mellom nr. 23 og 28 kan skyldes at disse to prekenene ikke er nedskrevet samtidig, slik de små endringene i skriften kan tyde på, eller at de er hentet fra ulike kilder, og at skriveren derfor har hatt et opphold i skrivearbeidet mellom disse tekstene.

Selv om de seks første parallellene finnes i en del av handskriftet med ganske enhetlig skrift, varierer avviket mellom GNH og ISH så mye at vi trolig må regne med ulike traderingshistorier for hver av disse prekenene. Avstanden mellom 23 og 28, 8 og 11, er likevel ikke større enn at den kan være tilfeldig. Nr. 4–7 ser ut til å fungere som en samlet gruppe. Avviket mellom disse parallellene er så liten at de godt kan være skrevet av etter samme kilde, slik Trygve Knudsen har foreslått.

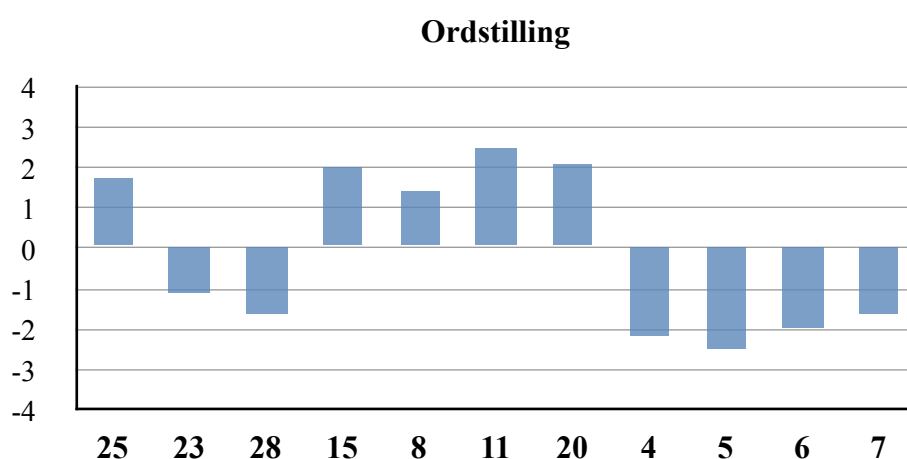
Tabell 5 nedenfor viser reelt og normert avvik for de øvrige kategoriene, og figurene på de følgende sidene framstiller samme data i grafisk form.

Vi ser at også for kategorien *ordstilling* har nr. 4–7 et markert negativt normert avvik, lavest for nr. 5, men det har også nr. 23 og 28. Høyeste posi-

tive avvik har denne gangen nr. 11. Nr. 25, 20 og 15⁵ ligger ganske nær hverandre. Nr. 23 og 28 oppfører seg nokså likt, og skiller seg ut fra de øvrige parallellene i denne delen av handskriftet. Med hensyn til *ordstilling*

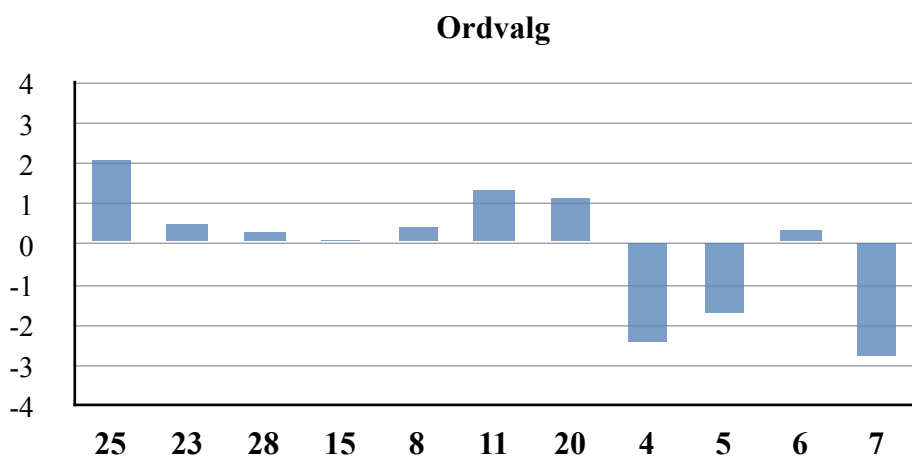
Tabell 5. Normert avvik for kategoriene *ordstilling*, *ordvalg*, *bøyning* og *uttrykk*

Tekst	Ordstilling		Ordvalg		Bøyning		Uttrykk	
	RA	NA	RA	NA	RA	NA	RA	NA
25	24	1,75	29	2,02	16	-0,19	13	0,51
23	5	-1,14	11	0,48	9	0,42	4	-0,60
28	7	-1,68	16	0,25	10	-0,71	15	2,37
15	22	1,98	18	0,09	16	0,43	12	0,73
8	15	1,42	14	0,40	15	1,52	4	-1,18
11	17	2,43	16	1,35	4	-1,90	5	-0,60
20	25	2,07	25	1,14	19	0,64	22	3,34
4	6	-2,19	7	-2,46	15	0,47	5	-1,39
5	3	-2,49	7	-1,72	9	-0,48	2	-1,98
6	3	-1,96	11	0,35	10	0,67	2	-1,56
7	3	-1,66	1	-2,77	4	-1,22	2	-1,32
Sum	130		155		127		86	
	p	0,102	p	0,122	p	0,100	p	0,068
	q	0,898	q	0,878	q	0,900	q	0,932
	pq	0,092	pq	0,107	pq	0,090	pq	0,063

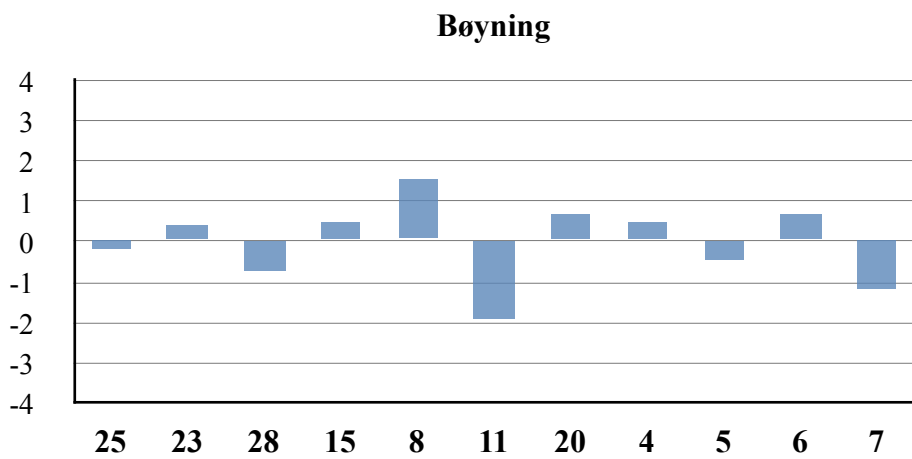

Figur 2. Normert avvik for kategorien *ordstilling*

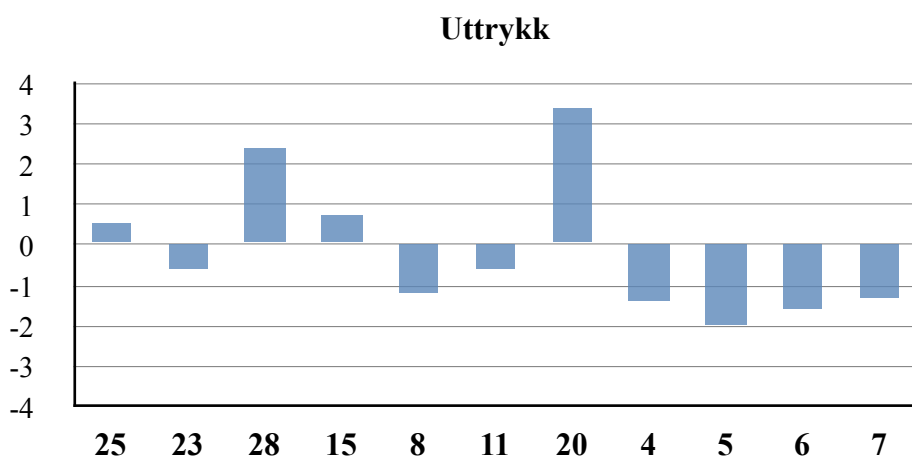
⁵ Nr. 15 har mange ganske like eksempler med omvendt ordstilling ved substantiv pluss genitiv: tíð pinslar : pínslar tíþ (3gg); tre pinslar : píslar tré; tíð upprisu : upriso tíþ. Alle disse er regnet med, noe som kan fortegne bildet en del.

Figur 3. Normert avvik for kategorien *ordvalg*

Figur 4. Normert avvik for kategorien *bøyning*

Figur 5. Normert avvik for kategorien *uttrykk*

plasserer nr. 28 seg ganske nær nr. 4–7. Nr. 11 viser derimot et større avvik for denne kategorien enn for reine tillegg.

Bildet er mindre tydelig for kategorien *ordvalg*. Her kommer det også fram visse innbyrdes skilnader i nr. 4–7, som ellers har oppført seg ganske enhetlig. Nr. 7 har størst negativt avvik, mens nr. 6 viser et svakt positivt avvik. Også nr. 23, 28, 15 og 8 plasserer seg nært opp mot forventet avvik med svake positive verdier. Høyeste positive avvik har nr. 25. Særegenhetene i nr. 6 kan delvis forklares med at ISH har en større tendens til å bruke latiske ord enn hva GNH har, og at dette gir utslag på grunn av ordforrådet i denne prekenen.

Det litt tilfeldige mønsteret vi har sett for kategorien *ordvalg* er enda tydeligere hva gjelder *bøyning*. Her er det vanskelig å se noe mønster i det hele tatt. Det er egentlig bare nr. 8 og nr. 11 som stikker seg ut med relativt markerte avvik, hhv. positivt og negativt. Det er ingen vesentlig skilnad mellom prekenparallellene i ulike deler av ISH. Det er nærliggende å tolke dette som et tegn på at denne variabelen er nokså irrelevant som mål på avstanden mellom de to håndskriftene.

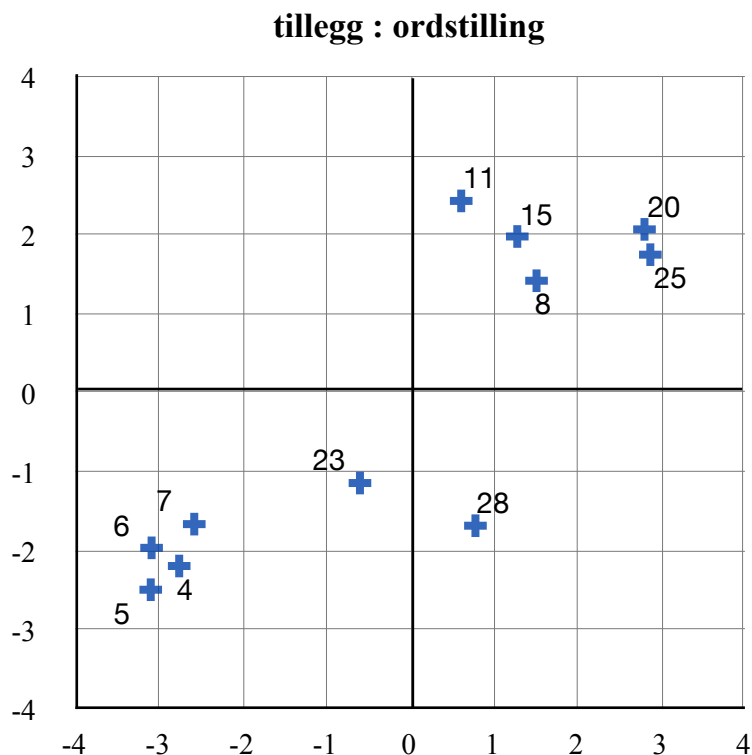
Når det gjelder *uttrykk*, ser vi igjen noe av det samme mønsteret som for de andre kategoriene, men tendensen er ikke like tydelig som for *tillegg* og *ordstilling*. Gruppen 4–7 opptrer igjen mer enhetlig, og har alle klart negative avvik, men det har også nr. 8. Noe svakere negativt avvik har nr. 23 og 11. Mest påfallende er det kanskje at nr. 20 og 25 som hittil, med unntak av *bøyning*, har oppført seg relativt likt, nå skiller klart lag. Nr. 20 har høyest positivt avvik, nr. 25 bare svakt positivt. Vi legger ellers merke til at nr. 23 og nr. 28 skiller lag her. Nr. 28 har nest høyeste positive avvik og nr. 23 et svakt negativt avvik. Disse tekstene oppfører seg noenlunde likt bare med hensyn til *ordstilling* og *ordvalg*.

Tekstlandskapet

Ved å krysse verdiene for to kategorier i et XY- eller punktdiagram, kan vi få fram et todimensjonalt kart over forholdet mellom tekstene med hensyn til de valgte kategoriene. Et slikt diagram vil også vise i hvilken grad ulike verdier korrelerer med hverandre. Om den ene kategorien viser omtrent samme verdier som den andre, vil tekstene grupperes langs en diagonal fra

nederste venstre til øverste høyre hjørne. Jo mindre avviket mellom tekstene er, jo lengre ned mot venstre vil de plassere seg. Jo større avviket mellom tekstene er, jo lengre opp mot høyre vil de havne.

I figur 6 er kategoriene *tillegg* og *ordstilling* krysset. Her ser vi at nr. 4–7 danner en egen gruppe i nederste venstre hjørne av diagrammet. Også nr. 23 og 28, som følger rett etter hverandre i ISH, ligger relativt nær hverandre. Nr. 8, 15 og 11, der altså nr. 8 og 11 står etter hverandre i ISH, ser også ut til å danne en gruppe. Nr. 20 og 25 befinner seg lengst mot øverste høyre hjørne i diagrammet. Med unntak av nr. 11 og nr. 28 er korrelasjonen mellom de to verdiene rimelig bra. En mulig tolkning av dette er at rene tillegg og ulik ordstilling er signifikante variabler som korresponderer med hverandre i teksttraderingen i de fleste av prekenene.

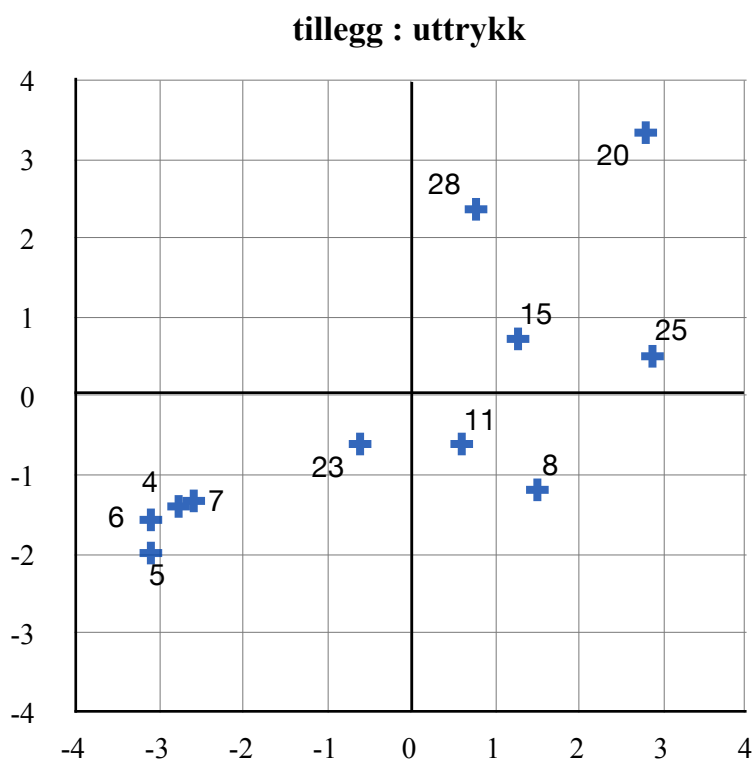

Figur 6. XY-diagram for kategoriene *tillegg* og *ordstilling*

Selv om nr. 23 og 28 og nr. 8 og 11 følger rett etter hverandre i ISH, oppfører de seg ikke like enhetlig som nr. 4–7. Dette kan underbygge teorien om at disse prekenene er hentet fra ulike kilder, mens nr. 4–7 er skrevet av etter samme kilde. Dersom dette stemmer, kan den variasjon vi ser i denne gruppen, skyldes de to skriverens egne bevisste eller ubevisste endringer av

samme kildetekst. Oversikten i tabell 3 ovenfor gir oss dermed et ganske godt bilde av graden av avvik mellom to ulike avskrifter av samme tekst.

Om vi krysser verdiene for *tillegg* og *uttrykk* får vi et landskap som vist i figur 7. Nr. 4–7 danner fremdeles en samlet gruppe i nederste venstre hjørne, men ellers plasserer tekstene seg litt annerledes enn i figur 6. Nr. 23 befinner seg omtrent på samme sted, men har nå skilt lag med nr. 28 som har beveget seg ganske langt opp mot øvre del av diagrammet. Nr. 8 og 11 derimot, holder seg fremdeles samlet. Nr. 20 er nå ganske isolert i øverste høyre hjørne. Med unntak av nr. 8 og 25, kanskje også nr. 28, er korrelasjonen mellom verdiene for de to kategoriene ganske god.

Figur 7. XY-diagram for kategoriene *tillegg* og *uttrykk*

Det vil føre alt for langt i denne sammenhengen å sette opp XY-diagram for alle mulige kombinasjoner av normert avvik for de fem kategoriene, men jeg har krysset samtlige verdier og kommet til følgende resultat: Diagram over normert avvik for *tillegg : ordvalg* viser god korrelasjon, med unntak av nr. 6 og nr. 20. Kombinasjonene *ordstilling : uttrykk*, *ordstilling : ordvalg* og *uttrykk : ordvalg* viser svakere korrelasjon. Kryssing av normert avvik for *bøyning* med verdiene for hver av de øvrige kategoriene, viser

ingen korrelasjon. Det kan se ut som om kategoriene *tillegg*, *ordstilling* og *uttrykk* stort sett korresponderer med hverandre, mens variasjonen i *ordvalg* og *bøyning* virker mer tilfeldige.

Konklusjon

Framstillingen ovenfor har vist at det er mindre avstand mellom GNH og ISH i nr. 4–7 enn i de øvrige prekenene. Disse prekenene oppfører seg stort sett som en samlet gruppe med samme tendenser i avviksmønsteret. Dette understøtter teorien om at denne gruppen utgjør en egen samlet redaksjon og at det her ligger få, trolig bare ett, ledd mellom de to håndskriftene.

Av de øvrige prekenene ligger nr. 23 nærmest denne gruppen, med klart negativt normert avvik for kategoriene *tillegg*, *ordstilling* og *uttrykk*. I XY-diagram som krysser verdiene for disse kategoriene, plasserer den seg også omtrent på diagonalen fra nederste venstre til øverste høyre hjørne. Nr. 28, som følger like etter denne prekenen i ISH, viser et ganske annet mønster. Her er korrelasjonen mellom de samme verdiene ganske svak. Det brudd i skriften som er observert mellom disse prekenene i ISH, gjenspeiles altså i avviksmønsteret i forhold til GNH. Når skriveren trolig har hatt et opphold her, før han begynte å kopiere nr. 28 (van Weenen 1993: 35), kan det være fordi han har kommet over disse prekenene på ulike tidspunkt.

Preken nr. 8 og 11, som også følger rett etter hverandre i ISH, viser større innbyrdes likheter enn nr. 23 og 28, men heller ikke de opptrer like enhetlig som nr. 4–7. Preken nr. 15 avviker ikke særlig mye fra nr. 8 og 11, men viser bedre korrelasjon for de ulike kategoriene. Det er godt mulig disse tre prekenene har samme kildegrunnlag, men de kan også være hentet fra ulike kilder.

Selv om nr. 25 og 20 oppfører seg ganske likt med hensyn til *tillegg* og *ordstilling*, og viser relativt store avvik mellom GNH og ISH, skiller de seg klart fra hverandre når det gjelder *uttrykk*. Siden disse prekenene hører hjemme i ulike deler av ISH, og trolig er skrevet ned til ulike tider, er de mest sannsynlig også skrevet av etter ulike forelegg. Preken nr. 20, den berømte kirkedagsprekenen som tolker kirkebygningen allegorisk, har samlet sett størst normert avvik av alle prekenparallelene i GNH og ISH.

Det ser altså ut til at Trygve Knudsen har rett når han hevder at hver preken har sin egen overleveringshistorie og må bedømmes for seg (1949: 31).

Litteratur

- Fidjestøl, Bjarne. 1989: "Ekspletivpartikkelen som dateringskriterium. Forsøk i filologisk statistikk." I: *Festskrift til Finn Hødnebo 29. desember 1989*, red. Bjørn Eithun m.fl. Oslo, 46–64.
- Gullick, Michael. u.u.: "Skriveren og kunstneren bak homilieboken." I: *Vår eldste bok*, red. Odd Einar Haugen.
- Haugen, Odd Einar 1992: *Stamtre og tekstlandskap. Studiar i resensjonsmetodikk med grunnlag i Niðrstigingarsaga I*, Teori og analyse. Bergen.
- Haugen, Odd Einar, red. u.u.: *Vår eldste bok. Skrift, miljø og biletebruk i den norske homilieboka*. Bibliotheca Nordica 2. Oslo: Novus.
- Indrebø, Gustav, utg. 1966: *Gamla Norsk Homiliebok*. Cod. AM. 619 4°. Oslo.
- Knudsen, Trygve. 1949: "Til Gammelnorsk Homiliebok. Kirkedagshomilien." I: *Studier tillägnade Rolf Pipping den 1. juni 1949*, red. Carl-Eric Thors. Studier i nordisk filologi 39. Helsingfors, 28–39.
- Knudsen, Trygve, utg. 1952: *Gammelnorsk homiliebok*. Corp. Cod. Norv. Medii Aevi. Quarto Ser. Vol. I. Oslo. (Innledningen).
- Kolsrud, Oluf, utg. 1952: *Messuskýringar. Liturgisk symbolik frá den norsk-íslandske kyrkja í millomalderen*. Oslo.
- Magerøy, Hallvard. 1985. "In dedicatione ecclesiae sermo. Om overleveringa av 'Stavkyrkjepreika'." I: *Opuscula 8*. Bibliotheca Arnhamagnæana 38. København, 96–122.
- Muller, Charles. 1981: *Innføring i metoder for lingvistisk statistikk*. Bergen.
- Stokkeland, Ranveig. u.u.: "Skriverproblemet i homilieboka." I: *Vår eldste bok*, red. Odd Einar Haugen.
- van Weenen, Andrea de Leeuw, red. 1993: *The Icelandic Homily Book. Perg. 15 4° in the Royal Library, Stockholm*. Reykjavík.

”Min Epistel”

Ett bidrag till diskussionen om Bellmans egna tonsättningar

Lars Huldén

Det finns ett par Bellmansreliker i Finland som vi kan tacka stordonatorn Herman Fritjof Antell för (1847–93). Den ena är Bellmans självbiografi, som han skrev när han våren 1794 satt arresterad på högvakten på Stockholms slott för en obetald skuld. Självbiografien finns nu i Nationalmuseums manussamlingar. Den andra relikten är ett exemplar av Fredmans Epistlar, i vilket Bellman har gjort anteckningar. Det finns bland Helsingfors Universitetsbiblioteks rariteter.

Det vackert inbundna exemplaret har länge varit känt för Bellmansforskarna. J.G. Carlén använde det, när han gav ut epistlarna 1859. Det har presenterats i artiklar i *Nordisk tidskrift* (1852: 231f), av Paul Nyberg (*Bellmansstudier* 12, 1954) och av undertecknad (1991: 163ff). Skalden har gett boken som gåva till baron Otto Lillje. Det skedde den 12 januari 1791. Vilken anledningen var vet man inte. Men det var en värdefull gåva. Före bortgivningen har skalden gjort åtskilliga anteckningar i den. Det är dels rättelser till texten, dels ett antal dedikationer av enskilda epistlar, som inte är dedicerade i trycket. De har kanske skänkts bort som manuskript utan att det har blivit noterat i utgåvan 1790. Det är fråga om epistlarna 16 (överdiektören Stapelmohr), 23 (”min Wän Baron Otto Lillje”), 28 (aktuarien Zetterman), 34 (”Prins Carl – Printsens wid Hogland”), 50 (kanslirådet greve Gyllenborg). Dedikationerna är placerade i anslutning till rubriken, med ett undantag. Vid epistel 25 (*Blåsen nu alla*) har till höger om första strofen antecknats ”Min Epistel”. Skriften är något tunnare än i dedikationerna och rättelserna, men redan Carlén identifierade stilen som Bellmans. Det stora ”E” han skriver här och på andra ställen är ganska övertygande.

Varför gör man en sådan anteckning i en bok som man själv har skrivit? Om dedikationerna i Otto Lilljes exemplar menar Carlén, att skalden antecknat ”antingen hvars älsklingsstycke den varit eller till hvilken han dedicerat den (der sådant i det tryckta icke är angifvet)”. Nyberg kommenterar inte dedikationerna. Ett rimligt antagande är väl att Bellman vid tillställningar hos vänner och gynnare kan ha bidragit till programmet med en ny epistel, som kanske också skriftligen varit dedicerad. Att flera sådana dedikationer saknades i trycket kan ha observerats och kanske gjort någon, t.ex. Lillje, mankerad. ”Kanske har han velat markera att episteln aldrig har blivit bortgiven till någon”, funderar jag (1991: 174). Till det kan invändas att det ju finns ett sjuttioal andra epistlar, som veterligen inte har dedicerats till någon.

Har Bellman alltså utsett FE 25 till sitt eget ”älsklingsstycke”? Det är väl inte uteslutet. Men anteckningen är gjord efter den 16 oktober 1790, då boken utkom, epistel 25 är tjugo år äldre. Det fanns många andra epistlar för Bellman att briljera med. Men något slags specialrelation måste Bellman ha antytt. Kan det ha med musiken att göra?

En självfallen utgångspunkt för bedömningen av Bellmans musikaliska kunnande och insatser bör vara hans egna och andras deklamationer I de självbiografiska anteckningar som han skrev ner våren 1794, berättar han om en sjöresa som han kom att göra tillsammans med borgmästaren i Arboga: ”Jag hade lärt hans dotter, som då med sina föräldrar bodde på Frimurare-Barnhuset, att spela på Citra, vilket instrument jag på den tiden ojämförligen trakterade”. Det blev orsaken till att han bjöds ombord, med den påföljden att han vaknade i Strängnäs. Bellman var säkert i det närmaste virtuos på den citrinchen som hans farfar hade köpt i Rom och på lutan som han håller på det kända porträttet av Per Krafft

De olika instrument som ofta faller in i epistlarnas musik, flöjt, cello, valthorn, pukor, trummor, återgav Bellman med sin röst eller med händerna mot bordet. Men han var möjligen inte notkunnig. I varje fall kunde han inte själv skriva ner sina melodier. När epistlarna och sångerna skulle ges ut i tryck och arrangerades för piano, måste han ha hjälp. Man kan väl säga att han var en skicklig gehörsspelman. Men med den mångsidiga utbildning han hade fått, kan han knappast ha varit helt utan kännedom om det musikaliska notationssystemet.

Att han lånade melodier är väl känt. Redan Johan Gabriel Oxenstierna, som 1769 hörde honom framföra ordensparodier berättar att hans vers var ”satt till Operastycken”. Senare har andra, nu senast James Massengale, professor i Kalifornien, genom studier i Stockholmsoperans arkiv och andra gamla notsamlingar kunnat identifiera ett stort antal melodier som Bellman alltså har tagit upp och ibland i någon mån omvandlat. Men inte alla.

Fredmans Epistlar inleds med en notis som lyder:

Efterföljande samling af FREDMANS 82 EPISTLAR är af mig, så till Poesien som Melodierna, öfversedd, rättad och erkänd. Stockholm, den 24 September 1790.

CARL MICHAEL BELLMAN

Han säger alltså inte att några melodier är gjorda av honom själv. En motsvarande notis i Fredmans Sånger (1791) har det viktiga tillägget ”*den af mig til en del komponerade Musik*”.

”Skillnaden är betydande”, konstaterar James Massengale (1992: 141) ”men vår sentida tolkning av vad den innebär har ett visst spelrum”. Bellman har kanske velat förtydliga sig i fråga om musiken i förhållande till notisen i epistelutgåvan, enligt vilken han bara skulle ha granskat, rättat och erkänt melodierna. Han kan enligt Massengale mena tre olika saker, här fritt uttryckta: han kan ha tagit upp traditionella ändringar i gamla melodier, han kan ha gjort ingrepp som tjänade texten, och han kan ha gjort helt nya melodier. Till den sista gruppen hör enligt Massengale helt säkert största delen av slutverserna i sång 65, versbrevet till Schröderheim. Också den parodiskt förenklade melodin till sång 34 tillskrivs Bellman. Beträffande de viktiga sångerna 31 *Opp Amaryllis* och nr 32 *Aftonkväde* och kanske också nr 64 *Fjäriln vingad* lämnar Massengale frågan om upphovsmannskapet öppen (a.a. 145). Att några säkra melodikällor inte har hittats, kan inte tas som bevis för att Bellman har komponerat melodierna. Källor kan dyka upp eller definitivt ha gått förlorade, säger Massengale.

Nils Afzelius har ägnat tillkomsten av *Aftonkväde* en grundlig studie (1945: 113–156, 1964: 89–117). Melodin har, anser Afzelius, komponerats av Bellman själv, eventuellt under inflytelse av hans gode vän kompositören J.M. Kraus. Den antas tillkommen kort före utgivningen 1791,

eftersom den är aktuell för Bellman under början av 1790-talet och används i andra sånger först då.

De första versionerna av texten 1780 och 1782 var rubricerade *En sommar-natt*. Först en utvidgad version med oförändrat versmått 1783 heter *Afton-Qvæde*, liksom i trycket 1791. Då Bellman tycks använda ordet *kvæde* (qvæde, quæde) enbart om texter som är avsedda att sjungas (Konkordansen), har melodin möjligen tillkommit redan 1783. Den är hur som helst satt till texten, inte såsom ofta hos Bellman ett underlag för texten. Kraus befann sig vid denna tid (1782–87) på resor i Europa, varför det är mindre troligt att han skulle ha haft någon andel i tonsättningen. Kanske ökar därigenom sannolikheten för att Bellman har gjort den själv.

Å andra sidan är det möjligt och kanske troligare, att Bellman, när dikten växte ut från 11 till 15 strofer valde att knyta rubriken till andra litterära kväden 'skaldestycken' som han kände, främst Creutz *Sommar-qvæde*, Gyllenborgs *Vinter-qvæde* och deras efterföljare. Texten är i jämförelse med det mesta i Fredmans Sånger påfallande litterär; det kan verka som om Bellman hade velat producera sig i en mer reguljär genre än hans vanliga. Också melodin är säregen. Bellman favoriserar i allmänhet inte upptakter. De många enstaviga tvåtonsupptakterna i aftonkvädet är uppseendeväckande. Det kan noteras att Kraus namn saknas i utgåvan 1791

Massengale granskar kritiskt Afzelius argumentation och kommer till slutsatsen att Bellmans upphovsmannaskap i detta fall varken kan bestridas eller bekräftas. "Som vanligt lämnar B oss i sticket med våra tolkningar", säger han uppgivet på ett ställe. Problematiken kring *Opp*, *Amaryllis* och *Fjäriln vingad* skall inte diskuteras här.

Om notisen i Fredmans Sånger är ett förtydligande av vad Bellman egentligen skulle ha skrivit i Fredmans Epistlar, kan den tydning som Massengale ger av orden tillämpas även på epistlarna. Möjligheten att Bellman själv är upphovsman till vissa epistelmelodier har också länge diskuterats. När melodikälla saknas för en epistel uppstår regelbundet frågan om Bellman kan ha komponerat melodin själv. Epistlar som kan diskuteras från den utgångspunkten är nr 25 *Blåsen nu alla*, 71 *Ulla, min Ulla*, 80 *Liksom en herdinna* och 82 *Vila vid denna källa*.

Melodin till epistel 25 (1770) har identifierats som ett valthornsstycke eller en marsch i $\frac{3}{4}$ i melodisamlingar från 1780-talet, delvis dock baserade på Bellmans populära variant (Massengale 1990: 219). Melodierna till epistlarna 25 och 82 påminner i början mycket om varandra; det är fråga om närapå identiska tonslingor. Iakttagelsen gjordes först av Nils Afzelius, men också Massengale finner likheten intressant. Båda epistlarna har kallats finalepistlar; Fredmans Epistlar var ursprungligen planerad som fyra serier med 25 st. i varje. Rimligtvis har Bellman ägnat finalepistlarna speciell uppmärksamhet. För den andra finalepisteln, nr 50, kan ett par klara källor anges, men Bellman har kombinerat dem självständigt (Massengale 1990: 275f). Trots en rad förslag har ingen heltäckande melodikälla för epistel 82, den allra sista, hittats. En del bedömare, bl.a. Afzelius, har därför velat se Bellman som upphovsman till den. Jfr Massengale 1990: 344f. Han kan då medvetet ha anknutit till början av epistel 25. Massengale lämnar också i detta fall möjligheterna öppna.

Jag vågar ställa frågan om Bellman kanske ansåg sig ha större delaktighet i melodin än vanligt och att han därför betraktade (hela) episteln som sin och ville markera det med sin anteckning. Hur som helst tror jag att Bellmans anteckning är värd att uppmärksammas, också när hans verksamhet som kompositör diskuteras. Det har inte tidigare skett.

Källor:

- Afzelius, Nils. [1945] 1964: *Myt och bild i Bellmans dikt*. Ny omarbetad upplaga. Stockholm.
- Bellman, Carl Michael: *Fredmans Epistlar*. Skrifter af Carl Michael Bellman utgifna af Joh. Gabr. Carlén, Första delen. Stockholm, 1861.
- Bellman, Carl Michael: *Fredmans Epistlar*. Text- och melodihistorisk utgåva med musiken i reproduktion efter originaltrycket. Textredaktör Gunnar Hillbom. Musikredaktör James Massengale. II. Stockholm, 1990.
- Bellman, Carl Michael: *Fredmans Sånger*. Text och melodihistorisk utgåva med musiken i reproduktion efter originaltrycket. Textredaktör Gunnar Hillbom. Musikredaktör James Massengale. II. Stockholm, 1992.
- Bellmansstudier*. Utgivna av Bellmanssällskapet. Stockholm, 1921–.
- Huldén, Lars. 1991: ”Baron Otto Lilljes exemplar av Fredmans Epistlar.” I: *Ur Bellmans värld och Fredmans*. En uppsatssamling utgiven av Bellmanssällskapet. Stockholm, 1991.

Det mångskiftande modersmålet

Leena Huss

I Marketta Sundmans forskning om barns tvåspråkighet har de aktuella språken varit de två vanligaste modersmålen i Finland: finska och svenska. Både i en vetenskaplig och en mer populär form (Sundman 1994; 1999; 2001) beskriver hon hur språket och tvåspråkigheten utvecklas hos barn som kommer i kontakt med båda språken. Marketta Sundman har framför allt studerat svenskans utveckling som ett andraspråk, och förmodligen har många av de studerade barnen haft en självklar uppfattning om att finska är deras modersmål. Andra kanske har uppfattat sig själva som tvåspråkiga, särskilt om de kommer från hem där föräldrarna har olika modersmål. Och det kan också hända att ytterligare några har sett svenska som sitt egentliga modersmål trots att just det språket inte har varit deras starkaste språk. Definitioner av, och individernas egna uppfattningar om vad "modersmål" är för något kan skifta mycket.

I det följande presenterar jag några ordboksdefinitioner av begreppet modersmål och med utgångspunkt i dem ger jag exempel på olika sätt på vilka begreppet modersmål har använts under olika perioder i Sverige och Finland. Huvudvikten ligger vid Sverige där den officiella språkpolitiken under de senaste årtiondena diskuterats mycket mer än tidigare. Till slut kommer jag att kort beröra modersmålens ställning i den aktuella nordiska och europeiska språkdebatten.

Ordboksdefinitioner av begreppet "modersmål"

I min genomgång har jag valt att använda tre standardverk från olika epoker: *Nordisk Familjebok* (1876–1926), *Svensk Uppslagsbok* (1942–1955)

och *Nationalencyklopedin* (1991–1995). Dessutom har jag tagit med *Svenska Akademiens ordbok* (SAOB) i elektronisk version. SAOB är en historisk ordbok vars första band kom ut redan 1893. Arbetet med ordboken har fortgått under alla år och enligt webbsidan¹ räknar man med ett fullbordande år 2017.

Redan en snabb genomläsning av detta relativt begränsade material visar att begreppet modersmål kan uppfattas, och har uppfattats, på vitt skilda sätt.

Nordisk Familjebok (band 18: 783–784) har uppslagsordet "Modersmålet" som definieras på följande sätt: "Modersmålet, dvs. svenska språket (se d.o.)"

Även *Svensk Uppslagsbok* (band 20: 61) har endast uppslagsordet "Modersmålet" men definierar det lite mer precist: "Svenska språket (och litteraturen) som skolämne".

Nationalencyklopedin (band 13: 393) har både uppslagsordet "Modersmål" och "Modersmålet". Definitionerna som ges är här betydligt grundligare: "Modersmål": det språk som ett barn lär sig först (första-språk). Modersmålet är det redskap som barn lär sig utnyttja för att kunna använda symboliska begrepp och koda sin omvärld. I tvåspråkiga familjer kan barn tillägna sig två olika modersmål samtidigt." "Modersmålet": tidigare läroämne i skolan, i folkskolan delat i två, "läsning och muntlig framställning" resp. "skrivning och språklära", i realskola, gymnasium och motsvarande skolor också delat i två, "svenska språket och litteraturen" resp. "svensk skrivning". I dagens grundskola och gymnasieskola heter ämnet svenska, nu utan uppdelning."

De numerärt flesta betydelserna för uppslagsordet "Modersmål" ges i *Svenska Akademiens ordbok* (SAOB): "Det språk som man ss. barn har lärt sig tala (eg. av sin moder); fosterlandets språk, det språk som talas av det folk man tillhör; ens eget språk". Även här uppges att ordet kan få särskilda betydelser i pedagogiska sammanhang: "pedag. om svenska språket ss. undervisningsämne i skola" Exempel på sådan användning ges med texter ur äldre källor, åren 1905, 1931, 1937. Det uppges också att ordet kan användas bildligt, som i exemplet om latinet på 1600-talet "som den lärda bildningens modersmål".

¹ <http://www.saob.se/>

Dessa vitt skilda definitioner av samma begrepp som ges i de olika uppslagsverken (det språk som man lärt sig först, fosterlandets språk, det språk som talas av det folk man tillhör; ens eget språk; modersmålet som skolämne) kan beskriva de många roller som det egna modersmålet kan ha för en viss människa eller grupp i en viss tidsålder. Men hur blir det om dessa definitioner inte går ihop, om de i inte kan tillämpas på ett och samma språk utan leder tankarna till flera?

"Språket man lär sig först" kontra "fosterlandets språk"

Nationalismens princip "en nation — ett språk" ledde i många länder till att endast majoritetens språk lyftes fram och den övriga språkmångfalden föll i skymundan. I Sverige hände detta med finska, samiska och andra mindre språk som inte ansågs ha något värde för samhällsutvecklingen och uppbyggandet av nationen. Hur både majoritetens och minoriteternas syn på dessa språk påverkades har det forskats mycket kring. För de svenska tornedalingarna till exempel innebar den språkliga nationalismen att man ifrågasatte deras rätt att över huvud taget ha ett annat modersmål än svenska. Nils Erik Hansegård (d.s.) som skrivit om språkförhållandena i norra Sverige citerar den s.k. Finnbygdsutredningen (1921: 25) där införandet av svenska som undervisningsspråk i lokala skolor kommenterades på följande sätt: "Invånarnas i dessa byar regelbundna, rent svenska anletsdrag vittna tydligt om deras svenska härstamning. Nu lär sig dessa byars ungdom sina fäders rätta språk i skolorna." Hansegård konstaterar att det fanns

akademiskt utbildade språkmän som inte har klart för sig att byta språk inte är lika lätt som att byta skjorta. I de läroböcker som används i våra skolor gäller som en, oftast outtalad, självklarhet att svenska är svenskarnas modersmål och principen en stat – ett språk gäller med lika omedveten självklarhet. (Hansegård d.s.: 171)

Han fortsätter med att citera en artikel i tidningen *Röster i Radio* från 1961 där språkförhållandena i Tornedalen kommenterades så här:

Här uppe är radion av särskilt stor betydelse i undervisningen i engelska – och svenska! Barnen kan nämligen inte tala sitt modersmål när de börjar skolan, de talar finska. (Hansegård d.s.: 171–172)

Trots att ett sådant synsätt var allmänt rådande i dåtidens Sverige hördes det någon enstaka gång även andra röster. I *Svensk Läraretidning* från 1929 finns en artikel rubricerad "Tornedalens språkfråga" om Sveriges folkskolläraryrkesförbunds möte den 29 september samma år i Vittangi. Jordbrukskonsulenten W. L. Wanhainen hade inbjudits att inleda samtalet angående betydelsen av språkundervisningen i Tornedalen. I artikeln återges bland annat följande tankar som Wanhainen framförde:

[...] Om således betydelsen av att de unga få så god undervisning i svenska språket som möjligt, är obestridd, måste man dock påminna om den gamla regeln: Det ena göra och det andra icke underlåta. Man har gått för långt i ensidighet, när man vid undervisningen helt utlämnat barnens modersmål. Att detta i stor utsträckning är finska, kan ju icke bestridas. Man kan icke beträffande den sak det här galler stödja sig på påståendet att befolkningen här uppe till stor del utgöres av »förfinskade svenskar» — för övrigt en parallell till påståendet från andra sidan gränsen, att svenskarna i Finland äro försvenskade finnar. Det är tillräckligt att hänvisa till att hemspråket är finska. Man måste då fråga sig: Har modersmålet större värde för en människa än andra språk? Det är oersättligt. Man har kallat modersmålet: »Folkets levande andedräkt». Ej minst den moraliska grunden för uppfostran är fast förankrad i modersmålet. En riktig uppskattning av modersmålets betydelse visar det arbete, som utföres bland och av svenskar i utlandet för att göra det svenska språket känt. Häruppe synes man vilja giva oss en kultur i present. Men kulturen måste växa inifrån.²

Folkskolläraren Th. Bokvist, den andra inbjudna inledaren på lärarmötet, motsatte sig Wanhainens tankar inte minst med hänvisning till de problematiska språkförhållandena i Finland:

Här i Sverige ha vi aldrig räknat med den skillnad mellan svensk och finne, som i Finland alldeles förgiftat samvaron mellan de två nationaliteterna. Genom åtgärder sådana som de föreslagna [att införa under-

² <http://runeberg.org/svllartid/>, 822

visning på finska i vissa ämnen, förf. anmärkning] skulle emellertid en dylik klyfta redan under skoltiden befästas och vi skulle om några årtionden komma dithän, som äktfinnarna vill ha det, nämligen få en svensk-finsk kulturgräns tvärs igenom vårt goda Norrbotten. Fortsätter sedan kriget på kniven mellan svenskt och finskt i Finland, så kanske om någon generation den frågan är verkligt aktuell, som redan någon gång skymtat i pressdiskussionen, att de båda länderna genom folkomflyttning ordna sina minoritetsfrågor. — Talaren undrade om någon enda tornedalsbo ville medverka till åtgärder, som i en framtid kunde tänkas leda till dylika konsekvenser.³

Många år har gått och många förändringar ägt rum i Tornedalen sedan artikeln från lärarmötet i Vittangi publicerades i *Svensk Läraretidning*. Tanken om ett språk som "nationens modersmål" har dock inte blivit helt föråldrad, tvärtom har den återuppstått som en viktig del av olika slags etniska revitaliseringsrörelser i samma anda som i Nationalencyklopedins definition "det språk som talas av det folk man tillhör". Ett exempel är den roll som språket fått i den samepolitiska rörelsen. Vigdis Stordal (1997) beskriver samiskan som en del av det kulturarv som fräntagits samerna och som måste återerövas. Det egna språket ansågs allmänt vara den centrala etniska symbolen för samiskheten; skulle språket försvinna, skulle hela den samiska kulturen gå samma väg. En av uppgifterna för de etniska aktivisterna blev därför som Stordal (1997: 146) uttrycker det att förvandla samiskan från ett "döende språk" till ett "modersmål". Detta innebar att de som ville måste ges möjligheten att återfå sitt "riktiga modersmål". Liknande tankar har uttryckts på många håll i världen. Rob Amery har i sin bok *Warrabarna Kaurna!* ('Låt oss tala kaurna!') från 2000 citerat Cherie Watkins som på ett poetiskt sätt beskriver situationen för sitt eget "sovande" modersmål, ett aboriginspråk i Australien som under flera decennier inte haft några talare:

Some people have described the Kaurna language as a 'dead' language. But Kaurna people don't believe this. We believe that our language is a living language and that it has only been sleeping and the time to wake it up is now and this is what we're doing. (Amery 2000: 1)

³ <http://runeberg.org/svlartid/>, 822.

"Ens eget språk" kontra "modersmålet" som undervisningsämne i skola"

I både Sverige och Finland har undervisningen i nationalspråken traditionellt kallats modersmålsundervisning och det motsvarande ämnet modersmål(et)/äidinkieli. Denna praxis fortsätter i Finland medan man i Sverige slutat med den och kallar skolämnet i fråga rätt och slätt för "svenska". Benämningarna modersmålsundervisning och modersmål finns kvar i skol-sammanhang även i Sverige men de har fått en helt annan innebörd än tidigare. Skolämnet "modersmål" och termen "modersmålsundervisning" syftar idag på alla de andra språk än svenska som barn i den svenska skolan kan ha som modersmål eller språk i hemmet.

Denna praxis är inte särskilt gammal. Tidigare kallades undervisningen i invandrar- och minoritetsbarnens modersmål för "hemspråksundervisning" och dessa språk kallades för "hemspråk". Benämningarna etablerades i och med den sk hemspråksreformen som infördes i Sverige under läsåret 1977/78. Under åren blev termen hemspråk kritiserad från många olika håll (se t ex Wande 1987 om denna debatt), och 1997 byttes den ut mot "modersmål". I regeringens proposition 1996/97: 110 *Vissa skolfrågor m.m.* ges följande motivering för termbytet:

Skolverket föreslår att termen hemspråk ersätts med "modersmål" i koppling med det språk som anses, t.ex. "spanska som modersmål". Även Invandrarpolitiska kommittén har föreslagit en sådan förändring (SOU 1996: 55). Riksdagsmotioner har också innehållit förslag om ett sådant namnbyte. Skolkommittén behandlar begreppet hemspråk i sitt betänkande Krock eller möte – Om den mångkulturella skolan (SOU 1996: 143). I termen hemspråk har underförstått legat att språket varit det talade språket i elevens hem. Det leder tankarna till att det är ett språk som bara kan användas i informella sammanhang. Regeringen anser att ett byte av term ligger i linje med den förstärkta ställning som ämnet fått i de nya läroplanerna. Ett namnbyte kan också förstärka ämnets betydelse för elever, föräldrar och skolans personal.

Förslaget med namnbytet var inte helt okontroversiellt och i betänkandet 1996/97 UbU12 *Hemspråk* behandlas ett motionsyrkande som gick emot regeringens planer på att byta ut termen hemspråk mot modersmål. Utskottet föreslog i betänkandet att riksdagen skulle avslå motionsyrkandet,

vilket också skedde senare. I en reservation undertecknad av fyra politiker förklarades varför man motsatte sig namnbytet:

Vi anser att alla barn i den svenska skolan i första hand skall ges de allra bästa förutsättningarna för att lära sig det svenska språket. Vi anser vidare att undervisningen i hemspråket har en viktig funktion att fylla, genom att den ger eleven möjlighet att kommunicera med släktingar och andra som kommer från samma ursprungliga språkområde. Begreppet hemspråk står för det språk som talas i hemmet och familjen, i motsats till det språk som talas inom barnomsorg, skola och samhället i övrigt. Hemspråk är enligt vår uppfattning ett relevant begrepp som även i fortsättningen bör användas.

Citaten ovan illustrerar tydligt de två olika synsätten som funnits när det gäller undervisningen i andra modersmål än svenska i Sverige. Det ena går ut på att språklig mångfald och individuell flerspråkighet ska främjas aktivt i samhället, det andra åter på att utvecklingen av andra modersmål än svenska är en privat angelägenhet för hemmen och föräldrarna och att dessa språk har föga värde för det svenska samhället i stort. Att regeringens förslag representerade den mer pluralistiska synen och att motionsyrkandet avslogs kan ses som tecken på en vilja att fylla den officiella mångfalds-ideologin med innehåll. Det är dock uppenbart att undervisning i andra modersmål än svenska fortsätter att vara ett kontroversiellt ämne som då och då förorsakar livliga debatter i medierna (se t.ex. Milani 2007)

Användningen av termen modersmål i dess nuvarande betydelse har hunnit få fäste i svenska medierna men termen hemspråk förekommer också här och var, ibland som en förklaring:

Elever som har undervisning i *modersmål* – det som tidigare kallades hemspråk – har bättre genomsnittsbetyg än alla andra grupper av elever. Detta gäller även jämfört med elever med svensk bakgrund. Det visar en rapport från Skolverket. (Sveriges Radios webbsida 2008-12-09, min kursivering)

Att termer som modersmåls lärare, modersmålsundervisning eller modersmål i officiella sammanhang sällan syftar på något som har med svenska

språket att göra framgår klart av t.ex. de följande exemplen från två nyare utredningstexter:

[...] har vi valt att sträva efter att säkerställa tre förhållanden genom de förslag vi lägger fram:

- * Svenskans skall vara ett komplett och samhällsbärande språk
- * Den offentliga svenskan skall vara korrekt och välfungerande
- * Alla skall ha rätt till språk: svenska, *modersmål* och främmande språk (SOU 2002: 27, 22, min kursivering)

Lärarsituationen i *modersmål* är mycket bekymmersam. 53 procent av lärarna är obehöriga. Även om *modersmållärare* finns som en inriktning om 210 högskolepoäng i examensbeskrivningen för nuvarande lärarexamen, har ingen reglerad utbildning bedrivits sedan 1991. Sedan 2004 finns dock en lärarutbildning i arabiska med didaktisk inriktning som delvis ges som distansutbildning i samarbete mellan Malmö högskola och universiteten i Göteborg, Lund, Stockholm och Uppsala. (SOU 2008: 109, 297, mina kursiveringar)

Modersmålen i Norden

Det finns även nyare exempel än de som tagits upp tidigare på tankar som går ut på att nationen eller fosterlandet har ett speciellt språk som är bärare av det gemensamma kulturarvet. Dessa tankar har återigen stärkts i många europeiska länder där man på senare tid uppmärksammat att engelskan håller på att bre ut sig på de mindre nationalspråkens bekostnad. Det är ett tecken i tiden att språkvårdare i Sverige, Danmark och Norge har utarbetat speciella nationella handlingsprogram för att främja de egna nationalspråken (*Mål i mun* 2002; *Sprog på spil* 2003; *Tänk om ...* 2005; *Norsk i hundre!* 2005). Även i Finland håller man för närvarande på att utarbeta ett sådant program för finska. Språkvårdarna är särskilt oroade över s.k. domänförluster som drabbar nationalspråken om engelskan tar över till den grad att den delvis eller helt tar över på områden som högre utbildning, multinationella företag, nöjesindustrin m.fl. Handlingsprogrammen är viktiga för att säkerställa att de mindre nationalspråken bibehåller sin status som "samhällsbärande språk", dvs. att de även fortsättningsvis kan användas inom alla delar av samhället.

I det svenska handlingsprogrammet *Mål i mun* (SOU 2002: 27), i kapitlet "Svenska språkets betydelse för Sverige" står det bland annat följande:

Svenska språket är av hävd det språk som talas i Sverige och därmed bäraren av vårt kulturarv. I Kulturutredningens betänkande Kulturpolitikens inriktning (SOU 1995: 84) framförs att språk och kultur är ouplösligt förenade med varandra och tillsammans den viktigaste identitets- och kulturbäraren. (SOU 2002: 27, 172)

Detta stycke påminner om den ovan diskuterade äldre, exkluderande synen på svenska som den enda bäraren av kulturarvet. Det som dock är den stora skillnaden mellan gamla tiders syn på nationens språk och dessa nyare strävanden är att man i *Mål i mun* – utöver svenskan – faktiskt även vill värna de mindre språken och se även de nationella minoritetsspråken som en del av det gemensamma kulturarvet:

Vi anser att det är viktigt att bevara mångspråkigheten i Sverige. Förekomsten av de olika språken berikar vårt land. De nationella minoriteterna och deras språk utgör en viktig del av Sveriges kulturarv. (SOU 2002: 27, 204)

Man poängterar på flera ställen i handlingsprogrammet att man inte är emot att flera språk används parallellt i Sverige, t.ex.:

Målsättningen att svenskan skall vara ett komplett och samhällsbärande språk skall heller inte ses som ett uttryck för en önskan att motverka de skilda minoritets- och invandrarspråk som brukas i Sverige. [---] Men att bejaka ett mångkulturellt samhälle står inte i motsättning till tanken på att svenskan kan ha rollen som det sammanhållande språket. Tvärtom kan man säga att det är just om alla i Sverige kan mötas via ett gemensamt språk som det finns förutsättningar för att vi fullt ut skall kunna dra nytta av den rikedom en mångfald i språk och kulturer innebär. (2002: 27, 51–52)

I *Mål i mun* flätas alltså värnandet av nationalspråket samman med en pluralistisk syn på hela den språkliga mångfalden i Sverige. Samma grundtankar återfinns i ett nyligen publicerat förslag till en allmän språklag för

Sverige (SOU 2008: 264). Syftet med den föreslagna lagen är, som det står i § 2, att

ange svenskans och andra språks ställning och användning i det svenska samhället. Lagen syftar också till att värna svenskan och den språkliga mångfalden i Sverige samt den enskildes tillgång till språk (2008: 26, 33)

Det är de sista två paragraferna under rubriken "Den enskildes tillgång till språk" i den föreslagna lagtexten som är av speciellt intresse i detta sammanhang:

§15 Var och en som är bosatt i Sverige ska ges möjlighet att lära sig, utveckla och använda svenska. Därutöver ska den som tillhör en nationell minoritet ges möjlighet att lära sig, utveckla och använda minoritetsspråket, den som har behov av teckenspråk ges möjlighet att lära sig, utveckla och använda det svenska teckenspråket. Den som har ett annat modersmål än de språk som anges i första stycket ska ges möjlighet att utveckla och använda sitt modersmål.

§16 Det allmänna ansvarar för att den enskilde ges tillgång till språk enligt §15. (2008: 26, 35)

I den föreslagna lagen garanteras alltså i princip alla människors rätt att utveckla och använda sitt modersmål i det svenska samhället oberoende av vilket språk det rör sig om. Blir lagen verklighet, blir den förmodligen rätt så unik i sitt slag just genom att den omfattar alla språk som talas i landet.

Även inom det samnordiska språkarbetet har värnandet av nationalspråken gentemot engelskan och behovet av att slå vakt om språklig pluralism varit på tapeten. En gemensam språkpolitisk deklaration under tecknad av undervisningsministrarna i de nordiska länderna publicerades 2007 av Nordiska Ministerrådet. Enligt deklaration finns det några frågor som de nordiska ländernas språkvårdare och andra språkarbetare särskilt måste arbeta med. Det finns behov av att på olika sätt lyfta fram de nordiska grannspråken och stärka den interskandinaviska språkförståelsen.

⁴ Arbetet med språklagsutredningen påbörjades pga. att svenskans ställning uppfattades som hotad och man ville stärka den genom en lag. Att rubriken för språklagsutredningen blev "Värna språken" betonar den pluralistiska grund som lagförslaget vilar på.

Man måste arbeta för parallellspråkigheten, dvs. den samtidiga användningen av flera språk inom ett eller flera områden. De många nordbor med andra modersmål än landets majoritetsspråk tas också upp. Dessa språk kan vara officiella minoritetsspråk eller höra till de ca 200 övriga språken som talas i de nordiska länderna. En av de språkliga rättigheterna som slås fast i deklARATIONEN är rätten att "utveckla och bevara sitt modersmål och sitt nationella minoritetsspråk", oavsett vilka språk det är fråga om (ANP 2007: 746, 73).

Ett behov av att stärka andra modersmål än majoritetsspråken har uppmärksamrats även utanför Norden. Europarådet och Europeiska unionen har lanserat ett antal initiativ som går ut på att främja flerspråkighet och språklig mångfald i de europeiska länderna. Redan för tio år sedan, 1999, skapade UNESCO den internationella modersmålsdagen, The International Mother Language Day⁵ som blev den 21 februari — detta till minne av fem studenter som dog denna dag 1952 när de försvarade erkännandet av bengla som statsspråk i det tidigare Pakistan vars östra del senare blev Bangladesh. Modersmålsdagen stiftades bl a för att lyfta fram betydelsen av språkliga rättigheter för en fredlig utveckling i världen:

A culture of peace can only flourish where people enjoy the right to use their mother language fully and freely in all the various situations of their lives.⁶

Även på FN:s webbsida för Dag Hammarskjöldbiblioteket⁷ markeras den internationella modersmålsdagen. Främjandet av rätten till modersmålet ses som en väg till större solidaritet människor emellan:

Languages are the most powerful instruments of preserving and developing our tangible and intangible heritage. All moves to promote the dissemination of mother tongues will serve not only to encourage linguistic diversity and multilingual education but also to develop fuller awareness of linguistic and cultural traditions throughout the

⁵ <http://portal.unesco.org/education>

⁶ <http://www.itl-worldwide.org/pages/imld.htm>

⁷ <http://www.un.org/depts/dhl/language/index.html>

world and to inspire solidarity based on understanding, tolerance and dialogue.

Kanske har vi nu kommit så långt att alla människors rätt till modersmål så småningom blir omöjlig att bestrida om vi samtidigt vill hävda de mänskliga rättigheterna. På många håll, inte minst inom den nya nordiska språkpolitiken, har man börjat betrakta rätten till modersmålet som något självklart, som en mänsklig rättighet. "Ingen stol och ingen stege / inte heller något teleskop / tillät mig att komma / stjärnorna så nära som du / mitt modersmål", skriver den finlandssvenske poeten och författaren Lars Huldén i dikten "Avsked till modersmålet" (2007). Och det är väl det som vi alla önskar oss själva och våra barn och barnbarn: att få komma så nära stjärnorna som det någonsin går i detta jordeliv.

Litteratur

- Amery, Robert. 2000: *'Warrabarna Kaurna!' Reclaiming an Australian language*. Lisse, The Netherlands: Swets & Zeitlinger.
- ANP 2007: 746 *Deklaration om nordisk språkpolitik*. Köpenhamn: Nordiska Ministerrådet.
- Finnbygdsutredningen* 1921. *Betänkande och förslag rörande folkskole-väsendet i de finsktalande delarna av Norrbottens Län*. Stockholm: Kungliga Ecklesiastikdepartementet.
- Hansegård, Nils Erik (d.s.): *Finskt i Tornedalen. En glömd minoritet*. Uppsala: Finsku-griska institutionen.
- Huldén, Lars. 1997: *Vers och prosa under ganska många år*. Stockholm: Samfundet Sverige-Finland.
- Milani, Tommaso. 2007: *Debating Swedish. Language politics and ideology in contemporary Sweden*. Stockholm: Centre for Research on Bilingualism.
- Nationalencyklopedin* (1991–1995), band 13 (1994). Höganäs: Bokförlaget Bra Böcker AB.
- Nordisk Familjebok. Konversationslexikon och realencyklopedi* (1913). Band 18. Upplaga 2. Stockholm: Nordisk Familjeboks tryckeri.
- Norsk i hundre! Norsk som nasjonalspråk i globaliseringens tidsalder. Et forslag til strategi*. 2005. Oslo: Språkrådet.
- Regeringens proposition* 1996/97: 110 Vissa skolfrågor m.m. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Sprog på spil. Et udspil til en dansk sprogpolitik* 2003. København: Kulturministeriet.
- SOU 1995: 84 *Kulturpolitikens inriktning*. Stockholm: Kulturdepartementet.

- SOU 1996: 55 *Sverige, framtiden och mångfalden*. Slutbetänkande från Invandrarpolitiska kommittén. Stockholm: Arbetsmarknadsdepartementet.
- SOU 1996: 143 *Krock eller möte. Om den mångkulturella skolan*. Delbetänkande av Skolkommittén. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- SOU 2002: 27 *Mål i mun. Förslag till handlingsprogram för svenska språket*. Stockholm: Kulturdepartementet.
- SOU 2008: 26 *Värna språken. Förslag till en språklag*. Betänkande av Språklagsutredningen. Stockholm: Kulturdepartementet.
- Stordahl, Vigdis. 1997: "Sami Generations." I: *Sami Culture in a New Era. The Norwegian Sami Experience*, red. Harald Gaski. Karasjok: Davvi Girji, 143–154
- Sundman, Marketta. 1994: *Tvåspråkigheten i skolan*. Åbo: Åbo Akademi.
- Sundman Marketta. 1999: *Barnet, skolan och tvåspråkigheten*. Helsingfors: Yliopistopaino.
- Sundman, Marketta. 2001: *Tvåspråkiga barn i skolan - hur stödja barnens språkutveckling?* Helsingfors: Förbundet Hem och Skola i Finland.
- Svensk Uppslagsbok* 1951, Andra upplagan, band 20, 61. Malmö: Förlagshuset Norden AB.
- Marika Tandefelt. 2003: *Tänk om ... Svenska språknämndens förslag till handlingsprogram för svenskan i Finland*. Helsingfors: Forskningscentralen för de inhemska språken i Finland
- Wande, Erling. 1987: "'Modersmål' och 'hemspråk' – innebörder och attityder." I: *7:e Nordiska migrationsforskarseminariet 1986*, red. Bo Swedin. Slutrapport. Köpenhamn: Nordiska Ministerrådet, 371–387.

Webbsidor:

- Dag Hammarsköld Library: <http://www.un.org/depts/dhl/language/index.html>
- International Theatre Institute: <http://www.iti-worldwide.org/pages/imld.htm>
- SAOB = Svenska Akademiens Ordbok. Nätupplagan tillgänglig via <http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>.
- Svensk Lärartidning 1929, nr 42, 822: "Tornedalens språkfråga." Tidningens årgångar i digital faksimileutgåva tillgängliga via <http://runeberg.org/svlartid/>.
- Sveriges Radios webbsida 2008-12-09: <http://www.sr.se/cgi-bin/skaraborg/nyheter/artikel.asp?artikel=2495509>
- UNESCO: <http://portal.unesco.org/education>

Sydösterbottnisk dubblering

Ann-Marie Ivars

Med en studie i sydösterbottnisk dubblering vill jag bidra till hyllningen av Marketta på hennes bemarkelsedag. I begreppet dubblering inryms både dislokation och final dubblering. Det faller sig naturligt att behandla de två företeelserna tillsammans, dels för att de kan kombineras med varandra, dels för att de delvis går in i varandra och i vissa fall är omöjliga att skilja från varandra. Det senare gäller när såväl det sidoordnade ledet som kopian i den inre satsen består av ett personligt pronomen, t.ex. *ni har det bra, ni*. Sådana fall betraktar jag i det här sammanhanget som final dubblering. SAG behandlar dislokation och final dubblering som olika typer av annex, och det är kapitel 36 Annex (§ 1–11: 438–452 i del 4) som har tjänat som modell för analysen av det sydösterbottniska bruket av dem.

Syftet med studien är att klarlägga hur dislokationer och finala dubbleringar distribueras efter satstyp (huvudsats, bisats), hur kopian i satsen fungerar syntaktiskt (subjekt, objekt och adverbial) och hur dislokerade och dubblerade led kombineras med varandra. Studien bygger på utskrifter av inspelningar från Närpes (Nä) och Lappfjärd (Lf) i södra Österbotten (sÖB). I exemplen anges paus eller frånvaro av paus mellan initial dislokation och kopia eller före final dislokation eller final dubblering med respektive utan kommatecken, så som jag spontant har uppfattat pauseringen när inspelningarna skrevs ut. Det dislokerade eller dubblerade ledet jämte kopian i den inre satsen framhävs genom kursivering.

SAG skiljer mellan två typer av dislokation, *initial* och *final*. Initial dislokation är det fråga om när det utflyttade ledet står framför den inre satsen, final när det står efter denna. Det utflyttade ledets plats inom satsen upptas av ett pronomen eller ett pronominellt adverb med samma syntaktiska funktion som dislokationen. Final dubblering är det fråga om när ett

pronomen eller adverb efter satsen upprepar ett korrelat i den inre satsen. Dislokationer behandlas i avsnitt 1 och 2, final dubblering i 3 och 4.

1. Initial dislokation

Initiala dislokationer förekommer rätt sparsamt. De är dessutom belagda bara i huvudsats, och bara i deklarativa huvudsatser. Det ligger lite i sakens natur att så är fallet: dialektintervjuer innehåller för informantens del få prov på interrogativa och direktiva huvudsatser, eftersom det är intervjuaren som står för frågorna och uppmaningarna. Kopian till en initial dislokation, ett pronomen eller ett adverb, fungerar som fundament omedelbart efter dislokationen (SAG 4: 446). Det är då den betonade varianten som används, dvs. *han, hon, he* (mot obetonat *an, on, e*) och *tå, tår, ti:t* (mot *då, där, di:t*).

1.1 Initial dislokation efter den pronominala kopians syntaktiska funktion

a) Subjekt, exempel (1)–(3) från Nä, (4) från Lf:

- (1) *å systrän såm va ga:mblast hon va, hon va ni:j oå:r*
'och systemen som var äldst, hon var, hon var nio år (när fadern dog)'
- (2) *täisje ri:dhästan di ha:r di ska no: ha samma sjtjöitsel*
'de här ridhästarna de har, de ska nog ha samma skötsel (som arbetshästar)'
- (3) *såm tänn morss, han va nu no: alla ti:där [...] ti marknan*
'som din morfar, han var nu nog alla tider [...] till marknaden'
- (4) *men systren mi:n hon hett Manda*
'men systemen min, hon hette Manda'.

b) Objekt, exempel från Nä:

- (5) *men hede kaffebryö:, he gåta di no: nyö:vendit ta froå:n nain*
sta:d
'men det där kaffebrödet, det måste de nog nödvändigt ta från någon stad (innan det blev vanligt med vetebröd i bondgårdarna)'.

c) Adverbial, exempel (6)–(7) från Nä, (8) från Lf:

- (6) *i honde bru:dskoå:len, tär* va no: starkt
'i den där brudskålen, där var nog starkt (dvs. alkohol)'
- (7) *hande sista da:jin tå* vartt e nu hälften mindär fålk
'den sista (bröllops)dagen, då blev det nu hälften mindre folk'
- (8) men *i Loålby:jin, ti:t* va vi ti Loålby:jin mytji
'men i Lålby, dit var vi till Lålby mycket (och dansade)'

1.2 Kombination av initial dislokation med final dubblering eller final dislokation, exempel (9) från Nä, (10)–(11) från Lf:

- (9) å *Vestärbekk han dö- han dödd han tå* sie:kärt tretiått
'och Västerbäck, han do- han dog, han, då säkert 1938'
- (10) *honde ga:mbäl fyönon hon* e så la:ngg *hon*
'den gamla förnan (dvs. fjolårsgräset), den är så lång, den'
- (11) å *mostär å hon* ha: en fo:stärflökkå *tå å, honde mostär tå å*
'och moster och, hon hade en fosterflicka då och, den där moster då och'.

Initiala dislokationer har till uppgift att ange något som är aktuellt i kontexten eller situationen och som lyfts fram och görs till tema för satsen (SAG 4: 448). Min morfar t.ex., som omtalas i (3), var väl känd också för informanten men inte tidigare nämnd i samtalet som hade marknader som tema. Han kunde därför inte omtalas med anaforiskt *han* utan måste nämnas explicit med substantivfras. Exempel (2) är hämtat ur ett samtal om gårdens arbetshästar; ridhästar som i dag har större aktualitet lyfts där fram som jämförelse i fråga om skötsel.

2. Final dislokation

Om initiala dislokationer används sparsamt, så används finala dislokationer desto oftare, i både huvudsats och bisats. I huvudsats skulle dislokationen fungera som subjekt, objekt, predikativ, adverbial eller rektion i den inre satsen, i bisats av materialet att döma bara som subjekt. Av den pronomina kopian används den betonade varianten när kopian står som fundament i huvudsats, den obetonade varianten när kopian står medialt eller i bisats.

2.1 Final dislokation i huvudsats, efter kopians syntaktiska funktion

a) Subjekt, exempel (12)–(13) från Nä, (14)–(18) från Lf:

- (12) *nä: hon jo:l he, mo:r, å hon va ga:mbäl*
'nej, hon gjorde det, mor (dvs. matmodern), och hon var gammal'
- (13) *Hör ga:mbäl byri di va: Vestäras Jo:sipas ga:mblast boå:nen?*
'Hur gamla börjar de vara, Vesters Josefs äldsta barnen?'
- (14) *vi je:g en vintär i sko:jin vi bå:d*
'vi gick en vinter i skogen, vi båda'
- (15) *å he ha:r dåm ennu: sjennar tå påjkan*
'och det (dvs. julbastu) har dom ännu här då, pojkarna'
- (16) *Bruse:n hett on honde*
'Brusén hette hon, den där'
- (17) *tåm va no: vakkär tåm kransan*
'dom var nog vackra, dom kransarna'
- (18) *han va no: så vakkär handi hassdutjin såm ja fie*
'den var nog så vacker, den där halsduken som jag fick'.

En indefinit nominalfras med specifik referent kan enligt SAG (4: 448) inte fungera som dislokation. En sådan är trots allt belagd i Nä, nämligen

- (19) *han ha: en ko:w in, in lo:s tie:r*
'han hade en ko en, en lots där (på Sälgrund)'.

I exempel (20)–(23) från Nä och (24)–(26) från Lf står dislokationen inskjuten i den inre satsens slutfält:

- (20) *di bru:ka no: jie:r tårdde påjkan, mytjy no:*
'de brukade nog göra sådant där, pojkarna, mycket nog'
- (21) *di a såm flytta lie:nggär u:t, fiskaren, baket vattne sie:kärt*
'de har som flyttat längre ut, fiskarna, efter vattnet säkert'
- (22) *no: e di muö:l i da:g lä:raren frammo:t kva di va: hande ti:din*
'nog är de möra i dag, lärarna, mot vad de var den där tiden'
- (23) *jo: no: ha:r di a bra: nu fältje täremo:t förr*
'jo, nog har de det bra nu, folket, mot förr'
- (24) *han fölåva se hande påitjin tå, fölåva se å*
'han förlovade sig, den där påjken, då, förlovade sig och'

- (25) *han* i bårt *han gå:lin* nu
 'den är borta, den gården, nu'
- (26) *sjenn ha:r dām no: Ru:naras* å *kva:r ju:l grannin vånn*
 'här har dom nog (julkors), Runars också, varje jul, grannen vår'.

Dislokationen kan alltså följas av adverbial i form av ett adverb (*då, nu*), en adverbfras (*mycket nog* 'ofta nog', *däremot förr*), en nominalfras (*varje jul*), en subjunktionsfras (*fram mot vad de var den där tiden*) eller en prepositionsfras (*efter vattnet*). (FO I *där-emot* s. 539, II *fram-mot* s. 151.)

b) Objekt, exempel från Nä:

- (27) *di kallar on fö Söddran grynnon honde grynnon*
 'de kallar den för Södra grynnan, den där grynnan'.

c) Predikativ, medialt placerat, i exempel från Lf:

- (28) "Jer e *Hyögåsbakkan hittsje* nu" *sa:g on*.
 'Är det Högåsbacken, det här, nu, sa hon'.

d) Adverbial, upprepat med *där* i exempel (29) från Nä och med *så* som anger grad i (30) från Lf:

- (29) *i kro:tjin tär vi kåmm nie:r åt landsvie:jin tär sku e va hede grennrise å*
 'i kröken där vi kom ner åt landsvägen, där skulle det vara det där granriset också (vid likföljets väg till kyrkan)'
- (30) *hon vila så jä:n ti tjörtjon mamm våron så*
 'hon ville så gärna till kyrkan, mamma vår, så'.

e) Rektion, exempel från Nä:

- (31) *men så ha: vi ful åmm he tala hede tjällarsvänbrölåpe*
 'men så hade vi väl om det talat, det där källarsvenbröllopet'.

2.2 Final dislokation i bisats, efter typ av bisats

a) Narrativ bisats, exempel (32) från Nä, (33)–(34) från Lf:

- (32) *men ja tro:r e va int hlu:t kri:je*
 'men jag tror det var inte slut, kriget'

- (33) ja vila *dåm* sku få ga: *tåmde ongg*
 'jag ville de skulle få gå (i julkyrkan), de unga'
 (34) så ja va redd *on* sku fall nier *honde sta:njen*
 'så jag var rädd den skulle falla ner, den där (julkors)stången'.

b) Temporal bisats, exempel (35) från Nä, (36) från Lf:

- (35) men ja minns no: tå *vi* va ynggär *Edsel å ja:g*
 'men jag minns nog då vi var yngre, Edsel och jag'
 (36) e va [...] en perio:d nå:r it *dåm* va u:tödd, *ju:lkåssen*
 'det var [...] en period när inte dom var utödda (dvs. inte hade gått ur bruk), julkorsen'.

c) Konditional bisats, exempel från Nä:

- (37) åm *on* va så stark *ryssjon* så di int fie: såndär on repa å hlapp u:t
 så, så dödd di ju
 'om den var så stark, ryssjan, så de (dvs. sälarna) inte fick sönder den riven och slapp ut så, så dog de ju'.

2.3 Kombination av final dislokation och final dubblering, (38) från Lf:

- (38) *han* va flink ti spe:l *han hande Hellbakk*
 'han var flink att spela, han, den där Hellback'.

Final dislokation betecknar något som är aktuellt och omtalat i situationen och som talaren därför först kan referera till med anaforskt pronomen. För att lyssnaren ska hänga med beskrivs referenten dessutom med en final dislokation som explicit anger vem eller vad som åsyftas. Bara definitiva nominalfraser är belagda som final dislokation. (SAG 4: 448.)

3. Final dubblering av substantiv, egennamn och pronomen

Det är när ”såväl annexet som det motsvarande ledet i satsen är ett pronomen” som final dislokation inte kan skiljas från final dubblering, *du är allt bra dum, du* (SAG 4: 444, 451). I sÖB är det för det mesta ett spetsställt personligt pronomen som dubbleras finalt, medan sådan dubblering

av nominalfraser bestående av substantiv eller egennamn är sparsamt be-
lagd. Dubbleringen är betonad, kopian betonad som fundament.

Inte bara fundamentet utan också ett medialt placerat pronomen kan
finaldubbleras. Finaldubbleringen illustreras i det följande efter typ av sats
och kopians placering i den inre satsen. Kopian har genomgående subjekts-
funktion.

a) Deklarativ huvudsats, subjektet placerat som fundament i exempel
(39)–(42) från Nä, (43)–(44) från Lf:

- (39) *men ja minns itt na: oå:v he ja:g*
'men jag minns inte något av det, jag'
- (40) ”*ja väit no: ja, tu ska ga ro: tu så ska ja dra:g, dra:g opp a*”
'jag vet nog, jag, du ska gå och ro, du, så ska jag dra, dra upp
det (dvs. nätet)'
- (41) *hon va lä:rt ti sy:järsk hon*
'hon var lärd till sömmerska, hon'
- (42) *he va åm kriksvintrin hedenar*
'det var om krigsvintern, det där'
- (43) ”*tu je hon hendinast tu*”
'du är den händigaste, du'
- (44) *han ha: så dry:gt tä:r han*
'han hade så drygt (dvs. hemlängtan) där (i Amerika), han'.

Det är som sagt inte så vanligt att substantiv finaldubbleras, men ett par
exempel på dubblerade egennamn kan anföras från Lf. Personerna är inte
tidigare omtalade och presenteras därför närmare med hjälp av apposition:

- (45) *Ralfin va bra: sto:r han e:n å: påjkan såm bo:r i sta:din*
'Ralfen var bra stor, han, en av pojkarna som bor i staden'
- (46) *Stå:l Frans tå sjenn en grann så kuska u:t dåm han å vo:l arg*
'Stål Frans då här, en granne, så kuskade ut dem (dvs. barn som
skulle sopa ut julen), han, och blev arg'.

Ett finaldubblerat pronomen följs ofta av ett fokuserande adverbial *å*
'också', som i (47)–(49) från Nä, eller *heller* som i (83):

- (47) *så sa: ja ”je et såde ba:rslu tu å”* [rogativ huvudsats; *et* 'du']
'så sade jag är du så där barnslig, du också'

- (48) men *an* a ju vuri u:t *han* å
 ’men han hade ju varit ut (i världen), han också’
- (49) å *he* to: ju fläir ti:m *he* å
 ’och det tog ju flera timmar, det också’.

b) Deklarativ huvudsats, subjektet placerat i mittfältet i den inre satsen i exempel (50)–(51) från Nä, (52)–(53) från Lf :

- (50) så, tå ja träffa hon så, så tala *on* ju rikssvensk *hon*
 ’så, då jag träffade henne så, så talade hon ju rikssvenska, hon’
- (51) men sedan så to: *e* såm mäir å mäir hlu:t, *hedenar*
 ’men sedan så tog det som mer och mer slut, det där’
- (52) å *he* minns ja *he* ha *vi* no: jo:t *vi* å
 ’och det minns jag, det har vi nog gjort, vi också’
- (53) it bru:ka *vi* ha na ju:s i fönstren *vi*:
 ’inte brukade vi ha några ljus i fönstren (om julmorgonen), vi’.

c) Deklarativ huvudsats, dubbleringen inskjuten före adverbial i (54) från Nä, mellan objekt och relativsats i (55) från Lf:

- (54) å *he* va ju va:nlit *he* han ti:din
 ’och det var ju vanligt, det, den tiden’
- (55) *ja* hadd mormor *ja* såm lå:g sju:k tå
 ’jag hade mormor, jag, som låg sjuk då’.

d) Direktiv huvudsats, subjektet står medialt i (56) från Lf:

- (56) men handi handelsmanin bare sa: et ”kåm å ta si:klin *tu* bare no:
 veit ja he tu beta:lar”
 ’men den där handelsmannen bara sa att kom och ta cykeln, du,
 bara, nog vet jag att du betalar’.

e) Nominal bisats, subjektet placerat medialt i (57), som fundament i (58), båda från Lf:

- (57) men tå ja it minns kva *e* betydd *he*
 ’men då jag inte minns vad det betydde, det’
- (58) no tro:r ja *ja* a kumi heim en myön *ja* å it a alls liga na:
 ’nog tror jag (att) jag har kommit hem en morgon, jag, och inte
 har alls legat (dvs. sovit) något’.

Ett pronomen som står som subjekt i bisatsen kan kombineras med ett pronomen som står som subjekt i den överordnade satsen, som i (59) från Lf:

- (59) å *ja* tykkär *he* e dumt *he ja*
'och jag tycker det är dumt, det jag'.

Anm. Det förekommer också att ett pronomen som står som subjekt dubbleras tillsammans med verbet. Dubbleringen blir då spegelvänd, såsom i Nä *han ha:r bra: hästar, ha:r an* (under FO II *han* s. 497). Spegelvänd är också dubbleringen av objekt och verb i Lf *he jä:r jemst dåktårinnon jä:r he hon* 'det gör jämst (dvs. till och med) doktorinnan, gör det, hon (dvs. stöper julljus)'. – En speciell typ av verbdubblering är den där ett finit *är/var* upprepas med *har varit/hade varit* i anslutning till ett finaldubblerat pronomen, t.ex. Nä *han va ju sko:llä:rar hande a vuri* 'han var ju skol-lärare, den där hade varit', Lf *så i ji hans heimgå:l hittje a vuri* 'så det är hans hemgård, det här har varit'.

4. Final dubblering av adverb

I sÖB är det lätta adverb av typen *inte, nog, då* och *där* som dubbleras finalt. Allra vanligast är det med final dubblering av satsnegationen *inte*. Inom sÖB varierar bruket av finaldubblerat *inte* i frekvens, så att dubblering är långt vanligare i Lf än i Nä. *Inte* används i Nä i kortformen *int/itt*, i Lf *it/i*. Det slitna *i* är den variant som dominerar vid finaldubblering i Lf.

4.1 Finaldubblering av *inte*, efter typ av sats och position i satsen

- a) Spetsställt *inte* i huvudsats finaldubbleras ofta, något som är utmärkande för sÖB och hänger samman med ett rikligt bruk av *inte* som fundament i huvudsatser överhuvudtaget. Exempel (60)–(61) från Nä, (62)–(63) från Lf:

- (60) *int va e så lett int*
'inte var det så lätt, inte'

- (61) *itt fo:r e ju allihop ti tjörtjon itt*
'inte för det ju alla (bröllopgäster) till kyrkan, inte'
- (62) *it fe: han så sto:ra penggar i*
'inte fick man så stora pengar, inte'
- (63) ”*it behyövä'r e na:r oå tåm ligg i li:nla:nde å rens i*”
'inte behöver någon av dem ligga i linlandet och rensa, inte'.

Om inskott av expletivt *he* efter spetsställt *inte* i (61) och (63), se Ivars 2007.

- b) *Inte* i mittfältet i huvudsats dubbleras, exempel (64)–(67) från Nä, (68)–(69) från Lf:

- (64) *he va ju int så gått int*
'det var ju inte så gott, inte'
- (65) *he va ju int na plo:ga vie:gar int*
'det var ju inte några plogade vägar, inte'
- (66) *men vi ha: ju int nain traktår han ti:din int*
'men vi hade ju inte någon traktor den tiden, inte'
- (67) *i sko:jin a itt ja vuri na: å huddji int*
'i skogen har inte jag varit något och huggit, inte'
- (68) *ja hede veit it ja i*
'ja, det där vet inte jag, inte'
- (69) *men hede ha ja no: hö:t men it sitt e it*
'men det där har jag nog hört men inte sett det, inte'.

- c) Negation i narrativ bisats dubbleras, exempel från Lf:

- (70) *så hede tikkär ja sku it få döi u:t i*
'så det där tycker jag skulle inte få dö ut, inte'. [satsfläta]

Negation i överordnad sats till narrativ bisats upprepas efter bisatsen, när denna fungerar som objekt till verb som *erfara*, *höra*, *minnas*, *tro*, *tänka* i den överordnade satsen. Denna form av final dubblering är ytterst vanlig, i Lf vanligare än i Nä. Exempel (71)–(72) från Nä, (73)–(78) från Lf:

- (71) *ja tro:r itt ja minns na tāli hör hede a ga: till ja itt*
'jag tror inte jag minns något sådant, hur det där har gått till, jag inte'
- (72) *men itt tro:r ja nu on stikkar na mäir itt*
'men inte tror jag nu hon stickar något mera, inte'

- (73) han kann *it* minns allt *i*, hör e va: *it*
 'man kan inte minnas allt, inte, hur det var, inte'
- (74) ja minns *it* hör e va: me ju:lbåttjin medan ja va därheim *i*, medan ja va ba:rn *i*
 'jag minns inte hur det var med julbocken medan jag var därhemma, inte, medan jag var barn, inte'
- (75) ja ha *it* e:rfa:ri nastens ja et dām a haft na tāle *i*
 'jag har inte erfarit någonstans, jag, att dom har haft något sådant, inte'
- (76) ja minns *it* et mi:n mormor sku a lå:ti åmm na tāle heldär *i*, i henas ti:d *i*
 'jag minns inte att min mormor skulle ha låtit om något sådant heller, inte, i hennes tid, inte'
- (77) ja tro:r *it* i va:nliga gå:lar e va na ju:lgrenar ennu: tā *i*
 'jag tror inte i vanliga gårdar det var några julgranar då, inte'
- (78) så tenkt ja "nu veit dām *it* et ja ga:r ti:t *i*"
 'så tänkte jag nu vet dom inte att jag går dit, inte'.

Som fundament i den överordnade satsen kan *inte* ibland vara elliptiskt utelämnat, såsom i (79)–(80) från Lf:

- (79) [it] tro:r ja e fannst na ju:lbåkkar tā *i*
 '[inte] tror jag det fanns några julbockar då, inte'
- (80) [it] tenkt dām funu e sku hald fö e:vi ti:d *i*
 '[inte] tänkte dom väl det skulle hålla för evig tid, inte'.

En rik finaldubbling av *inte* hör också till talspråket i Kristinestad, t.ex. *he ve:t it ja nånting å: ja i* 'det vet inte jag någonting av, jag inte'.

4.2 Kombination av final dislokation av substantiv/pronomen som subjekt och final dubbling av negation; i vissa fall kan dislokationen vara placerad i den inre satsens slutfält, åtskild från dubblerat *inte* av ett adverbial, vilket (82) är exempel på. Exempel (81)–(84) från Nä, (85) från Lf:

- (81) *itt* a *di* ju sitt na bi:lär tā förr *hästan itt*
 'inte hade de ju sett några bilar då förr, hästarna inte'
- (82) *itt* väit *ja* kva di lie:vd oå: *ja:g* i alla stugår åp Börknese *itt*
 'inte vet jag vad de levde av, jag, i alla stugor på Börknäset, inte'

- (83) *int* vortt *vi* na sembär *vi heldär int*
 'inte blev vi något sämre vi heller, inte'
 (84) ja sa:g *he* lyö:nast *int he int*
 'jag sa (att) det lönade sig inte, det inte'
 (85) *tåm* va ju *it* så tongg *tåmde it*
 'dom var ju inte så tunga, dom där inte'.

4.3 Final dubblering av *då* och *där*, (87) från Nä, (88) från Lf:

- (86) jo: *tie:r* Hu:sjeroå:d jie: *tie:r* a Färgars bodd
 'jo, där Husgeråd(saffären) är, där har Färgars bott'
 (87) di koåm *tå* me sparrlassen si:n *tå*
 'de kom då med sparrlassen sina, då.'

4.4 Final dubblering av "satsadverbial som kommenterar sanningshalten" (SAG 4: 452), exempel (88) från Lf:

- (88) så *no:* va e vi:dsjie:pelsen sto:r *tå no:*
 'så nog var det vidskepelsen stor då, nog'.

5. Avslutning

Annexens syntax och semantik är enligt SAG (4: 439) ofullständigt utforskade, vilket motiverar den grundliga analysen av dubbleringen i en avgränsad del av språkområdet, det sydösterbottniska. Dislokation och dubblering förekommer här i rikt mått, samtidigt som området uppvisar en viss variation i bruksfrekvens som innebär att man i Lf oftare än i Nä gör bruk av finalt dubblerad negation. Särskilt påfallande är utflyttningen av negationen i en överordnad sats till slutet av den narrativa bisatsen: *nu veit dåm it et ja ga:r ti:t i* 'nu vet dom inte att jag går dit, inte'. Utrymmet medger inte jämförelser med andra delar av språkområdet, men forskning i ämnet pågår inom det nordiska syntaxprojektet ScanDiaSyn (Scandinavian Dialect Syntax).

Litteratur

FO = Ordbok över Finlands svenska folkmål I–IV. Helsingfors.

Ivars, Ann-Marie. 2007: “Expletivt ’det’ i sydösterbottnisk dialekt.” I: *Nordisk dialektologi og sociolingvistik*, red. Torben Arboe. Århus, 192–201.

SAG = Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik. 1999: *Svenska Akademiens grammatik*. Stockholm.

Synvinklar till pedagogisk grammatik

Heini-Marja Järvinen

De första små men avgörande fröna till denna artikel började gro i början av 2000-talet då professor Marketta Sundman startade en föreläsningsserie om pedagogisk grammatik som jag medverkade i. Denna föreläsningsserie var i början en del av svenska studier i nordisk filologi vid Åbo universitet och den var främst riktad till studeranden som tänkte bli lärare. Senare utarbetades pedagogisk grammatik till en mera omfattande enhet med allmänspråkligt och allmänpedagogiskt innehåll, och kursen blev en del av ett samarbetsprojekt mellan språkämnen vid den humanistiska fakulteten och lärarutbildningen vid den pedagogiska fakulteten. Projektet anlät experter från båda fakulteterna som föreläsare, vilket möjliggjorde ett mångsidigt utbud av språkvetenskapliga teman av tillämpad art. Dessutom erbjöds kurserna till intresserade studeranden i alla språkämnen och även pedagogiken som kunde utnyttja poängen i sina studier antingen som ämnesstudier eller också fördjupande studier. Föreläsningsserierna i pedagogisk grammatik och i språkinläring och språkundervisning har år efter år intresserat ett stort antal studenter. Utan Markettas initiativ och kontinuerliga utvecklings- och forskningsarbete skulle pedagogisk grammatik inte ha utvecklats till den mångsidiga och dynamiska kurs som den idag är. Kursen har fått beröm även utanför Åbo universitet, och tack vare det goda ryktet och den stora efterfrågan (60 ansökningar till de drygt 20 platserna på kursen) arrangerade fortbildningscentralen Palmenia vid Helsingfors universitet en fortsättningskurs för språklärare i Åbo hösten 2008. Att språklärare söker sig till kurser i pedagogisk grammatik vittnar om utvecklingsvilja men också om den problematiska roll som grammatiken har i språkundervisning och språkinläring.

Ett av Marketta Sundmans forskningsintressen har varit – och är – grammatik i allmänhet och grammatikens roll i tvåspråkig inläring i synnerhet. Hennes fokus har varit både enstaka grammatiska företeelser (Sundman 2000) och på grammatikens roll i den allmänna språkutvecklingen. Den senare inriktningen kommer särskilt starkt fram i upprättandet av ett omfattande forskningsprojekt finansierat av Svenska litteratursällskapet i Finland. Projektet *På väg mot kommunikativ kompetens: Tillägnandet av svenskans struktur hos finska inlärare* har som syfte att redogöra för inläringen av svensk grammatik bl.a. av ett hundratal finländska grundskoleelever under tre högstadieår. Perspektivet är vitt; projektet syftar till att ”kartlägga utvecklingsgången i inläringen, dvs. när de olika strukturerna börjar förekomma i inlärares muntliga och skriftliga produktion” (Svenska litteratursällskapet i Finland 2008).

Dessa betoningar som även är representerade i Marketta Sundmans forskning, å ena sidan betoningen på det lingvistiska, i synnerhet den lingvistiska enheten, och å andra sidan framhävandet av den organiska utvecklingen av språket som signaleras av vissa lingvistiska tecken, reflekterar det som också är kännetecknande för pedagogisk grammatik. Den variation och de motsättningar som kännetecknar grammatik som en del av språkinläring och språkundervisning försöker jag också avspegla i det följande.

Denna artikel tar upp teman som är inspirerade av många gemensamma föreläsningar, som jag har gett tillsammans med Marketta Sundman, samt av föregående och efterföljande diskussioner vi har fört i samband med kurser i pedagogisk grammatik. Denna artikel består av tre teman som jag har valt att diskutera. Jag ska betrakta grammatik ur tre olika synvinklar som har haft, fortfarande har och antagligen kommer att ha inverkan på hur man definierar, undervisar i och framför allt lär in pedagogisk grammatik. En selektiv historisk översikt inleder artikeln. Där betraktar jag de viktigaste språkinläringsteorierna och grammatikens roll i dem. Översikten avser att ge en allmän bild av språkinläring och grammatikens varierande roll samt diskutera teoriernas roll i klassrummen även idag. Sedan utvidgas perspektivet att omfatta en kognitiv betraktelsevinkel, vilket innebär att grammatikinläring jämförs med inläring och tillämpning av (komplicerade) regler. Artikeln avslutas med en blick mest riktad

mot framtiden: vad är den dynamiska språk teorin och vad har den med pedagogisk grammatik att göra.

Grammatikens roll i språkundervisningen – en kort historia

En översikt över språkundervisningsmetoderna genom tiderna visar att grammatikens roll i de olika språkinlärningsteorierna har varierat mycket. I den äldsta egentliga undervisningsmetoden, som även kallas för traditionell språkmetod (Hammar 2008) och som baserar sig på undervisningen av de klassiska språken (latin och grekiska) har grammatiken en överlägsen roll. Grammatik- och översättningsmetoden är ”a way of studying a language that approaches the language first through detailed *analysis* of its grammar rules, followed by *application* of this task of translating sentences and text into and out of the target language” (Richards & Rogers 2002). Även om Richards och Rogers talar om *analys* av grammatiska regler och deras *tillämpning* i översättning hänvisar de kursiverade orden inte till någon inlärningsteori, för vetenskapliga inlärningsteorier hade ingenting att göra med grammatik- och översättningsmetoden. Trots detta lever tron på denna metods effektivitet kvar.

De senare metoderna, t.ex. den direkta metoden och den audiolingvala metoden, tilldelade grammatiken en avsevärt obetydligare roll. Den förra metoden var en motreaktion till översättningen och grammatikbetoningen och den utgick från modersmålstillägnande som modell för andraspråksinlärning. Det var i synnerhet Vilhelm Viëtor som krävde en förändring till språkundervisningen (*Die Sprachunterricht muss umkehren* 1882). Enligt honom (Richardson 1983: 25) är grammatikstudier ren tortyr:

This study of grammar is a useless torture. It is certainly not understood; therefore it can have no effect as far as the moulding of the intellect is concerned and no-one could seriously believe that children could learn their living German tongue from it.

Den senare, audiolingvala, metoden har sina rötter i behaviorism, den ledande inlärningsteorin ända fram till 1960–70-talen eller även längre fram. Kännetecknande för behaviorism var skapandet av ”goda” vanor (habit-

formation). I språkundervisning förverkligades denna princip genom att inlärarnas första språk och det undervisade språket hölls isär. Ingen översättning förekom och den vanligaste övningstypen var drillövningar, dvs. upprepning av fraser efter modellen. Att man undvek fel var ytterst viktigt och därför var stimulus-respons-kedjorna oftast bundna och strikt reglerade övningar. När det gällde grammatiska övningar, använde man systematiskt uppbyggda s.k. *pattern drills*, vilket innebar att man använde otaliga enspråkiga exempel på en och samma grammatiska företeelse. Lärarens uppgift var att fungera som en språklig förebild för eleverna att följa – en ”drillsergeant”.

Chomskys revolutionära idéer om en inre språkkompetens (language acquisition device, LAD), som är genbunden, och om performans, som är den yttre realisationen av den inre kompetensen, kom som stark motattack till behaviorismens uppfattning om språket som ett vanesystem. Chomskys teorier (1965) var ett försök att beskriva en nativ språkanvändares lingvistiska system. De var inte avsedda att hänvisa till andraspråksinläring och inte heller som underlag till pedagogiska tillämpningar. Trots detta var idén om den språkskapande och aktiva språkanvändaren viktig för den senare utvecklingen av kommunikativ kompetens (term från Hymes 1971), dvs. Canale och Swains (1980) definition av språkanvändarens totala språkkompetens. Canale och Swains modell består av grammatisk kompetens (ord och regler), sociolingvistisk kompetens (val av passande språk i förhållande till situation), diskurskompetens (kohesion och koherens) och strategisk kompetens (kommunikationsstrategier). Den senaste modellen av kommunikativ kompetens är Bachmans modell (1990), som består av organisationskompetens (grammatik och diskurs) och pragmatisk kompetens (sociolingvistisk och illokutionär kompetens). I Bachmans modell har strategisk kompetens en prominentare roll än i de tidigare modellerna, vilket tyder på frammarschen av det individuella och det procedurala i språkinläringsteorierna.

Den korta beskrivningen ovan ger en överblick av grammatikens roll i olika undervisningsmetoder som inte enbart reflekterar underliggande teoretiska uppfattningar utan har också haft verkningar på undervisningsmaterial och metodik, lärarutbildning och själva undervisningen i klassrummet. Med undantag av grammatik-översättningsmetoden har alla

nämnda metoder teoriansknytning, vare sig allmänna inlärningsteorier eller språktilläggnandeteorier. En beskrivning av språkundervisningen genom tiderna och (grammatikens roll som del däri) är pendelsvängar från stark betoning på det meta-språkliga: formen och reglerna (grammatik-översättning) å ena sidan och implicit, naturligt tillägnande av språkliga former med minimal upprörning av grammatiksoppan å andra sidan.

En tillbakablick på grammatikundervisningens historia kanske hjälper en att förstå varför grammatik ofta är ett problembarn för språklärare: man vill undvika att vidarebefordra behavioristiska lärdomar men också avstå från för stark fokusering på undervisning av grammatikmomenten. Så vitt jag vet finns det inte omfattande empiriska undersökningar om grammatikens roll i den kommunikativa undervisningen i Finland. Men på grundval av relevant litteratur om undervisningen i engelska som andraspråk kan man dra den slutsatsen att grammatikundervisningen i den kommunikativa metoden fortfarande vittnar om inflytande av grammatik-översättning och behaviorism på ett sätt som inte stämmer överens med den kommunikativa metodens grundprinciper (Celce-Murcia m.fl. 1997).

Grammatik – ett regelsystem

Om man blir tillfrågad vad man förstår med grammatik, så svarar man oftast att grammatik är ett system av statiska regler, som styr språkbruket. Inlärning av grammatik identifieras med tillägnandet av dessa regler och deras tillämpning i språkanvändning. Tillämpningen av en regel i kreativ språkproduktion (transfer) förutsätter att språkanvändaren har förmågan att för det första förstå regelprincipen och för det andra överföra principen till nya kontexter. Transfer (överförande) av regler innebär alltså att inläraren kan fungera på en viss abstraktionsnivå. Det är sannolikt att denna typ av explicit inlärning spelar en viktig roll i den s.k. formella grammatikundervisningen som kännetecknas av en procession av explicit framställning av en regel, efterföljd av stödda strukturövningar tilltagande i komplexitet och produktion av den inövade regeln, utgående från kontexter som innehåller familjärt material till helt nya kontexter och fri och kreativ produktion av regeln i nya meningar.

Det råder relativ enighet om nyttan av explicit grammatikundervisning

särskilt då inläraren har en begränsad tillgång till språklig input i naturlig omgivning och då språket lärs in formellt och när det är fråga om äldre, mognare och mera avancerade studenter (Erlam 2003, Klapper & Rees 2006, Mohammed & Jaber 2008). Explicit undervisning har kunnat bevisas inverka på implicit språktillägnande även då språkinläringen sker i vissa förutspådda, relativt stabila skeden. Den banbrytande forskningen härstammar från 1970- och 1980-talen, då den så kallade ZISA-gruppens undersökningar (Meisel m.fl. 1981, Clahsen m.fl. 1983) resulterade i fastställandet av sex tydligt identifierbara steg i de undersökta spanska och italienska gästarbetarnas tillägnande av tyska. I början av språktillägandet använder inläraren enbart den kanoniska ordföljden (*Ich sehe sie*, SVO), som kräver minst energi och är därför lätt att processa. När språket utvecklas och kapacitet infrias blir det möjligt för inläraren att i stället för subjektet börja uttrycket med något annat element: **Heute ich sehe sie* och småningom processa mera komplicerade ordföljder (**Heute ich habe sie gesehen > Heute habe ich sie gesehen*) (Pienemann 1998, Jansen 2008). Denna sekvens av stegen har påvisats såväl i ”naturlig” (t.ex. Meisel m.fl. 1981, Clahsen m.fl. 1983) som i formell språkinläring (t.ex. Håkansson m.fl. 2002, Jansen 2008). Även om den stegvisa inlärningsordningen verkar vara tämligen stabil och även om ordningen inte kan ändras med hjälp av undervisning finns det bevis på att man kan accelerera framskridningen genom inlärningsstegen (Ellis 1989, Pienemann 1988) och förbättra korrektheten (accuracy) (Hulstijn & Hulstijn 1984), om man i undervisningen fokuserar på den struktur som kan väntas uppenbara sig i följande utvecklingsskede.

När det gäller inläring av regler utan någon som helst explicit stöd är situationen mera problematisk. Implicit tillägnande av regler innebär att språkanvändaren omedvetet och automatiskt extraherar regler från omgivningens språkinput och senare använder dessa extraherade regler i sin språkproduktion i nya kontexter. Implicit inläring förutsätter att språkanvändaren är utsatt för otaliga möten med den extraherbara strukturen i språkinputen. Hur dessa regelmässigheter extraheras är inte klart. Det finns åtminstone två hypoteser: regelbaserad och exemplarbaserad extrahering. Den förra hänvisar till direkt extrahering av regeln från inputen och den senare till indirekt extrahering av regeln på basen av enstaka exemplar, som

Nick Ellis beskriver så här:

Frequency of occurrence may lead to independent representation of even so-called regular constructional patterns. In this usage-based perspective, the acquisition of grammar is the piecemeal learning of many thousands of constructions and the frequency-biased abstraction of regularities within them. (Ellis, N. 2002: 168)

Det är självklart att förutsättningarna för implicit inläring av språket är överlägsna i förstaspråkstillägnet där man är omgiven av språket dygnet runt i flera års tid jämfört med andraspråksinläring och i synnerhet med främmandespråksinläring i formell skolning. Det finns dock exempel på undervisningsprogram som till exempel språkbad (immersion), content-based och CLIL-modeller (CLIL = content and language integrated learning) som erbjuder rikligt med språkinput. Typiskt är att språkinputen inte är begränsad till språkundervisningen utan det främmande språket används i ämnesundervisningen, vilket torde garantera ett rikligare och mångsidigare utbud av vokabulär (termer, koncept) och strukturer än ”sedvanliga” språklektioner och framför allt fler tillfällen för inläraren att vara utsatt för och använda språket samt ökade möjligheter för implicit inläring av språket. I fråga om implicit kontra explicit inläring kan språklektionerna dra nytta av det implicita ”doppet” i språket och bygga på det med explicit undervisning.

Grammatik – ett dynamiskt system

En intressant utveckling inom den aktuella språkundersökningen är att betrakta språket som ett dynamiskt system. Den första inom tillämpande lingvistik som skrev om kaosteori i språkinläring var Diane Larsen-Freeman (1997). Antalet teoretiska eller tillämpade artiklar om kaosteori (eller DST, Dynamic Systems Theory) i språkinläringen har under de senaste tio åren ökat enormt. Detta gäller både enskilda artiklar och temanummer som har kommit ut i till exempel *Applied Linguistics* år 2006 och i *The Modern Language Journal* år 2008.

Enligt Elman (1995, citerad i Ellis, N. 2008) är en ny teori nödvändig därför att den traditionella vyn står i motsats till vad vi vet om hjärnan och

hur den fungerar. Den traditionella vyn påstås representera en diskret, passiv, statisk och kontextfri bild av språkinläringen, vilket framgår av följande exempel (Ellis, N. 2008: 169):

1. Processing is based on discrete and context-free symbols, which means that the meaning of symbols is independent of their use.
2. Grammatical rules are operators, while lexical elements are operands; in other words, rules operate on lexical items.
3. Representations (words, rules) are static in nature. Words in the lexicon are like words in a dictionary that will remain the same over time, independent of use.
4. Building sentences is like building a wall with words, with the words as the bricks and the rules as the mortar.

Den nya synen på språkinläring innebär att språket är ett dynamiskt system, vars element är föränderliga, icke-statiska, emergenta och kontextsensitiva. Tid är en central del av systemet, som inverkar systemet inifrån. Språket är en väsentlig del av det kognitiva systemet med likadan utvecklingsgång som det större systemet. Förstaspråksinläring fungerar som modell för språkinläring i allmänhet, vilket innebär att skillnader mellan första-, andra- och främmandespråksinläring utplånas. De dynamiska systemen fungerar med hjälp av få enkla processer som är gemensamma och verksamma i all inläring (Larsen-Freeman 1997, Ellis 2008).¹

Den dynamiska språkinläringen innebär en ny syn på språkinläring men den betyder inte att allt det gamla skulle plötsligt vara ”fel” eller bli oanvändbart. Snarare betyder det en ny förståelse av att inläring existerar i alla varierande former, både explicit och implicit, regelbunden och kaotisk, perioder av stor framgång växlar mellan perioder av stagnation och även tillbakagång (Ellis, N. 2005). Vad detta kan innebära för undervisningen och forskningen är fokus på inläraren i stället för stora datainsamlingar, mikronivån i stället för makronivån. Den dynamiska syn kan förklara varför till exempel olika undervisningsexperiment vilkas syfte är att testa

¹ En sammanfattning på engelska: ”[...] each phenomenon is dynamic, complex, non-linear, chaotic (at times), unpredictable, sensitive to initial conditions, open, self-organizing, feedback sensitive, adaptive, characterized by strange attractors, which are fractal in shape.” (Larsen-Freeman 1997).

vilken metod som är effektivast producerar likadana resultat. Ingen metod visar sig vara den andra överlägsen. Språktillägnet är en individuell process och i experiment som riktas till individer, som kanske är i olika skeden av sin utveckling, är det svårt att få fram ett entydigt svar på vad som är den bästa undervisningsmetoden. Därför rekommenderas kvalitativa mikrostudier, i vilka man samlar in rikligt med mångsidig data från en individ eller få individer under en lång tid för att efterfölja utvecklingen och alla dess skeden.

Det som är klart är att den dynamiska synen på språkinläring inte utgår från grammatik som lingvistiskt system som existerar utanför inläraren, utan grammatik är en del av det emergenta, adaptiva, föränderliga systemet. Följande citat (Ellis, N. & Larsen-Freeman 2006: 576) får fungera som en förenande länk till början av artikeln som handlade om processabilitets-teorin och inlärningsordningen:

Each emergent level cannot come into being except by involving the levels that lie below it, and at each higher level there are new and emergent kinds of relatedness that are not found below [...].

Det är möjligt att det dynamiska, emergenta och adaptiva i språkutvecklingen får sitt uttryck i inlärningsordningen och kan nå genom att forska både det individuella och det allmänna inom denna forskningsram.

Till slut

I det föregående har jag skrivit om pedagogisk grammatik ur tre olika synvinklar. Inspirationen till mina dryftningar härstammar från diskussioner som har förts i samband med en serie universitetspedagogiska kurser i pedagogisk grammatik som jag har varit delaktig i. I synnerhet har jag beundrat Marketta Sundmans förmåga att ställa frågor. Det är alltid insiktsfulla, riktiga tankeställare som lyckas nå det väsentliga och leda till egna tankegångar och vidare intressanta problem. Vi har behandlat frågor som modersmålets inverkan på grammatikinläring i andraspråksinläring, nyttan av explicit grammatikundervisning, inlärningsordningen, hur man egentligen lär sig grammatik och hur grammatik borde undervisas. Växel-

verkan har varit fruktbart såväl utanför auditoriet som innanför: i flera föreläsningar har vi delat på undervisningsbördan (vilket ord!) som inte alls har känts som en börda – utan en stor glädje.

Litteratur

- Bachman, Lyle. 1990: *Fundamental considerations in language testing*. Oxford.
- Canale, Michael & Swain, Merrill. 1980: "Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing." *Applied Linguistics* 1: 1–47.
- Celce-Murcia, Marianne, Dörnyei, Zoltan & Thurrell, Sarah. 1997: "Direct approaches in L2 instruction. A turning point in communicative language teaching?" *TESOL Quarterly* 31/1: 141–152.
- Clahsen, Harald, Meisel, Jürgen M., & Pienemann, Manfred. 1983: *Deutsch als Zweitsprache. Der Spracherwerb ausländischer Arbeiter*. Tübingen.
- Ellis, Nick, C. 2002: "Frequency effects in language processing and acquisition. A review with implications for theories of implicit and explicit language acquisition." *Studies in Second Language Acquisition* 24: 143–188.
- Ellis, Nick C. 2005: "At the Interface. Dynamic interactions of explicit and implicit language knowledge." *Studies in Second Language Acquisition* 27/2: 305–352.
- Ellis, Nick C. 2008: "The Dynamics of Second Language Emergence. Cycles of Language Use, Language Change, and Language Acquisition." *The Modern Language Journal* 92/2: 232–249.
- Ellis, Nick C. & Larsen-Freeman, Diane. 2006: "Language emergence. Implications for applied linguistics—introduction to special issue." *Applied Linguistics* 27/2: 558–589.
- Ellis, Rod. 1989: "Are classroom and naturalistic acquisition the same? A study of the classroom acquisition of German word order rules." *Studies in Second Language Acquisition* 11: 305–328.
- Erlam, Rosemary. 2003: "The effects of deductive and inductive instruction on the acquisition of direct object pronouns in French as a second language." *The Modern Language Journal* 78: 242–260.
- Hammar, Elisabet. 2008: "Traditionell språkundervisning – en myt?" *Tvärsnitt* 90/2: — http://www.vr.se/tvarsnittjoel/huset/huvudmeny/nummer290/traditionell_sprakundervisningenmyt.4.1d4cbbb11a00d342b0800018158.html
- Hulstijn, Jan & Hulstijn, Wouter. 1984: "Grammatical errors as a function of processing constraints and explicit knowledge." *Language Learning* 34: 23–43.
- Hymes, Dell, 1971: *On communicative competence*. Philadelphia.
- Håkansson, Gisela, Pienemann, Manfred, & Sayehli, Susan. 2002: "Transfer and typological proximity in the context of language processing." *Second Language Research* 18: 250–273.

- Jansen, Louise. 2008: "Acquisition of German word order in tutored learners. A cross-sectional study in a wider theoretical context." *Language Learning* 58/1: 185–231.
- Klapper, John, & Rees, Jonathan. 2003: "Reviewing the case for explicit grammar instruction in the university foreign language learning context." *Language Teaching Research* 7/3: 285 – 314.
- Larsen-Freeman, Diane. 1997: "Chaos/complexity science and second language acquisition." *Applied Linguistics* 18: 141–165.
- Meisel, Jürgen M., Clahsen, Harald, & Pienemann, Manfred. 1981: "On determining developmental stages in natural second language acquisition." *Studies in Second Language Acquisition* 3: 109–135.
- Mohammed, Azmi Adel & Jaber, Hanna Abu. 2008: "The effects of deductive and inductive approaches of teaching on Jordanian university students' use of the active and passive voice." *English College Student Journal* 42/2: 545–553.
- Pienemann, Manfred. 1988: "Determining the influence of instruction on L2 speech processing." *Association Internationale de Linguistique Appliquée (AILA) Review* 5: 40–72.
- Pienemann, Manfred. 1998: *Language processing and second language development: Processability theory*. Amsterdam.
- Richards, Jack C. & Rogers, Theodore S. 2002: *Approaches and methods in language teaching*. Cambridge.
- Richardson, Geoffrey. 1983: "An introductory overview of methods and methodology." I: *Teaching modern languages*, red. Geoffrey Richardson. London & Canberra, 19–37.
- Sundman, Marketta. 2000: "Svenska och finska demonstrativer som definitetsmarkörer i muntliga narrativer hos tvåspråkiga finländare." I: *DENNA – DEN HÄR – DEN DÄR. Om demonstrativer i tvärspråklig belysning. En minnesskrift till Elsie Wijk-Andersson*. ASLA Information 26:2 2000. Uppsala, 139–164.
- Svenska litteratursällskapet i Finland 2008: *På väg mot kommunikativ kompetens. Tillägnandet av svenskans struktur hos finska inlärare*. — <http://www.sls.fi/doc.php?docid=95>.

Hoppas jag – en grammatikaliserad diskurspartikel?

Hanna Lehti-Eklund

I den här uppsatsen diskuteras strängen *hoppas jag*. Syftet är att undersöka huruvida den här strängen i vissa kontexter kan ses som ett resultat av en grammatikaliseringsprocess. Frågan är ifall *hoppas jag* i vissa funktioner kan kallas för en diskurspartikel i motsats till kombinationen av verb + subjekt *hoppas jag*. I exemplen nedan (1 och 2) illustreras två typiska syntaktiska placeringar för *hoppas jag*. I (1a) och (1b) står det som jag tentativt kallar för diskurspartikeln *hoppas jag* i slutet av ett yttrande. Exempel (1a) härstammar från 1700-talet och (1b) är taget på Internet.

(1a) BARON STADIG. Om jag intet bedrager mig Syster, så lärer han fälla samma omdöme om dig, som du om honom.
FRÖKEN SOPHIA. Intet i alt *hoppas jag*, Fru Lotta, Fru Lotta, har I intet gådt Er trötter än. (Gyllenborg 1740)¹

(1b) Sommarens projekt, *hoppas jag*. (Rubrik 17.1.2007 på Byggahus.se)

I exempel (1a) mjukar Sophia upp sitt eget yttrande och garderar sig i viss utsträckning med att avsluta sitt yttrande genom *hoppas jag*. I (1b) markerar partikeln talarens inställning, både förhoppning och osäkerhet, till innebörden i nominalfrasen. I de fall som illustreras i exemplen (1a–b) står *hoppas jag* efter ett yttrande som kan bestå av en nominalfras eller en sats. I skrivet språk särskiljs strängen ofta med ett kommatecken från resten av yttrandet.

¹ Texten finns tillgänglig via Fornsvenska textbankens Nysvenska annex http://www.nordlund.lu.se/Fornsvenska/Fsv%20Folder/navigationsgrejer/nysv_ram.html

I exemplen (2a) och (2b) utgör *hoppas jag* ett parentetiskt inskott som t.ex. kan placeras som ett mittfälsadverbial.

(2a) Några bokna äpplen skola, *hoppas jag*, icke stå oss emellan. (Strindberg 1:22, 1882)

(2b) Nu är vi, *hoppas jag*, på väg in i en målstyrd skola. (Korpus PAROLE)

Exempel (2a) är från 1800-talet och (2b) som ingår i korpus PAROLE representerar modern litterär dialog. Även med de parentetiska markörerna tycks talaren kunna gardera sig, visa osäkerhet men även önskemål.

Diskurspartiklar har pragmatiska funktioner och ingår inte i yttrandets propositionella innehåll utan har en tilläggsbetydelse eller implicerar något (Hakulinen et al. 2004: 771; Lindström 2008; Saari 1986: 330). Funktionellt verkar *hoppas jag* som diskurspartikel likna modala partiklar och adverb som talaren kommenterar sin utsaga med (Hakulinen et al. 2004: 1518 f.; SAG 4: 95). Även om mitt material inte innehåller många belägg från samtal, påminner funktionerna hos *hoppas jag* också om funktionerna hos yttrandepartiklar. Med dem kan talaren också visa hur ett yttrande förhåller sig till tidigare yttranden. Även om yttrandepartiklar syntaktiskt vanligen placeras före ett yttrande, kan de också stå efter eller mitt i, vilket är typiskt för placeringen av *hoppas jag*.

I den här artikeln kommer jag enbart att koncentrera mig på funktionerna som diskurspartikel och *hoppas jag/jag hoppas* i kombinationen verb + subjekt + narrativa bisatser som komplement. Därutöver kan *hoppas* som verb konstrueras med bl.a. infinitivfras som objekt (SAG 2: 555).

I äldre svenska och även i dag kan *hoppas jag/jag hoppas* stå före ett komplement med eller utan *att* såsom i följande exempel (3–4):

(3a) C: å (.) å de där (.) trots att de nu e möte (.) å trots att du int alls vill ha någå vin (.) så *hoppas ja* att du kan ta de här (Svestra 10)

(3b) SB: [>ja ja< kan int tala fö Huvustasblade men ja *hoppas* att Huvustasbladet int har som *mål* (.) att eh undervisa sina läsare vilka åsikter [di ska HA i olika] frågor (SAM:RS2)

(4a) Emedlertid *hoppas jag* Du ursäktar hastigheten. (Tegnér 1804, 1: 314)

(4b) K: @ja hoppas ja får mycky pengar (Svestra 18)

En intressant fråga som det dock inte finns utrymme att diskutera i den här artikeln är vilken status *hoppas jag* har i satsflätor av olika slag (ex. 5). Den här typen av belägg är vanliga i talspråk och man kunde tänka sig att de också har bidragit till att *hoppas jag* utvecklats till en diskurspartikel:

(5) men nu är det matchen mot Estland som gäller och det
hoppas jag att killarna förstår (Korpus PAROLE)

Nedan redogörs för den språkhistoriska utvecklingen av strängen *hoppas jag*. Efter en redovisning för utnyttjat material förankras diskussionen om diskurspartikeln i teori om grammatikalisering. Uppsatsen utmynnar i en skiss över hur *hoppas jag* övergått från verb och subjekt till en partikel.

Från *mik hopas* till *hoppas jag*

Som inspirationskälla för min artikel har jag haft en uppsats av Marketta Sundman som hon publicerade år 1985 i *Folkmålsstudier*. I den redogör hon för den syntaktiska och semantiska utvecklingen mellan den fornsvenska konstruktionen *mik angrar* och den nusvenska konstruktionen *jag ångrar*. Flera grupper av fornsvenska verb som bl.a. uttrycker emotion, perception, åsikt och attityd såsom *tycka* och *undra* har övergått från en konstruktion med oblikt personord till en konstruktion med persons subjekt i nominativ. I uppsatsen argumenterar Sundman för att byte av konstruktion beror på övergång från ett möjligt subjektval till ett annat. Övergången hängde samman med en semantisk förskjutning i verbens betydelse (Sundman 1985).

Verbet *hoppas* hör i likhet med *ångra* till verb som uttrycker attityd. Under fornsvensk tid förekommer *hoppas* parallellt med oblikt och personligt subjekt, men den personliga konstruktionen dominerar (Falk 1997: 167). Ett fornsvenskt exempel på båda konstruktionerna finns i (6a) och (6b)²:

² Exempelen är hämtade ur Söderwall, K.F. *Ordbok Öfver svenska medeltidsspråket* i Fornsvensk lexikalisk databas som är tillgänglig genom <http://spraakbanken.gu.se/fsvldb/>

(6a) *mik hopes* han komber wel til war RK 1: 3681

(6b) *jak hopas* til gudz at thz som här atir staar af hans
thiänist thz scolum vi annars stadhs höra Bil 887.

I slutet av fornsvensk tid försvinner möjligheten att använda den opersonliga konstruktionen.

Ända sedan fornsvensk tid har det också varit möjligt att konstruera *hoppas* och subjekt med ett komplement med eller utan *att*. Konstruktioner utan *att* har ansetts vara ett drag typiskt för talspråk. T.ex. Waldmann (2008: 196) som undersökt samtal mellan barn och vuxna påpekar om utelämnning av *att* och *som* att vuxna talare ”utelämnar subjunktionen i majoriteten av bisatserna där det finns ett val mellan oinledd och inledd”. I konstruktioner med subjekt + verb + komplement utan subjunktion verkar komplementet vara närmare förbundet med nexusförbindelsen – det är t.ex. svårare att placera flera led mellan dem än i före narrativa bisatser inledda med *att* (jfr Lehti-Eklund 2005a; 2005b). Sätillvida kan möjligheten att utelämnas subjunktionen bana vägen för grammatikalisering.

Material

För att få en uppfattning om när strängen *hoppas jag* börjar förekomma oftare har jag gjort nedslag i texter från äldre nysvensk tid, yngre nysvensk tid och modern svenska. Av 1700-talstexter har jag excerperat brevväxlingen mellan Eva Oxenstierna och Magnus Stenbock 1697–1701, 1713–1714 (Stenbock 1913–1914 utg.) samt Carl Gyllenborgs pjäs Svenska Sprätthöken³ från 1740 och i brev från 1800-talet har jag sökt konstruktionen både i brev av Esaias Tegnér 1828–1829 (Palmborg 1956 red.) och av Fredrika Runeberg 1861–1879 (Runeberg 1971). Dessutom har jag gjort fritextsökningar i Svenska Akademiens ordbok och i texter som ingår i projektet Runeberg. Excerperingen av modern svenska har dels omfattat korpus PAROLE vid Språkbanken, dels tillgängliga talspråkssamlingar vid Nordica (SAM, Svestra och HUSA) samt kärnkorpuser för projektet Gris. Jag har också gjort sökningar på Internet.

³ Texten finns tillgänglig via Fornsvenska textbankens Nysvenskaannex http://www.nordlund.lu.se/Fornsvenska/Fsv%20Folder/navigationsgrejer/nysv_ram.html

Även om *hoppas* inte är något speciellt vanligt förekommande verb, utnyttjas det i synnerhet i början och i slutet av brev för att uttrycka förhoppningar om vad som har skett hos mottagaren och vad som kommer att ske i framtiden. Jag har emellertid inte hittat *hoppas jag* som diskurspartikel i 1700-talsbreven men däremot nog i Gyllenborgs pjäs. I litterär dialog på 1800-talet förekommer *hoppas jag* i de diskursiva funktionerna. Däremot har jag inte lyckats belägga dem i brev från 1800-talet. Det är mycket möjligt att *hoppas jag* som diskurspartikel är av äldre datum, men för att kunna belägga detta borde större material excerperas.

När det gäller det moderna samtalsmaterialet är beläggen på *hoppas* överlag väldigt få. Däremot förekommer *hoppas jag* relativt ofta både i litterära dialoger i PAROLE och även i texter på Internet. Redovisningen nedan bygger således på belägg där funktionen hos *hoppas jag* är igenkännlig från samtal men beläggen härstammar från skrivna dialoger.

Diskurspartiklar och grammatikalisering

Diskurspartiklar som utgörs av en kombination av subjekt + verb anses ofta utgöra icke-typiska exempel på grammatikalisering. Flera forskare menar att de snarare utgör exempel på en annan process, nämligen lexikalisering (se t.ex. Schiffrin 1987 för *I mean* och *you know*; Aijmer 1996). Ett typiskt exempel på grammatikalisering är t.ex. s-passiv i svenska som uppstått ur ett reflexivt pronomen med egen betydelse vilket reducerats till en böjningsändelse. Enligt Brinton & Traugott (2005: 24) ser en typisk grammatikaliseringsstig ut som följer: diskurs > syntax > morfologi > morfofonetik > 0. Det är utmärkande för en grammatikaliseringsprocess att den sker gradvis, att den innebär byte av ordklass från en ”större” till en ”mindre” kategori och morfologisk/fonologisk fusionering. I processen ingår också semantisk förblekning, ökad frekvens och subjektifiering. Dessutom genomgår uttryck med liknande betydelse ofta likartade processer i olika språk (Brinton & Traugott 2005; 24–29; Lehti-Eklund 1990).

Att diskurspartiklar såsom *tycker jag/hoppas jag/vetdu* skulle ha uppstått genom grammatikalisering och inte genom lexikalisering har främst ifrågasatts av två skäl: det har ansetts att de inte tillhör typiska ”gram-

matiska” kategorier i och med att de inte ingår i yttrandets propositionella innehåll (Brinton & Traugott 2005: 139). Dessutom står de syntaktiskt vanligen före eller efter, dvs. utanför ett yttrande, även om t.ex. *hoppas jag* också kan placeras parentetiskt mitt i ett yttrande. Som en tredje orsak har anförts att de har blivit lexikaliserade och konventionaliserade och förlorat sitt tidigare semantiska innehåll (Wischer 2000).

Brinton & Traugott (2005: 139f.) argumenterar dock för att även uttryck med pragmatisk innebörd tillhör språkets grammatik. De funktioner som t.ex. *hoppas jag* uttrycker kan i vissa fall även uttryckas med satsadverbial såsom *förhoppningsvis* eller andra uttryck som traditionellt anses ingå i grammatiken. Dessutom anser Brinton & Traugott (2005) att diskurspartiklar som består av kombinationen subjekt + verb sällan hör till substantiv, verb eller adjektiv, vilket vanligtvis är typiskt för lexikaliserade uttryck. Snarast kan de funktionellt liknas vid adverb som ofta uppstått genom en grammatikaliseringsprocess. Grammatik behöver inte heller nödvändigtvis ses som något strängt definierat utan som emergenta strukturer i ett språk som ständigt ändras (Hopper 1998).

***hoppas jag* och grammatikalisering**

Avslutningsvis vill jag granska *hoppas jag* i ljuset av de kriterier som ovan ställts på grammatikaliserade uttryck. Som diskurspartikel borde *hoppas jag* uppvisa gradvis förändring, kategoribyte, semantisk förblekning, subjektifiering, ökad frekvens. Dessutom borde man kunna hitta liknande fall i andra språk.

Thompson och Mulac (1991) har argumenterat för att det skett en grammatikalisering från huvudsatsen *I think that* till det epistemiska *I think* som utgör en syntaktiskt sett rörligare fras. Frasen kan t.ex. placeras i slutet av ett yttrande. De menar att grammatikaliseringen har skett i tre steg där mellansteget i processen utgörs av belägg där komplementet placeras direkt efter *I think* utan subjunktion. I svenska kan man – till skillnad från engelska – skissera två olika grammatikaliseringsprocesser för diskurspartiklar som uppstått ur en huvudsats med finit verb och subjekt p.g.a. variationen i ledföljden i huvudsatserna. I fråga om kombinationen av *jag* och *hoppas* går det att teckna en stig för *jag hoppas* (i) och en annan för *hoppas jag*

(ii). Både inom (i) och (ii) kan man tänka sig en process i tre steg. I framställningen nedan utgör X ett komplement, en narrativ bisats, SB en satsbas och Y det yttrande som diskurspartikeln hänför sig till. I den här uppsatsen diskuteras endast utvecklingen under (ii).

(i)	jag hoppas att X >	jag hoppas X >	hoppas X
	subjekt + verb	subjekt + verb	diskurspartikel
-
(ii)	(a) SB hoppas jag att X >	(b) SB hoppas jag X >	(c) Y hoppas jag
	verb + subjekt	verb + subjekt	Y hoppas jag Y
			diskurspartikel

Av tidigare studier av strängen *jag tycker/tycker jag* har det framgått att mellansteget i processen, komplementen utan *att*, bildar en tätare enhet med huvudsatsen än komplement med *att*. Dessutom tycks komplementen utan *att* föredra *jag* som subjekt (Lehti-Eklund 2005a). Det verkar alltså finnas fog för tanken att betrakta (b) som ett skede mellan (a) och (c).

Övergången från (iib–c) till diskurspartikeln har säkert sin utgångspunkt i fall där Y består av en hel sats såsom i exempel (7):

- (7) Jo jo den reder sig nog godt, hoppas jag. (Segerstedt 1878)

För diskurspartikeln är det möjligt att stå efter olika typer av yttranden såsom i exempel (8) och (9):

- (8) Fel, hoppas jag. (rubrik på Internet)

- (9) Hur står det till i undervärlden? Bra, hoppas jag, fastän vår Tuoni i detta krig torde bli lurad på konfekten. Topelius (1901) Kungens handske

En typisk placering tycks vara – såsom i (9) – finalt i svar på frågor. På basis av materialet i den här uppsatsen går det inte att säga något om hur frekvent diskurspartikeln *hoppas jag* är. Man kan emellertid hävda att den placeras i sådana syntaktiska positioner som är typiska för diskurspartiklar.

Det är inte alltid enkelt att dra en gräns mellan vilka belägg som är diskurspartiklar och vilka som utgörs av ett finit verb och subjekt. Ett

typiskt drag för grammatikalisering är att den sker stegvis så att de nya och gamla formerna förekommer vid sidan av varandra (Brinton & Traugott 2005: 26). Även om det går att finna belägg på diskurspartikeln *hoppas jag* (iic; exempel 1a) på 1700-talet i Gyllenborgs Svenska språthöken, existerar även (iia) och (iib) ännu i dag. Förändringen sker således ytterst långsamt.

När talaren med diskurspartikeln *hoppas jag* kommenterar och evaluerar ett pågående yttrande eller kopplar yttrandet till det som sagts innan, finns det något kvar av den semantiska kärnan i *mik hoppas*. Betydelsen har dock förbleknat och den pragmatiska funktionen har blivit viktigare: grammatikaliseringsprocessen uppvisar alltså en ökad subjektifiering. Strängen *hoppas jag* kunde enligt min mening i vissa kontexter anses fungera som en diskurspartikel i dagens svenska.

Källor

Material

- Palmborg, N., red. 1956: *Esaias Tegnér's brev*, V. Utg. av Tegnér'samfundet. Malmö: Allhems förlag.
- Runeberg, Fredrika. 1971: *Brev till sonen Walter 1861–1879*. SLS 47. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Stenbock, C. M., utg. 1913–1914: *En brevväxling*, I–II. Stockholm: P. A. Norstedt & söner.
- Strindberg, August. 1882: *Svenska öden och äfventyr*. Stockholm.

Litteratur

- Aijmer, Karin. 1996: *Conversational Routines in English. Convention and Creativity*. London och New York: Longman.
- Brinton, Laurel J. och Traugott, Elizabeth C. 2005: *Lexicalization and Language Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Falk, Cecilia. 1997: *Fornsvenska upplevarverb*. Lund: Lund University Press.
- Hakulinen, Auli, Vilkuna, Mari, Korhonen, Riitta, Koivisto, Vesa, Heinonen, Tarja Riitta och Alho, Irja. 2004: *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.

- Hopper, Paul. 1998: "Emergent grammar." I: *The new psychology of language. Cognitive and functional approaches to language structure*, red. Tomasello, 155–175.
- Lehti-Eklund, Hanna. 1990: *Från adverb till markör i text*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland
- Lehti-Eklund, Hanna. 2005a: "Vi tycker alla det är lika gott fortfarande. Om narrativa bisatser utan att." I: *Svenskans beskrivning 27*, utg. Gunilla Byrman, Jan Einarsson, Solveig Hammarbäck, Maria Lindgren och Per Stille. Växjö: Växjö University Press, 160–171.
- Lehti-Eklund, Hanna. 2005b: "Alltså hoppas jag min Engell kan nu komma – om hoppas och grammatikalisering." I: *Från översättning till etik*, red. Paula Rossi. Oulu: Oulun yliopisto, 143–150.
- Lindström, Jan. 2008: *Tur och ordning*. Stockholm: Norstedts.
- Saari, Mirja. 1986: "Jag menar." I: *Xenia Huldeniana*, red. Mirja Saari, Anne-Marie Londen och Kim Nilsson. Institutionen för nordiska språk vid Helsingfors universitet, 329–337.
- SAG = Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan och Andersson, Erik. 1999: *Svenska akademienens grammatik*. Stockholm: Svenska Akademien.
- Schiffrin, Deborah. 1987: *Discourse Markers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sundman, Marketta. 1985: "Från mik angrar till jag ångrar. Om förhållandet mellan satsdelskategori och semantisk roll." *Folkmålsstudier* 29: 85–123.
- Thompson, Sandra och Mulac, Anthony. 1991: "A quantitative perspective on the grammaticization of epistemic parentheticals in English." I: *Approaches to Grammaticalization 2*, red. Elizabeth C. Traugott och Bernd Heine. Amsterdam och Philadelphia: John Benjamins, 313–330.
- Waldmann, Christian. 2008: *Input och output*. Lund: Lund University Press.
- Wischer, Ilse. 2000: "Grammaticalization versus lexicalization – 'methinks' there is some confusion." I: *Pathways of Change. Grammaticalization in English*, red. Olga Fischer, Anette Rosenbach och Dieter Stein. Amsterdam och Philadelphia: John Benjamins, 355–370.

Därför för att ...

Jan Lindström & Anne-Marie Londen

1. Inledning

I samtalsspråk är det vanligt att konjunktioner används på sätt som avviker från eller inte tas upp i beskrivningar i skriftspråksgrammatiken. Det gäller till exempel den kausala flerordskonjunktionen *för att* (se Lindström & Londen 2008). Liksom konjunktionerna *så att* och *men att* (frekvent i talad finlandssvenska) uppträder det kausala *för att* företrädesvis i resonerande och argumenterande samtalskontexter. Under vårt studium av *för att* i svenskt samtalsspråk stötte vi naturligt nog också på *därför att* och – i ett delmaterial bestående av informella intervjuer med helsingforssvenska ungdomar (HUSA) – därtill på kombinationen *därför för att*. Vi lekte faktiskt med tanken att vi i en not i vår artikel på engelska skulle kommentera existensen av den här ”konjunktionen”, men tyckte sedan att det var en i sammanhanget lite väl perifer företeelse. (Och hur skulle vi översätta *därför för att* till engelska?) Men, tänkte vi, en vacker dag ska vi försöka reda ut hur *därför för att* används. Bruket av det här uttrycket var ju bekant för oss båda och snart började vi, som vi tyckte, allt oftare höra *därför för att* omkring oss. (Huruvida vi själva använder det är inte belagt.)

En serie med tre dekontextualiserade exempel från HUSA-materialet får inledningsvis illustrera användningen av de kausala konjunktionerna *för att* (1), *därför att* (2) och kombinationen *därför för att* (3).

- 1) vi har kanske ibland bättre förutsättningar att tillexempel få jobb **för att** vi kan språk
- 2) int ha ja nånsin liksom fått stryk **därför att** ja talar svenska

- 3) de sket sej antagligen **däfför fö att** ja int förberedde mej överhuvutage

Det finns ingen uppenbar funktionell differentiering mellan dessa kausala markörer: *därför att* och *för att* kunde användas i alla tre fallen, och i finlandssvenskt bruk torde det i princip gälla också kombinationen *därför för att*.

Bergroth tar inte upp *därför för att* i sitt verk *Finlandssvenska*, men han kommenterar uttalet av *varför* och *därför*: ”Ovårdat är vardagstalets assimilation av *r* med *f* i *vafför*, *däfför* (Bergroth 1928: 37). Däremot har Mikael Reuter i två ”rutor” på 1980-talet behandlat *därför för att*, i båda fallen som svar på läsarfrågor. Frågeställaren E.S. från Vasa skriver att han ofta hör ”därför för att” i Helsingforsnejden och förmodar att det i uttrycket finns ett ”för” för mycket. Mikael Reuter konstaterar i sin ruta att uttrycket mycket riktigt är vanligt i Helsingforstrakten och att det uppenbarligen är en ”rätt gammal företeelse”. Han konstaterar vidare att det är fråga om en kontamination och att uttrycket inte hör hemma i vårdat språk (Reuters ruta 31/1 1986). Ett par år senare kommer frågan upp på nytt. Signaturen ”Norr om Salpausselkäåsen” skriver i ett långt brev som bl.a. gäller finskans inflytande att ”... därför, för att” är en svår fallgrop för mediefolk och att t.o.m. kända journalister faller i den gropen. Reuter konstaterar den här gången att det nog är en ”hemgjord närmast helsingforsisk s.k. kontamination” som knappast har något med finskan att göra. Han menar också att uttrycket av svenskar utanför Mellannya brukar uppfattas ”nästan som en stamning”. (Reuters ruta 16/12 1988).¹

Man kan notera att E.S. skriver *därför för att* utan kommatecken medan den andra frågeställaren har satt ut ett kommatecken efter *därför*. Det är en liten skillnad som i praktiken kan ha (en viss) betydelse. Noteras kan också att den andra frågeställaren hänvisar till uttrycket som ”övertygelsen” *därför för att*. Vi ska återkomma till de här iakttagelserna.

¹ Stavning och grammatik i denna artikel har kontrollerats med programmet Svefix vars funktion är att identifiera finlandismer. Mycket riktigt fastnade programmet för sekvensen *därför för att* och gav följande kommentar: ”Observera att frasen ’därför för att’ är oriktig. Skriv i stället t.ex. ’därför att.’”

För den här studien har vi excerperat strängen *därför för att* i material av två slag: genom Google-sökningar på internetsidor i Sverige och Finland samt genom att granska korpusen HUSA (*Språk och attityder bland helsingforssvenska ungdomar*) där ett visst ungdomligt talspråk i Helsingfors i mitten av 1990-talet dokumenteras.

2. Uttrycket och dess förekomst

Ordsekvensen *därför för att* är inte i och för sig omöjlig eller ovanlig i texter i Sverige och Finland. Den påträffas t.ex. i sakprosa, såsom i följande två utdrag: det ena ur ett pressmeddelande från Finansdepartementet i Sverige, det andra ur riksdagens protokoll i Finland:

- 4) Finansdepartementet i Sverige, www.regeringen.se/sb/d/10044/a/111835.

Forskningspolitiken ska upprätthålla och förstärka Sveriges roll som forskningsnation. En betydande satsning föreslås därför för att höja kvaliteten i svensk forskning och stärka svenskt näringslivs konkurrenskraft för att därmed bidra till ekonomisk tillväxt.

- 5) Riksdagen i Finland, www.parliament.fi/faktatmp/utatmp/akxtmp/ptk_73_2005_ke_p_7.shtml.

Vi har hårda tidtabeller i utskotten. Därför, för att det skall lyckas, så måste man känna ett äkta engagemang för den fråga som tas upp.

I dessa användningar hör emellertid *därför* och *för att* till två olika konstruktioner: det kausala fria adverbialet *därför* syftar tillbaka (anaforiskt) på ett tidigare nämnt sakförhållande som ger motivet till en handling, medan *för att* inleder en bisats eller en infinitivfras som explicerar motiven i form av framtida avsikter (s.k. final betydelse). Gränsen mellan två olika konstruktioner kommer tydligt fram i kommatering i (5), där *för att* inleder en parentetisk sats.

I den speciella finlandssvenska användningen verkar både *därför* och *för att* förekomma i en och samma satsram, som om de tillsammans utgjorde en flerordskonjunktion, dvs. *därför för att* + sats.

- 6) Bloggtext, sussi.papper.fi/post/30828.

Alltså jag förstår i princip varför man testar droger, för att få den där fiilisen och för att testa något annorlunda bla bla bla. Det finns egentligen säkert tusentals med olika orsaker som folk berättar. Men hur många tänker egentligen vidare? Vart leder det här till/Vart kan det här leda till? Jag antar att jag avskyr allt som har med droger att göra även **därför för att** jag själv inte kan förstå hur det är att ta droger och för att jag själv inte har behov av att testa.

- 7) Diskussionsforum, Radio Vega, svenska.yle.fi/vega/program/hundrahits/artist.php?id=89.

en mycket bra låt, men elvis e elvis en sångare helt i egen klass. kan bara säga att legends never die. bara 5 röster var på tok för lite **därför för att** det finns så huisit mycket bra låtar.

Till skillnad från exemplen (4) och (5) har inte adverbet *därför* i (6) och (7) någon klar syftningsrelation till något tidigare nämnt, snarare projicerar det en förklaring med ett rätt högt informationsvärde och som sedan uttrycks i en sats inledd med *för att*.

Vi kan notera att de finlandssvenska exemplen ovan är vardagliga, (6) är hämtat från en blogg, (7) från ett diskussionsforum på internet. Konstruktionen torde inte förekomma i sakprosa. Som många finlandismer verkar således även det ”konjunktionella” *därför för att* i grunden vara ett talspråksdrag. Uttrycket kan vara typiskt för svenskan i Helsingfors eller Mellannyanland, men på basis av de exempel vi hittat på internet sluter vi oss till att det möjligen fått fotfäste i ett överregionalt finlandssvenskt vardagspråk. Det finns bl.a. några belägg från österbottniska tidningars diskussionsforum (men det är förstås fullt möjligt att några av inläggen ändå är skrivna av nylänningar):

- 8) Diskussionsforum, Österbottens tidning, www.ot.fi/story.aspx?storyID=33237.

Nå, ifall snuset blir olaglig, då skall också all tobak samt alkohol göras olaglig. Men, det är ju så svårt säger de, säkert **därför för att** de själva röker och super!!!

Däremot förefaller inte *därför för att* ha dialektalt ursprung. Som Reuter påpekar finns det knappast heller någon finsk förebild för uttrycket.

Det är svårt att säga hur vanligt *därför för att* i sista hand är. Om vi tar HUSA-materialet i betraktande har vi kunnat excerpera 10 exempel på användningen, detta alltså i en korpus som består av ca 11 timmar intervjuer och diskussioner. I samma korpus hittar man 220 *för att* som används som kausala konjunktioner, men inte fler än 19 exempel på *därför att*. Detta är bara dubbelt så mycket som antalet *därför för att* i korpusen. Man kunde då spekulera att *därför för att* konkurrerar med *därför att* i helsingforssvenskt talspråk. I det följande diskuterar vi närmare några användningar av *därför för att* i samtal.

3. Typiska användningar av *därför för att*

I de exempel på finlandssvenskt *därför för att* som vi kunnat belägga i samtals- och webbmaterialet ser vi tre typiska mönster för bruket. Det kausala uttrycket påträffas 1) i responser på *varför*-frågor, 2) i satser som explicerar ett resonemang och 3) i satser som utgör komplement till det presenterande nexusledet *det är*. Den kausala informationen är alltså generellt sett tematisk, det bidrar med något som har ett relativt högt informationsvärde. Dessa kontexter är enligt SAG (4: 629) typiska för *därför att* (med närsynonymer), men inte för *eftersom*. I det följande diskuterar vi några exempel på de nämnda användningskontexterna.

3.1 Respons på *varför*-frågor

En sekventiell kontext som i dialogiskt språk (inklusive webbdiskussioner) utlöser uttrycket *därför för att* är den där det kausala inlägget fungerar som svar på en *varför*-fråga. Följande exempel är från de helsingforssvenska HUSA-samtalen.

9) Intervju med två manliga gymnasister, HUSA:24.

01 I: no kommer man sen säkert ihåg (..) men om du nu
02 fundera på Lilla Hanken, vafför liksom, eller
03 alltså Hanken [vafför gick du int
04 H: [int Lilla Hanken
05 I: via Lilla Hanken vafför
06 H: **däfför för att** ja ja kan ändå (.) fö att du måst
07 ju skriva studenten sen (.) för att slippa ti Hanken
08 I: måst man nä:
09 H: ja:å

Här kan man tänka sig att *därför* på rad 6 utgör den direkta responsiva plattformen, dvs. det led som reagerar på *varför* på rad 7, medan *för att* inleder det förklarande resonemanget i satsform. Tolkningen stöds av prosodin; adverbet *därför* är betonat och har en egen tonkurva, medan *för att* är obetonat och inleder en ny prosodisk enhet, som dock i förhållande till talarens F0-nivå hör ihop med det prosodiska yttrande som *därför* inleder.

3.2 Explicering av ett resonemang

En annan kontext för *därför för att* är förklarande sekvenser där argumentationen förtydligas, vanligen med något som har relativt högt informationsvärde. Ett sådant fall har vi i följande utdrag som är hämtat från en intervju med en yngre kvinna från Esbo; intervjun ingår i Spara talet-korpusen vid Svenska litteratursällskapet i Finland.

10) Intervju med yngre kvinna, projektet *Spara det finlandssvenska talet* (SLS).²

01 A: de sittär så jeeekla djuupt å (.) man tykkää ju
02 at man sj- åm de e klaart de bliir liksom (.)
03 klaart de bliir betre me tiiden åkså **däfför för at**
04 de sen börja gåå bara neeråt me uutseende å man måst
05 akseptteera de men (.) men de sittär ändå så jeeekla
06 djuupt de däär at at at nånting sku blii betre
07 åm man sjelv sku liite sjärppa sej nuu (.) å jöra
08 någå liitte me sit uutseende å blii liitte betre

² Ljud samt mer transkriberad kontext till utdraget finns på webbsidorna för *Spara det finlandssvenska talet*: www.sls.fi/Sparatalet/Esbo_uk2.htm.

Den intervjuade (A) för här ett långt resonemang om hur hon och hennes kompisar varit (och fortfarande är) fixerade vid sitt utseende och att man borde göra något för att förbättra det. Utdraget börjar med konstaterandet att ”det sitter så jäkla djupt”, en utsaga som på rad 5–6 upprepas och expanderas efter ett parentetiskt inskott där *däfför för at* ingår. Inskottet inleds på rad 2 med en *de e klart*-konstruktion som hänvisar till given, presupponerad information (”klart det blir bättre”), medan *däfför för at* leder in i potentiellt ny information, en explicering av varför eller hur något blir bättre (rad 4). Till skillnad från (9) produceras *däfför för at* här som en prosodiskt sammanhängande fras.

3.2 Komplement till *vara*

Ett syntaktiskt mönster som gynnar *därför för att* finns i fall där den kausala delen av utsagan utgör ett komplement till verbet *vara* i satser som inleds med *det är/var*, eller *x är/var*. Ett sådant exempel från HUSA-materialet finns i utdrag (11), rad 5–6.

11) Intervju med två kvinnliga läroverksstuderande, HUSA:13.

01 L: nå ja tycker no att no fick man som liten just
02 som yngre höra vetdu när man () rörde sej omkring
03 på stan å träffa andra motsvarande då gäng liksom av
04 (.) finsktalande (.) å ja tror no också att en hel del
05 av såndäna vetdu stridigheter som uppkom va bara helt
06 enkelt **däfför för att** dom int försto va man sa
07 I: ja

För dessa användningar är det typiskt att det kausala ledet modifieras med ett eller flera fokuserande adverbial, såsom *bara* och *helt enkelt* i (11). Denna lexikala fokusering av *därför* kan jämföras med den prosodiska som i vissa fall förekommer, jfr (9).

3.4 Prosodi

Som vi konstaterat kan *därför för att* produceras som en sammanhängande prosodisk fras (som ett ”prosodiskt ord”) eller som två prosodiskt lätt separerade enheter, där *därför* har betoning och egen tonkurva medan *för att* är obetonat och inleder en ny prosodisk fras (för de prosodiska begreppen, se Hansson 2003). Den senare prosodiska varianten antyder att alla tre

leden inte helt smält samman, utan *därför* fungerar som fritt kausalt adverbial och följs sedan av en satsinledande konjunktion (*för att*). Också i de fall där *därför för att* utgör en prosodisk fras kan *därför* ibland vara något mer betonat i förhållande till *för att*. Med hänvisning till Bergroth kan vi notera att ordet *därför* i alla *därför för att*-kombinationer i HUSA-materialet produceras ”assimilerat” *däffö(r)*, vilket kan hänga med att uttrycket för det mesta produceras mycket snabbt.

4. Kan man motivera *därför för att*?

Det finns ingen speciell syntaktisk motivering till användningen av *därför för att*. Uttrycket förekommer i grammatiska sammanhang där det kunde ersättas med *därför att* eller bara med *för att*, även om, som vi sett i avsnitt 3.1, vissa syntaktiska och sekventiella kontexter verkar gynna bruket. Vi anser dock att det inte är fråga om en kontamination av de två kausala konjunktionsvarianterna *därför att* – *för att*, utan det första ledet *därför* används som ett fritt adverbial och kombineras med den kausala konjunktionen *för att*. Det prosodiska mönster där *därför* och *för att* är något separerade från varandra stöder också den här synen (jfr ex. 9). Ser man på bruket i detta perspektiv finns det ett kontinuum av sammanhang där *därför* och *för att* står bredvid varandra; i den ena änden har vi språkriktiga fall, i den andra mindre normenliga, speciellt finlandssvenska fall.

Vi har ovan redan konstaterat att *därför* och *för att* kan komma att stå bredvid varandra då ett anaforiskt *därför* syftar på innehållet i föregående sats och *för att* inleder en ny kausal sats. Den kausala satsen kan vara parentetisk till sin natur, som i följande webbkolumn av ordföranden för vänsterpartiet Nybro i Sverige:

- 12) Vänsterpartiet Nybro, http://www2.vansterpartiet.se/nybro/art_detalj.asp?ID=116.

På så sätt vill man tvinga på oss även Euron, trots att vi redan sagt nej en gång. Men är det möjligen just **därför, för att** folket redan röstat nej en gång, som man inte vill ta risken att folket återigen röstar fel och röstar mot det borgerliga och socialdemokratiska etablissemanget?

I användningar av denna typ explicerar *för att*-satsen syftningen hos *därför*. Den förklarande satsen kan i form av ett tillägg ta avstamp från en föregående mening som avslutats med *därför*, som i följande kolumn skriven av en frilansjournalist i Göteborg:

- 13) Tidningen Ny Tid, <http://www.nytid.fi/arkiv/artikelnt-684-1391.html>.

När just socialdemokrati går från folket blir något fel, speciellt för att de säger sig vara folket. Och visst finns de också bland folket. De som kämpar i det lilla. Men hur länge har de tålmod med lyxvillor och fotbollsmatcher. Många tror att högern kommer vinna höstens val. Kanske är det just **därför**. **För att** sosarna är på väg upp i det blå.

I exemplen ovan visar ju skiljetecknen att *därför* och *för att* hör till två olika satser och således utgör två separata enheter. I utdrag (14), hämtat från en berättelse i en webbgästbok, får man inte hjälp av kommateringen. En läsning där *därför* är ett fokuserat anaforiskt adverbial och *för att* en explicerande kausal sats är dock den naturliga även här:

- 14) Lohikäärmetalli Dragoo, dragoo.suntuubi.com/?cat=16.

Jag gick fram till trädet och tittade in i det. Och gissa vad jag såg. Jo, jag såg Safir ligga ihopkurad på marken. När hon såg mig tittade hon förvånad på mig och blicken sa: Hur kunde du hitta mig så fort?

Hon undrade det **därför för att** alltid när vi lekte tillsammans kurragömma så brukade det ta minst tio minuter att hitta henne. Nu hade det gått på kanske två minuter.

Det som kräver fokus i (14) är att skribenten tar fasta på ett avvikande fall: vad var så speciellt med Safirs undring? Härifrån är det inte så lång väg till de icke-normenliga finlandssvenska kombinationerna av *därför* och *för att*. Också i dessa fungerar *för att*-satsen som en explicering av det kausala *därför* som ofta är fokuserat: antingen i en respons på en *varför*-fråga, varvid ofta prosodisk betoning av *därför* förekommer (9), eller med ett fokuserande adverbial före *därför*, t.ex. *bara* och *just* (15).

15) Diskussionsforum, Folkhälsan, forum.folkhalsan.fi/.

Hej! Jag är en flicka på 11 år som är jätterädd för Knarkare och Alkoholister. Detta är ett problem. Jag vill alltid åka bil **just därför för att** jag är superrädd. Mest för knarkare. Men min pappa kan inte alltid skjutsa mej, och då blir jag rabiatt. Hjälpa mig!

Enligt vår mening finns det här ett visst släktskap med de sverigesvenska exemplen (12) och (13) där *just* i en utbrytningskonstruktion fokuserar *därför*. I det finlandssvenska bruket har man således generaliserat mönstret för ett fokuserat *därför* vars syftning expliceras i en efterföljande kausala sats. Vi förmodar att frågeställaren som i den ena av Reuters rutor (se artikelns inledning) menar att uttrycket förmedlar ”övertygelse” syftar på just denna fokuserande retoriska effekt av *därför* när det kombineras med *för att*.

Vid utbrytning kan adverbet *därför* utgöra det nödvändiga komplementet till *vara* (*Det var därför som han gjorde det.*). Det är möjligt att *därför* i vagt liknande syntaktiska sammanhang upplevs som ett ”stördord” som fyller komplementfunktionen till *vara* medan *för att* inleder en egen förklarande sats. Det kausala adverbialet är oftast fokuserat med adverb som *bara* i denna syntaktiska omgivning, t.ex. i (16) *de va ba däfför*.

16) Intervju med två kvinnliga gymnasister, HUSA:21.

01 H: eller de behöver ju int vara men de e ganska mycke
02 så att dom som int slipper in ti gymnasie så far sen
03 i ställe ti Hanken
04 E: e de så
05 H: nu e de [lite e de lite
06 M: [jå nå de va no lite så de va no ganska många
07 från vår klass som (.) gjorde så
08 E: jå
09 M: ja vet int om de va ba **däfför fö att** dom int slapp
10 int ti gymnasie eller att dom ville ti Lilla Hanken
11 E: mm
12 M: dit fo nu dom i alla fall

I standardsvenskan utgör den kausala satsen, som kan inledas antingen med *därför att* eller *för att*, ensam det nödvändiga komplementet: *Det var bara därför att de inte kom till gymnasiet.*

Sammanfattningsvis kan man säga att det i den speciella finlandssvenska användningen är fråga om en utvidgning av det funktionella omfånget för det fria adverbialet *därför* när det uppträder i närheten av en explicerande kausal sats, inledd med *för att*. Mest motiverad verkar användningen vara då det kausala får extra betoning, t.ex. med hjälp av ett fokuserande satsadverbial, eller när spår av anaforisk syftning hos *därför* finns kvar. Detta är fallet t.ex. i (16) ovan där M:s yttrande på rad 9 kan höras som en modifiering av den kausala förklaring som talarna formulerat i den föregående turväxlingen.

Slutord

Att vi här kunnat finna pragmatiska motiv och visa förståelse för det finlandssvenska bruket av *därför för att* betyder inte att vi uppmuntrar till bruket. Det finns emellertid vissa mönster för användningen som det är värdefullt att dokumentera. Och att det finns mönster för bruket vittnar bara om att språkbrukarna i allmänhet är benägna att använda och konstruera uttryck som är funktionellt motiverade. Som känt kan det funktionella omfånget för ett uttryck vara olika i olika regionala varieteter, och det som är rätt eller fel i språkbruket kan finnas på ett kontinuum snarare än vara en fråga om antingen eller.

Litteratur

- Bergroth, Hugo. 1928: *Finlandssvenska.Handledning till undvikande av provinsialism i tal och skrift*. Helsingfors: Schildts.
- Hansson, Petra. 2003: *Prosodic phrasing in spontaneous Swedish*. Travaux de l'institut de linguistique de Lund XLIII. Lund: Lunds universitet.
- Lindström, Jan & Londen, Anne-Marie. 2008: "Constructing reasoning. The connectives *för att* (causal), *så att* (consecutive) and *men att* (adversative) in Swedish conversations." I: *Constructional reorganization*, red. Jaakko Leino. Amsterdam: Benjamins, 105–152.
- Reuters ruta 31/1 1986: "Almanackans språk – ett pinsamt kapitel." Hämtat 18.1.2009 från www.kotus.fi/index.phtml?l=sv&s=1316.
- Reuters ruta 16/12 1988: "Därför att folk har svårt med språket." Hämtat 18.1.2009 från www.kotus.fi/index.phtml?l=sv&s=1447.

SAG = Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik. 1999: *Svenska Akademiens grammatik*. Stockholm: Svenska Akademien.

Transkriptionstecken

[= överlappning inleds; (.) = kort paus; (..) = längre paus; nä: = förlängning; já:å = legatouttal; () = ohörbart

Det femte landskapet?

Svenska språköar i Finland som objekt för språkvetenskaplig forskning

Harry Lönnroth

1 Språköar – Svenskfinland i diaspora?

I sin essä ”Inland och kustbygd” i antologin *Runebergs två fosterland tangerar* historikern Matti Klinge (1984) en annan historikers, Henrik Gabriel Porthans (1739–1804), syn på ”Finlands två folk”, inlandets och kustlandskapets befolkning. Något modifierat kan man säga att temat för hans essä är relevant också med tanke på ”Finlands två språk”, ”Finskfinland” i inlandet och ”Svenskfinland” vid kusten. Denna tankegång kan man utveckla vidare genom att enbart fokusera på Svenskfinland och indela detta i ett ”primärt” Svenskfinland vid kusten och ett ”sekundärt” i övriga delar av landet, företrädesvis i inlandet. Till den senare kategorin hör temat för denna artikel, svenska språköar i Finland, som har beröringspunkter även med den forskning som Marketta Sundman gjort. Ett exempel är hennes översiktsartikel ”Vad vet forskarna om tvåspråkigheten i skolan?” i seminarierapporten *Grönskande språköar* (Sundman 1995).

Begreppet Svenskfinland används frekvent i finlandssvenskt språkbruk som motsats till det mer sporadiskt förekommande Finskfinland. Med *Svenskfinland* avses, som bekant, de fyra landskapen Nyland, Åboland, Åland och Österbotten, där majoriteten av den svenskspråkiga minoriteten bor i dag (se figur 1 nedan).¹ Bland annat därför har man inom den finländska nordistiken länge fokuserat på språk och kultur i dessa kustlandskap (inkl. på Åland), till och med till den grad att den lingvistiskt och samhälleligt minst lika relevanta svenskan i övriga Finland inte nämnvärt tilldragit sig nordisternas uppmärksamhet. Det mest typiska exemplet på

¹ Finlands språkliga struktur under åren 1880–1950 behandlas av Martin Klövekorn i boken *Die sprachliche Struktur Finnlands 1880–1950* från 1960.

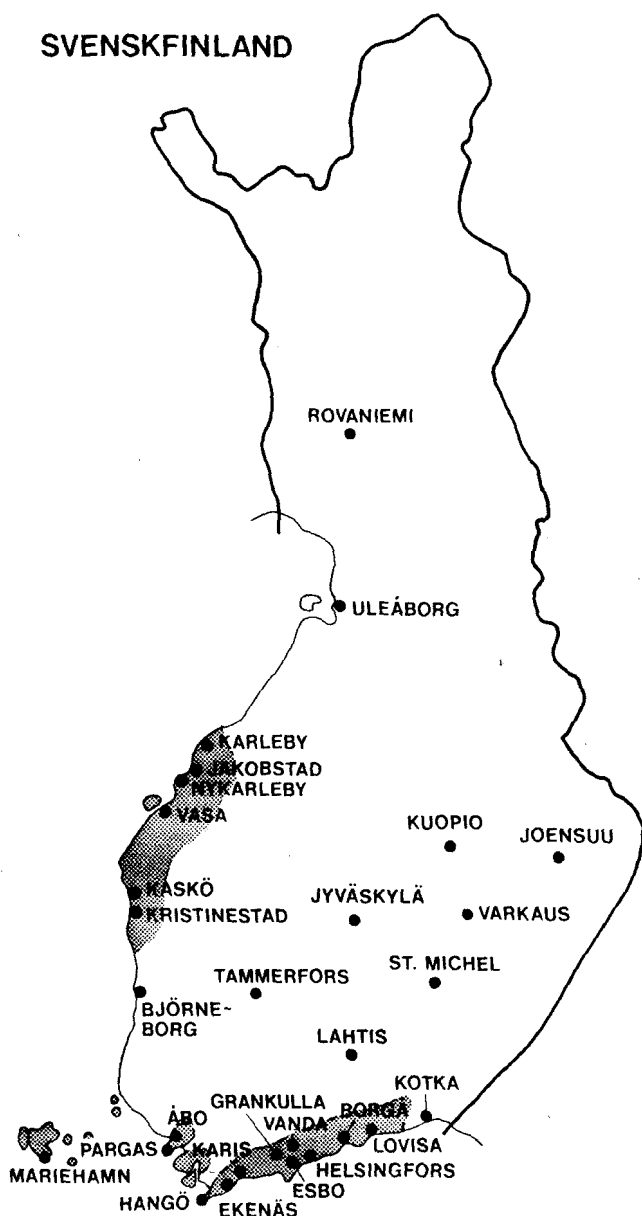
svenskan i inlandet talas i de så kallade svenska språköarna, ibland kallade ”det femte landskapet”, ett uttryck som redan i sig tyder på att dessa i regel anses höra till Svenskfinland – om inte geografiskt så åtminstone mentalt. Diskussionen kring svenska språköar i Finland har dock ofta varit rätt okritisk, till och med romantiserande, något som uttrycket ”det femte landskapet” också är ett indicium på: uttrycket kan snarare sägas vara förankrat i en historisk än i en modern språklig verklighet.²

Avsikten med denna artikel är att bidra till den teoretiska beskrivningen av svenska språköar i Finland genom att diskutera dessa som objekt för språkvetenskaplig forskning. Den gren inom lingvistik som fungerar som referensram för framställningen är sociolingvistik, framför allt den därtill hörande historiska flerspråkighetsforskningen. Inom lingvistik är sociolingvistik ett område som av gammalt hyst intresse för språket som socialt och kulturellt fenomen. På grund av att språket alltid förekommer i en social kontext får denna kontext inte förbigås. Om så sker löper man risk att försumma en hel del invecklade och intressanta aspekter förknippade med språket samt att gå miste om teoretisk utveckling på området. (Trudgill 2000: 21.) Tillämpad på språkvetenskapligt studium av svenska språköar i Finland kan man säga att den sociala kontexten är lika med den historiska kontexten.

I figur 1 nedan finns en karta över Svenskfinland. På kartan finns de fyra etablerade språköarna Tammerfors, Kotka, Björneborg och Uleåborg. På kartan saknas däremot några av de orter med svenska läroanstalter som presenteras i tabell 1 nedan: Kuusankoski, Mäntsälä, Pyttis och Tavastehus. Kartan visar att de flesta språköar är relativt sydliga med Uleåborg i norr som det enda undantaget.³

² Med ordet *minoritet* avsåg man tidigare endast ”små svenska enklaver i inlandet”. Från och med 1960-talet har man börjat använda ordet om hela den svenskspråkiga befolkningen i landet. Till det hävdvunna Svenskfinland hör följande gamla svenska minoriteter: Pyttis, Mörskom, Strömfors, Kaskö och Åbo skärgård. Till de minoriteter som finns *utanför* Svenskfinland hör bland annat Tammerfors, Kotka, Lahtis och Jyväskylä. (Artikeln ”Svenskfinland” i *Uppslagsverket Finland* 2007: 31.)

³ Eventuella kommunsammanslagningar beaktas inte i denna artikel.

Figur 1. Karta över Svenskfinland. Det aktuella området är markerat på kartan med mörk färg (*Uppslagsverket Finland 1985: 278*).

2 Språköar och språkforskning – flerspråkighet i teori och praktik

I detta kapitel diskuterar jag dels det språkvetenskapliga begreppet språkö (2.2), dels uppkomsten av svenska språköar i Finland och deras nutida status (2.3). Först presenterar jag dock det projekt som artikeln är ett led i (2.1). Mitt projekt med finansiering från Finlands Akademi 2008–2010

handlar om svenskheten i Tammerfors från 1700-talet till 2000-talet och fungerar som ett exempel på ett aktuellt språkprojekt med sociolingvistiska och språkhistoriska frågeställningar.⁴

2.1 Projektet Industristaden i språklig förändring

Syftet med det postdoktorala projektet *Industristaden i språklig förändring. Svenskheten i Tammerfors från 1700-talet till 2000-talet* är att undersöka den historiska utvecklingen av svenskheten i Tammerfors från grundandet av staden 1779 till början av 2000 (för mera om projektet, se även Hiidenmaa 2008, Lönnroth u.u. b). Med *svenskhet* avses det svenska språket och den svenska kulturen i Finland.⁵ Framför allt tre faktorer har påverkat valet av Tammerfors som forskningsobjekt: storlek (Tammerfors är den största svenska språkön i Finland), geografi (Tammerfors är den enda svenska språkö i Finland som ligger i inlandet) och industrihistoria (Tammerfors var länge en av de mest betydande industristäderna i de nordiska länderna).

Utgångspunkten för projektet är att svenskan ”kom” till Tammerfors med industrin i slutet av 1700-talet. I slutet av 1900-talet började röken från industrins skorstenar dock tunnas ut, vilket ledde till att också svenskan kom i en påtaglig minoritetsställning i staden. En motivering till projektet är bland annat att språkförhållanden i ett finskt industrisamhälle inte tidigare undersökts i detalj i ett historisk-sociolingvistiskt perspektiv.

Inom projektet analyseras flerspråkighetens historia i Tammerfors i ljuset av de mest centrala samhälleliga brytningsperioderna i Finlands historia med den svenska tiden (till 1809), autonomitiden (1809–1917) och självständigheten (från 1917). De undersökta stadshistoriska perioderna omfattas i sin tur av åren 1779–1840 (från grundandet av staden till 1840-talet), 1840–1906 (från 1840-talet till den stora förfinskningen av släktnamn på Johan Vilhelm Snellmans 100-årsdag), 1906–1945 (från den stora förfinskningen av släktnamn till slutet av andra världskriget) och 1945–

⁴ Orter med eller utan språkstatus behandlar jag utförligare i annat sammanhang (Lönnroth u.u. a). En av de teoretiskt mest intressanta frågorna är när en ort blir språkö och när den eventuellt slutar att vara detta.

⁵ Svenskhet i Finland som idéhistoriskt fenomen behandlas redan av L. A. Puntala i boken *Ruotsalaisuus Suomessa* från 1944.

2000 (från slutet av andra världskriget till slutet av årtusendet) (jfr Jutikkala 1979, Rasila 1984, 1992, Alhonen m.fl. 1988).

Även om projektet fokuserar på svenskan i Tammerfors, ”Tammerforssvenska”, handlar det också bredare om svenskan i inlandet, speciellt i Tavastland. Hugo Bergroth (1928: 17) har i sin *Finlandssvenska* indelat svenskan i Finland i fyra kategorier: finsk-svenska, Viborgssvenska, herrgårds- och stadssvenska i landets finska bygder samt egentlig finlandssvenska. Trots att hans indelning inte är problemfri fokuserar projektet på den tredje kategorin, ”herrgårds- och stadssvenskan i landets finska bygder”, speciellt förhållandet mellan svenska och finska i en mer eller mindre urban Tammerforskontext. Bland de sociolingvistiskt relevanta forskningsfrågor som projektet aktualiserar finns bland annat problematiken kring språkgrupper och deras sociala struktur, nationellt uppvaknande och nationalitetsrörelser, språkliga attityder, språkval samt språkbevarande och språkbyte.

När det gäller det historiska källäget med språklig relevans består det empiriska materialet av protokoll och arkiv av olika slag, intervjuer, tidningar samt memoar- och skönlitteratur. Projektet kommer att resultera i en bok och ett antal vetenskapliga och populariserade artiklar om svenskans nuläge och den svenskspråkiga kulturens historia i Tammerfors under drygt två sekel. För närvarande föreligger tre artiklar i tryck (Lönnroth & Rossi 2008a, 2008b, 2008c). Med anknytning till projektets tema utkommer även en tvärvetenskaplig samlingsvolym om Tammerfors som språkgemenskap, *Tampere kieliyhteisöinä*.⁶

2.2 Språkö – några tidigare definitioner och ett försök till en ny

En genomgång av empirisk och teoretisk originalforskning om språköar ger vid handen att man inom den nordiska forskningen inte ägnat speciellt mycket uppmärksamhet åt språköar. En förklaring är det relativt ringa antalet språköar i de nordiska länderna. Martin Ringmars (2006) artikel om förhållandet mellan älvdalskan, färöiskan och isländskan – ”fastlands-

⁶ De så kallade inlandssvenskarna har behandlats i två avhandlingar pro gradu: den ena i pedagogik (Kullberg & Larpes 1984), den andra i nordisk historia (Harmes 1990).

skandinaviskan och ö nordiskan” – hör till de få undantag som skrivits under de senaste åren i Sverige. Hans artikel är i första rummet språk-historisk.

I de följande avsnitten ges en översikt över hur ordet *språkö* definierats på olika språk: svenska (2.2.1), finska (2.2.2), tyska (2.2.3) och engelska (2.2.4). På grund av denna avgränsning faller många språk utanför ramen för artikeln, inte minst de romanska språken. Här är det endast möjligt att komma med ett axplock ur några av de viktigaste ordböckerna och uppslagsverken. Till slut görs även ett försök till en ny språkvetenskaplig definition på svenska som har som mål att beakta de finländska förhållandena (2.2.5). Som det kommer att framgå av framställningen nedan finns det speciellt på det tyska språkområdet många äldre och nyare arbeten som handlar om språköar i Europa.

2.2.1 Svenska – språkö

Enligt definitionen i SAOB (S 10245) är *språkö* ett ord som används i synnerhet inom språkvetenskapen. Ordet används i fråga om ett ”[...] mindre, avgränsat språkområde [...] inne i område där annat l. andra språk talas”. För första gången är ordet belagt i *Anteckningar för akademiska examina i statskunskap* av Wilhelm Erik Svedelius (1868–1869). SAOB innehåller också följande exempel ur *Nusvensk ordbok* av Olof Östergren (1915–1972): ”Gammalsvenskby, en nordisk s. i det slaviska språkhavet” (exemplet med kursiv i SAOB).⁷

Definitionen i SAOB påkallar en kritisk randanmärkning när det gäller den syn på språk som definitionen ger uttryck för. Definitionen antyder att språköar helt och hållet skulle vara språkligt och kulturellt isolerade områden utan kontakt med det omgivande samhället. Svenskan i Tammerfors är ett exempel på att så inte är fallet; i Tammerfors har svenskan alltid samexisterat med finskan (och eventuella övriga språk). De svenskspråkiga som i dag är bosatta i de svenska språköarna i Finland präglas i stor utsträckning av en naturlig tvåspråkighet och kontakt över språkgränsen.

⁷ I den populärt hållna *Nordisk familjebok* (1959) definieras *språkö* som ”mindre sluten språkenhet inom annat språkområde”. Definitionen baserar sig troligen på SAOB.

Språköarna är således inte några enspråkigt svenska områden omringade av finskan. Enligt definitionen i SAOB skulle till exempel Tammerfors inte vara en språkö.

2.2.2 Finska – kielisaareke

Det finska ordet *kielisaareke* upptas av den nufinska ordboken *Nykysuomen sanakirja* (1951–1961) som dock innehåller endast följande exempelmening utan definition: ”Saksalaisia k:keita tšekkien alueella”.⁸ Uppslagsordet *saareke* (’holme, ö’) innehåller även exemplet *ruotsalaissaareke*, ’svenskö’ (Lönnroth u.u. a).

2.2.3 Tyska – Sprachinsel

Det finns eller har funnits många tyska språköar ute i Europa. Speciellt är detta fallet i Mellan- och Östeuropa i länder som Ungern och Ryssland men också i Polen, det forna Tjeckoslovakien, det forna Jugoslavien och Rumänien. De tyska språköarna har undersökts av lingvister, etnologer och folklorister. Inom lingvistikens har språköar undersökts framför allt i ett kontaktlingvistiskt perspektiv. Andra världskriget drabbade dock i hög grad de tyska språköarna på kontinenten. Då försvann många av dem i och med att de tyskar som var bosatta där tvingades flytta bort. Som ett exempel på denna utveckling kan man nämna de tyska språköarna i det forna Jugoslavien. (Se Löffler 1987: 387, *Sprachinselforschung* 1994, artikeln ”språkö” i *Nationalencyklopedin* 1995, Földes 2005 med anförd litteratur.)

Ett frekvent anförda arbete på området tyska språköar är Peter Wiesingers (1980) översiktsartikel ”Deutsche Sprachinseln” som trots sin ålder anlitas ofta inom den europeiska språköforskningen. Bland annat i följande definition av språkö, *Sprachinsel*, i *Brockhaus Enzyklopädie* (1993) stödjer man sig på hans artikel:

Bez. für Dörfer, Städte oder kleinere Regionen, die sich von ihrer unmittelbaren Umgebung sprachlich unterscheiden. Sie sind i. d. R.

⁸ ’Tyska språköar på tjeckernas område.’ Min översättning.

durch Migration bestimmter Berufsstände (Bauern, Handwerker, Bergleute u. a.), religiöser (Mennoniten, Hugenotten, Täufer u. a.) oder ethn. (Armenier, ladino- und jiddischsprachige Juden u. a.) Gruppierungen oder durch Gruppen politisch Verfolgter (z. B. russ. Emigranten in Paris, Verfolgte des nat.-soz. Regimes v. a. in der Neuen Welt) entstanden. Viele Zwangsemigrierte bilden nur für kurze Zeit eine S.; ihr Ziel ist i. d. R. eine schnelle Assimilation. Eine Ausnahme bilden religiöse Gruppen, die auch z. B. heute noch die dt. (bisweilen niederdt.) Sprache in ihren jetzigen Heimatländern (Paraguay, Kanada, Australien u. a.) pflegen. Für die Sprachwissenschaft bes. interessant sind schon lange bestehende S., die einerseits z. T. archaische Sprachzustände erhalten, andererseits neue Ausgleichs- und Mischformen entwickelt haben (z. B. Pennsylvaniadeutsch). Am Südrand der Alpen bieten v. a. die dt. Dialekte der S. der → Walser reichhaltiges Material zur Rekonstruktion ehem. Sprachzustände.

I sin ovannämnda artikel anlägger Wiesinger språkvetenskapliga perspektiv på tyska språköar. Han diskuterar utforskande av språköar och deras uppkomst. Han behandlar även hur en språködialekt är bildad och hur den kan bevara gamla språktillstånd. Han diskuterar innovationer inom en språködialekt samt den språkgeografiska och språksociologiska differentieringen i språköar. Han fokuserar även på språködiakternas existensbetingelser. Till slut ger han en översikt över de språköar från nya tiden som kring 1930 låg inom rikets gränser (*Binnensprachinseln*) samt de språköar från medeltiden och nya tiden som kring 1930 låg utanför rikets gränser (*Außensprachinseln*). Hans bidrag innehåller även en bibliografi i urval.

En annan definition på tyska återfinns i *Metzler Lexikon Sprache* (1993) som definierar språkö enligt följande:⁹

Sprachinsel (auch: Enklave, Insel) Teil des Sprachgebiets einer Spr. A., das ganz vom Sprachgebiet einer oder mehrerer anderer Spr. umgeben ist und folglich keinen geograph. Zusammenhang zum Hauptteil des Sprachgebiets der Spr. A. aufweist. Dt. S. gibt es z. B. in Rumänien (Siebenbürgen, Banat u. a.) und anderen osteurop. sowie in mittelasiat. Ländern.

⁹ En tredje definition återfinns i den tyska ordboken *Duden* (1989).

I denna definition förekommer också synonymen till språkö, *enklav* (jfr även *Insel 'ö'* i citatet ovan). Med *enklav* avses först och främst ett statsområde omslutet av en annan stat (ett exempel på en rysk *enklav* är Kaliningrad). Därtill kan ordet även användas utvidgat om andra förvaltningsområden. (*Svensk ordbok* 1999.) Ett avgränsningskriterium kan till exempel vara språk och kultur. Följaktligen kan *språklig enklav* användas som synonym till språkö (jfr avsnitt 2.2.4 nedan).

2.2.4 Engelska – *speech island*

På engelska motsvaras ordet *språkö* av uttrycket *speech island* men också av *linguistic island* och *linguistic enclave* (jfr avsnitt 2.2.3 ovan). Däremot förefaller det som om *language island* inte för närvarande hade speciellt stor spridning i anglosaxisk litteratur. *The Oxford English Dictionary* (1989) definierar *speech island* som ”a small area inhabited by speakers of a language or dialect other than that spoken in the surrounding areas”. Det är att märka att de nämnda termerna inte upptas som uppslagsord i nya engelska handböcker i sociolingvistik och kontaktlingvistik (t.ex. Romaine 2000, Trudgill 2000, Thomason 2001, Chambers 2003, Wardhaugh 2006).¹⁰

2.2.5 Begreppet svensk språkö i Finland

En ny definition av språkö på svenska bör ta hänsyn till de förhållanden som råder i det tvåspråkiga Finland i dag. Med begreppet *svensk språkö i Finland* avser jag därför en finskspråkig ort med en svenskspråkig minoritet med både historisk kontinuitet och språklig infrastruktur. Att orten är finskspråkig innebär att den är officiellt finskspråkig; att minoriteten är svenskspråkig innebär att den är finlandssvensk, inte sverigesvensk. Minoriteten måste även vara tillräckligt stor för att kunna upprätthålla en gemenskap med bland annat identitet, skola och fritidsaktiviteter. Med *språklig infrastruktur* avser jag först och främst ett till universitetsstudier

¹⁰ Hos Börestam & Huss (2001: 99) och Einarsson (2004: 140) är uppslagsordet *språkö* belagt. Däremot fallerar det i *The Nordic Languages* 1–2 (2002–2005) och i *Sociolingvistik* (2007).

ledande gymnasium som i de fyra etablerade språköarna (se tabell 1 nedan). Bland annat på grund av avsaknaden av ett svenskt gymnasium räknar jag inte till exempel Jyväskylä som en svensk språkö (jfr Rusk 2003).¹¹ I finlandssvenska sammanhang menar man med språkö i dag ofta städerna Tammerfors (1 062 svenskspråkiga 2006/2007), Kotka (579 svenskspråkiga 2006/2007), Björneborg (380 svenskspråkiga 2006/2007) och Uleåborg (292 svenskspråkiga 2006/2007). Tidigare var också Viborg, en av ”karelarnas tre städer”, en språkö.¹²

Ett problem som är av relevans för definitionen av begreppet svensk språkö i Finland är det faktum att det i Finland finns både enspråkiga (finsk- eller svenskspråkiga) och tvåspråkiga kommuner (med finsk eller svensk majoritet). När det gäller att fastställa vilken ort som antingen är eller inte är en svensk språkö i Finland är det viktigt att språket (svenska) talas i en officiellt enspråkig (finskspråkig) kommun (t.ex. Tammerfors). Definitionen är problematisk om kommunen i fråga (t.ex. Reso) angränsar till en officiellt tvåspråkig kommun (t.ex. Åbo). Då är kommunen i regel inte en svensk språkö i Finland: Kotka, vars grannkommun Pyttis är tvåspråkigt, kan anses som ett undantag.

2.3 Svenska språköar i Finland – uppkomst och nutida status

De svenska språköarnas historia i Finland är i många fall en del av industrins historia i landet. På många gamla industriorter har svenskan försvunnit i takt med att den industri som förde språket med sig försvunnit. De svenska språköarna i Finland är med andra ord ett exempel på kontaktlingvistik ur samhällsaspekt, det vill säga på hur samhällsutvecklingen påverkar den språkliga mångfalden på det lokala planet men också i ett riksperspektiv.

Svenska språköar uppkom i Finland i huvudsak på 1700- och 1800-talen. Det var ofta svenskspråkiga tjänstemän som flyttade till finska bruks- och pappersorter. Dessa nya språköar fick ofta en egen skola, antingen en privat svenskspråkig folkskola eller ett läroverk, en så kallad ersättande

¹¹ År 2003 bodde 262 svenskspråkiga i Jyväskylä med omnejd (Rusk 2003).

¹² I motsats till Sordavala hade även Kexholm en liten svenskspråkig gemenskap.

skola. I några språköar övertogs den svenskspråkiga undervisningen för vissa klasser av kommunen. Som svenska språköar med undervisning av denna typ omnämns Björneborg, Hyvinge, Kauttua, Kotka, Kuusankoski, Tammerfors, Uleåborg och Varkaus. Gemensamt för de svenska språköskolorna, som Anna-Lena Østern (2000) även kallat *arkipelagskolor*, är att antalet finskspråkiga elever ökat. Därför kan några av dem inte längre betecknas som ”svenska” i fråga om elevernas språkliga bakgrund. Skolorna i till exempel Kauttua, Kuusankoski och Varkaus har snarast blivit ett slags språkbadsskolor för barn från finska hem. (Oker-Blom, Geber & Backman 2001: 27–28.)

En uppfattning om svenskans nutida status i övriga Finland får man bland annat genom att betrakta den geografiska spridning av de svenska läroanstalterna utanför Svenskfinland som presenteras i tabell 1 nedan.

Tabell 1. Svenska läroanstalter i övriga Finland eller utanför Svenskfinland (Svensk skola 2008)

Läroanstalt	Ort
Daghem	Björneborg, Jyväskylä, Kotka, Kuusankoski, Lahtis, Svartbäck (Pyttis), Tammerfors, Tavastehus, Uleåborg
”Eftis”	Björneborg, Kotka, Kuusankoski, Lahtis, Svartbäck (Pyttis), Tammerfors, Tavastehus, Uleåborg
Folkhögskola	–
Förskola	Björneborg, Kotka, Lahtis, Svartbäck (Pyttis), Tammerfors, Tavastehus, Uleåborg, Varkaus
Gymnasium	Björneborg, Kotka, Tammerfors, Uleåborg
Läroavtalsutbildning	–
Musikläroanstalt	Mäntsälä
Skola	Björneborg, Jyväskylä, Kotka, Kuusankoski, Lahtis, Svartbäck (Pyttis), Tammerfors, Tavastehus, Uleåborg, Varkaus
Språkbad	Björneborg, Jyväskylä, Lahtis, Tammerfors, Tavastehus, Varkaus
Yrkesutbildning	–

3 ”Inget språk är en ö” – avslutande diskussion

Språköar är en integrerande del av den allmäneuropeiska språkhistorien och kulturhistorien. Om detta vittnar bland annat den italienske författaren Claudio Magris essäroman *Donau* (1990). En språkvetenskaplig undersökning av de svenska språköarna i Finland kan därför bidra till kännedomen om hur språköar uppstår och hur de utvecklas som en del av den allmänna samhällsutvecklingen.

Trots att den historiska dimensionen intar en central ställning inom språköforskningen har den ofta blivit styvmoderligt behandlad i den språkvetenskapliga litteraturen på området. Den historiska dimensionen innebär framför allt ett tvärvetenskapligt studium av social- och stadshistoria men även kulturhistoria och andra angränsande områden. Man måste ha en förståelse både för språk och för historia för att kunna ge en så trogen bild av språkförhållanden i det förgångna som möjligt. Den historiska dimensionen inom flerspråkighetsforskningen innebär stora utmaningar för språkforskaren också i fråga om empiriskt källmaterial vars kvantitet och kvalitet är mycket varierande. Materialet består huvudsakligen av historiska dokument av olika slag, något som förutsätter en utvecklad källkritik och analytisk förmåga att tolka dessa dokument.

De svenska språköarna i Finland är först och främst ett språkvetenskapligt forskningsområde som dock också är av ett stort historiskt och samhälleligt intresse. Det språkvetenskapliga perspektivet inom språköforskningen är ofta flerspråkigt och forskningsgreppet tvärvetenskapligt. Inom sociolingvistik aktualiserar språköforskningen speciellt distinktionen mellan språkets kontra samhällets sociolingvistik.¹³

”Inget språk är en ö (inte ens om det talas på en ö)”, har Martin Ringmar (2006: 16–17) något polemiskt hävdad i en artikel. Han skriver vidare (s. 18) att ”språk aldrig kan (fort)leva skilda från den samhälleliga verklighet de befinner sig i och inte heller så till vida kan utgöra några ’öar’”. När man skall ge sig i kast med att forska i svenska språköar i

¹³ Framför allt Ralph Fasold (1984, 1990) har pläderat för en distinktion mellan samhällets sociolingvistik (*sociolinguistics of society*) och språkets sociolingvistik (*sociolinguistics of language*) (jfr den distinktion som ibland görs mellan sociolingvistik och språksociologi).

Finland i ett språkvetenskapligt perspektiv är detta i och för sig självklara konstaterande något som kan fungera som rättesnöre för forskaren.

Litteratur

- Alhonen, Pentti m.fl. 1988: *Tampereen historia 1. Vaiheet ennen 1840-lukua*. Tampere.
- Bergroth, Hugo. 1928: *Finlandssvenska.Handledning till undvikande av provinsialism i tal och skrift*. 2 reviderade och tillökade uppl. Helsingfors.
- Brockhaus Enzyklopädie in vierundzwanzig Bänden*. Neunzehnte, völlig neu bearbeitete Auflage. Mannheim 1993.
- Börestam, Ulla & Huss, Leena. 2001: *Språkliga möten. Tvåspråkighet och kontaktlingvistik*. Lund.
- Chambers, J. K. 2003: *Sociolinguistic Theory. Linguistic Variation and its Social Significance*. 2nd ed. Language in Society 22. Malden, MA.
- Duden. Deutsches Universalwörterbuch*. 2., völlig neu bearbeitete und stark erweiterte Auflage. Mannheim/Wien/Zürich 1989.
- Einarsson, Jan. 2004: *Språksociologi*. Lund.
- Fasold, Ralph. 1984: *The Sociolinguistics of Society*. Language in Society 5. Oxford.
- Fasold, Ralph. 1990: *The Sociolinguistics of Language*. Language in Society 6. Oxford.
- Földes, Csaba. 2005: *Kontaktdeutsch. Zur Theorie eines Varietätentyps unter transkulturellen Bedingungen von Mehrsprachigkeit*. Tübingen.
- Harmes, Nina. 1990: *Industrisvenskar – inlandseremiter. En studie av tammerforsvenskarnas befolkningsstruktur, geografiska mobilitet och interna identifikation åren 1926–1939*. Otryckt avhandling pro gradu i nordisk historia. Historiska institutionen vid Åbo Akademi.
- Hiidenmaa, Pirjo. 2008: ”Miten ruotsi pärjää Tampereella?” *Hiidenkivi* 6/2008: 52.
- Jutikkala, Eino. 1979: *Tampereen historia 3. Vuodesta 1905 vuoteen 1945*. Tampere.
- Klinge, Matti. 1984: *Runebergs två fosterland*. 2 uppl. Helsingfors.
- Klöve Korn, Martin. 1960: *Die sprachliche Struktur Finnlands 1880–1950. Veränderungen im sprachlichen Charakter der finnlandschwedischen Gebiete und deren bevölkerungs-, wirtschafts- und sozialgeographische Ursachen*. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 105. Helsingfors.
- Kullberg, Bengt & Larpe, Eivor. 1984: *Svenskheten i Finland. Historisk tillbakablick, språklagstiftningens ursprung och omfattning samt en presentation av den svenska minoriteten på landets språköar med huvudvikten lagd på Tammerfors och Kotka*. Otryckt projektarbete i pedagogik. Pedagogiska fakulteten vid Åbo Akademi.
- Löffler, Heinrich. 1987: ”Sprache und Gesellschaft in der Geschichte der vorstrukturalistischen Sprachwissenschaft.” I: *Sociolinguistics/Soziolinguistik. An International Handbook of the Science of Language and Society/Ein internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft* 1, red. Ulrich

- Ammon, Norbert Dittmar & Klaus J. Mattheier. Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft/Handbooks of Linguistics and Communication Science/Manuels de linguistique et des sciences de communication 3.1. Berlin/New York, 379–389.
- Lönnroth, Harry. u.u. a: ”Suomalainen teollisuuskaupunki, ruotsalainen kielisaareke. Ruotsinkielisyys Tampereella 1700-luvulta 2000-luvulle.” I: *Tampere kieliyhteisönä*, red. Harry Lönnroth. [Abstract: A Finnish Industrial City, a Swedish Speech Island. Swedishness in Tampere from the 18th Century to the 21st Century.]
- Lönnroth, Harry. u.u. b: ”Teollisuuskaupunki kielellisenä ympäristönä. Näkökulmia Tampereen ruotsinkielisyyden tutkimiseen 1700-luvulta 2000-luvulle.” *Kielikuvia* 1/2009.
- Lönnroth, Harry & Rossi, Paula. 2008a: ”Språkhistorien i stadshistorien. Språk i kontakt i Tammerfors och Uleåborg.” I: *Svenskan i Finland* 10, red. Jan Lindström m.fl. Nordica Helsingensia 11. Helsingfors, 197–211.
- Lönnroth, Harry & Rossi, Paula. 2008b: ”Språken i föreningspråk. Finländska fruntimmersföreningar som språkliga miljöer på 1800- och 1900-talen.” I: *Svenskans beskrivning* 29, red. Marianne Nordman m.fl. Skrifter utgivna av Svensk-Österbottniska samfundet 70. Vasa, 187–194.
- Lönnroth, Harry & Rossi, Paula. 2008c: ”Kielisaarekkeet kirjallisuudessa. Millaisen kuvan muistelmakirjallisuus antaa Oulun ja Tampereen monikielisyyydestä 1800-luvulla?” I: *Översättningsteori, fackspråk och flerspråkighet*, VAKKI-symposium XXVIII. Vasa 8–9.2.2008, red. Mona Enell-Nilsson & Tiina Männikkö. Vasa, 127–138. [Abstract: Språköar i litteraturen. En hurdan bild ger memoarlitteratur av flerspråkigheten i Uleåborg och Tammerfors på 1800-talet?]
- Magris, Claudio. 1990: *Donau*. Översättning Barbro Andersson. Stockholm.
- Metzler Lexikon Sprache*, red. Helmut Glück. Stuttgart/Weimar 1993.
- Nationalencyklopedin*. Ett uppslagsverk på vetenskaplig grund utarbetat på initiativ av statens kulturråd. Höganäs 1995.
- The Nordic Languages. An International Handbook of the History of the North Germanic Languages* 1, red. Oskar Bandle m.fl. Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft/Handbooks of Linguistics and Communication Science/Manuels de linguistique et des sciences de communication 22.1. Berlin/New York 2002.
- The Nordic Languages. An International Handbook of the History of the North Germanic Languages* 2, red. Oskar Bandle m.fl. Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft/Handbooks of Linguistics and Communication Science/Manuels de linguistique et des sciences de communication 22.2. Berlin/New York 2005.
- Nordisk familjebok. Encyklopedi och konversationslexikon*. 4:e, väsentligt omarbetade och koncentrerade uppl. Malmö 1959.
- Nykysuomen sanakirja*. Valtion toimeksiannosta teettänyt Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Porvoo/Helsinki 1951–1961.

- Oker-Blom, Gun, Geber, Erik & Backman, Heidi. 2001: *Språklig mångfald i skolan. Språkbakgrund och muntlig språkkompetens i de svenska lågstadieskolorna i Finland*. Helsingfors. <http://www.edu.fi/julkaisut/sprak2.pdf/> [Hämtat 18.12.2008.]
- The Oxford English Dictionary*. 2nd ed. Oxford 1989.
- Puntila, L. A. 1944: *Ruotsalaisuus Suomessa. Aatesuunnan synty*. Helsinki.
- Rasila, Viljo. 1984: *Tampereen historia 2. 1840-luvulta vuoteen 1905*. Tampere.
- Rasila, Viljo. 1992: *Tampereen historia 4. Vuodesta 1944 vuoteen 1990*. Tampere.
- Ringmar, Martin. 2006: "Älvdalska – en ö nordisk språk på fastlandet?" I: *Rapport från Fösta konferensen om övdalska. Första konferensen om älvdalska*, red. Gunnar Nyström. Uppsala. <http://www.nordiska.uu.se/arkiv/konferenser/alvdalska/konferensbidrag/Ringmar.pdf/> [Hämtat 18.12.2008.]
- Romaine, Suzanne. 2000: *Language in Society. An Introduction to Sociolinguistics*. 2nd ed. Oxford.
- Rusk, C.-E. 2003: "Jyväskylä blir ny språk." *Läraren* 14/2003. http://www.fsl.fi/index.php?action=tidningen&id=198&news_category=4&nummer=14&ar=2003/ [Hämtat 4.12.2008.]
- SAOB = *Ordbok över svenska språket*. Utgiven av Svenska Akademien. Lund 1898–.
- Sociolinguistik*, red. Eva Sundgren. Stockholm 2007.
- Sprachinselforschung. Eine Gedenkschrift für Hugo Jedig*, red. Nina Berend & Klaus J. Mattheier. Frankfurt am Main 1994.
- Sundman, Marketta. 1995: "Vad vet forskarna om tvåspråkigheten i skolan?" I: *Grönskande språkär. Rapport från de svenskspråkiga minoritetsskolornas seminarium i Tammerfors 20–21.4.1995*, red. Agneta Wickman-Skult. Helsingfors, 23–30.
- Svedelius, Wilhelm Erik. 1868–1869: *Anteckningar för akademiska examina i statskunskap* 1–4. Upsala.
- Svensk ordbok*. Utarbetat vid Språkdata, Göteborgs universitet. 3:e reviderade uppl. Stockholm 1999.
- Svensk skola*. <http://www.svenskskola.fi/> [Hämtat 9.12.2008.]
- Tampere kieliyhteisönä*, red. Harry Lönnroth. Under utgivning.
- Thomason, Sarah G. 2001: *Language Contact*. Edinburgh.
- Trudgill, Peter. 2000: *Sociolinguistics. An introduction to language and society*. 4th ed. London.
- Uppslagsverket Finland* 1–3. Helsingfors 1982–1985.
- Uppslagsverket Finland* 1–5. Helsingfors 2003–2007.
- Wardhaugh, Ronald. 2006: *An Introduction to Sociolinguistics*. 5th ed. Blackwell Textbooks in Linguistics 4. Malden, MA.
- Wiesinger, Peter. 1980: "Deutsche Sprachinseln." I: *Lexikon der Germanistischen Linguistik*, red. Hans Peter Althaus m.fl. 2., vollständig neu bearbeitete und erweiterte Auflage. Tübingen, 491–500.
- Östergren, Olof. 1915–1972: *Nusvensk ordbok* 1–10. Stockholm.
- Østern, Anna-Lena. 2000: "Mitt språkträd – blivande lärare berättar om sin språkliga och kulturella identitet." I: *Att spana i tiden. Pedagogiska utblickar. Festskrift*

tillägnad Håkan Andersson, red. Sven-Erik Hansén, Jan Sjöberg & Gunilla Eklund-Myrskog. Vasa, 205–235. Även i elektronisk form: http://www.vasa.abo.fi/users/alostern/mitt_spraktrad.pdf/ [Hämtat 18.12.2008.]

Negation på två språk

Heidi Rontu

Inledning

Josefin, 2,5 år, diskuterar med mamma om resultat i bakningsleken.

- 1 J: **nu fick ja sån härn.**
2 M: no semmonenko sieltä nyt tuli?
(blev det en sådan nu då?)
3 olikse se kakku nyt?
(blev det en kaka nu?)
4 oliko?
(blev det?)
5 J: **de e stinki.**
6 M: **stinki.**
7 haisuli.
(stinki.)
8 J: se voi ei tulla.
(den kan inte komma.)
9 se voi ei tulla.
(den kan inte komma.)
10 M: ei voi tulla.
(inte kan komma)
11 haisuli.
(stinki.)
12 vai onks sulla haisuli siellä purkissa vai?
(eller har du stinki där i burken eller?)
13 J: jä-å.

Josefins nekande yttrande *se voi ei tulla* (rad 8, 9) har en ordföljd som ser ut att följa snarare svenskans än finskans ordföljdsregler för en konstruktion med ett hjälpverb och ett predikatverb. I exemplet ser vi också att

Josefin lätt byter mellan sina två språk (rad 1, 5). Tillgången till de två språken verkar vara obehindrad och Josefin tillämpar gärna sin tvåspråkiga kompetens.

I denna artikel presenterar jag resultat från en preliminär studie i utvecklingen av negation hos två tvåspråkiga finsk-finlandssvenska barn. Barnen har svenska som det dominerande språket i den tidiga tvåspråkiga utvecklingen. Materialet kommer från undersökningen om tidig tvåspråkig utveckling (Rontu 2005). Centrala frågor är om och hur utvecklingen av negation visar tecken på tvärspråkligt inflytande. Det är speciellt intressant att se om barnens starkare språk svenska inverkar på utvecklingen i finska.

Tvåspråkig språkutveckling som tema för denna artikel har mycket med Marketta att göra. Hon gav mig i början av mina forskarstudier det initierande förslaget om en undersökning om finsk-finlandssvensk tvåspråkighet. Marketta fungerade också som handledare för min doktorsavhandling om språkdominans i tidig tvåspråkighet. Denna artikel är skriven som ett led i forskningen i tvåspråkiga finsk-finlandssvenska barn där Marketta själv varit aktiv och som hon alltid värnat om.

Tidigare forskning

Negation i barnspråk har traditionellt studerats med fokus på utvecklingen av funktioner eller former för negation (t.ex. Choi 1988, Park 1979). Det finns få undersökningar som kombinerar utvecklingen av negationens former och funktioner (t.ex. Tam & Stokes 2001, Vaidyanathan 1991). Utvecklingen av negationens funktioner, kallade även för pragmatiska/semantiska kategorier, ser ut att följa en given utvecklingsordning som har likheter i många språk. Utvecklingen av formerna för negation är däremot språkspecifik mycket beroende av typologiska skillnader mellan språk (Bloom 1970). En del forskare hänvisar till skillnader i utvecklingen av analytiska och syntetiska språk (se Niemi et al. 1994).

Utvecklingen av negation har mestadels studerats hos enspråkiga barn. Hänvisningar till barnets tvåspråkighet eller tvåspråkighetens betydelse för utvecklingen är inte frekventa (t.ex. Taeschner 1983). Negation utgör likväl ett intressant 'utvecklingsfält' för ett tvåspråkigt barns två språk. Inverkan av språktypologiska likheter eller skillnader i utvecklingen är något som

med fördel kan studeras hos tvåspråkiga barn. Vidare utvecklas det tvåspråkiga barnets två språk sällan parallellt på samma sätt eller inom samma tidsperiod och följaktligen kan det ena eller det andra språket uppvisa dominans i utvecklingen. Manifestationer av dominans är något som kan tänkas ta sig i uttryck i utvecklingen av negation.

Jag studerar utvecklingen av former för negation med referens till tvärspråkligt inflytande och kodväxling (se Romaine 1999). Kodväxling syftar till lån av det ena språket i samtal på det andra. Fall där det inte sker ett konkret byte till det ena eller det andra språket faller följaktligen under tvärspråkligt inflytande eller transfer. Transfer är historiskt sett nära anknutet till behavioristiska teorier om språkinlärning (se Ellis 1994). Språkinlärning, som all inlärning, ansågs utgöras av vanor som skapades som resultat av en respons på en given stimulus. I tvåspråkig språkinlärning innebär det att vanorna skapas på de två språken simultant eller att inlärningen, om det råder obalans i utvecklingen, ligger före i det ena språket. I en situation där det ena språket utvecklas snabbare kan överföringen, dvs. transfer av mönster/vanor från det mer utvecklade språket till det andra bli aktuellt (Döpke 1998, Yip & Matthews 2000). Den bakomliggande tanken i behaviorismen och uppfattningen om transfer är tillämpningen av analogi i språkinlärning.

Material och metod

Barnen i materialet, Helena och Josefin, har svenska som det dominerande språket under undersökningsperioden. Helena har spelats in mellan 2,3 och 3,8 år och Josefin mellan 2,1 och 3,10 år. Inspelningarna är dyadiska samtalssituationer med respektive förälder. Josefin har även spelats in i triadiska samtalssituationer med en förälder och ett syskon närvarande (se Rontu 2005: 79–83). Helena och Josefin har en finskspråkig mamma och en svenskspråkig pappa. Föräldrarna tillämpar ett språk – en förälderstrategin i kommunikationen med barnet.

Jag ser på tvärspråklig inverkan i utvecklingen av negation, både inverkan som syns i att barnet byter språk och inverkan som inte leder till ett byte av språk, dvs. kodväxling. Vidare ser jag på kodväxling inom ett yttrande och mellan yttranden. Yttrandena med negation i inspelningarna är

excerperade. Jag koncentrerar mig på yttranden med negation i inspelningarna med den finskspråkiga mamman.

Negation

Helenas och Josefins yttranden med negation utvecklas på olika sätt under inspelningsperioden. Utvecklingen avspeglar finskans och svenskans dominansförhållanden under inspelningsperioden. Helenas tvåspråkighet utvecklas mot en tydligare balans mellan språken, vilket vi också kan se i hennes yttranden med negation. Josefins tvåspråkighet utvecklas mot en allt tydligare dominans av svenska. I hennes yttranden med negation ser vi detta i att produktionen av finska och svenska yttranden samt yttranden med kodväxling till svenska varierar betydligt under inspelningsperioden.

I tabell 1 och 2 nedan finns ett antal yttranden med negation i inspelningarna med respektive förälder. Jag har räknat finska och svenska yttranden samt yttranden där språket byts, dvs. yttranden med kodväxling (se Rontu 2005: 40–44). I tabellerna finns antalet och andelen olika typer av yttranden med negation. Vidare finns andelen yttranden med negation av det totala antalet yttranden i materialet.

Tabell 1. Yttranden med negation med mamma (FI)

	Helena	Josefin
Finska	93 (/150 62%)	61 (/97 63%)
Svenska	30 (/150 20%)	24 (/97 25%)
Kodv.	27 (/150 18%)	12 (/97 12%)
Yttranden med neg. $\Sigma =$	150 (/1714 9%)	97 (/1330 7%)

Tabell 2. Yttranden med negation med pappa (SVE)

	Helena	Josefin
Svenska	122	90 (/92 98%)
Finska	-	-
Kodv.	-	2 (/92 2%)
Yttranden med neg. $\Sigma =$	122 (/2070 6%)	92 (/1893 5%)

I tabellerna ser vi att svenskans dominans syns tydligt i Helenas och Josefins produktionen av yttranden med negation. Flickorna uppvisar kodväxling till svenska i yttranden med den finskspråkiga mamman medan yttranden med den svenskspråkiga pappan är så gott som uteslutande svenska. Vidare är andelen finska yttranden med den finskspråkiga mamman hos Helena och Josefina lika stor. Däremot finns det skillnad i andelen svenska yttranden och yttranden med kodväxling till svenska. Josefina producerar procentuellt sett betydligt fler svenska yttranden än yttranden med kodväxling till svenska. Hos Helena är produktionen av dessa yttranden mer i balans. Denna skillnad kan föras tillbaka till resultaten i undersökningen i språkens dominansförhållanden i Helenas och Josefins tvåspråkiga utveckling (Rontu 2005: 277–278). Hos Josefina är svenskans dominans mer bestående och syns i yttrandeproduktionen i att produktionen av svenska yttranden i inspelningarna med mamma dominerar allt

Tabell 3. Helena, yttranden med negation med M (FI)

2,3 Svenska yttranden		Ja vill int ha den Man får int sitta där
2,4-2,9 Finska yttranden Svenska yttranden Yttranden med kodväxling till svenska	(+ svensk hjälpverb) + svenskt negationsord + svenskt/finskt predikatverb	Se ei tule Minä en nää sitä Ja kan int si Kan den int kävellä
	finskt negationsord (+ svenskt hjälpverb) + finskt/svenskt predikatverb	Setä ei kan uida
2,11 Finska yttranden Svenska yttranden Yttranden med kodväxling till svenska	(+ svensk hjälpverb) + svenskt negationsord + svenskt predikatverb	Minä en saa tuolia Han vill int ha mjölk Ja har int någo rähmä
3,0-3,8 Finska yttranden Yttranden med kodväxling till svenska	(+ svenskt hjälpverb) + svenskt negationsord + finskt predikatverb	Minä en mene sinne uimaan Di kan int nukkuu

mer mot inspelningsperiodens slut. Josefin kan anses välja svenska som samtalspråk med mamma. Hos Helena går utvecklingen däremot mot en balans mellan finska och svenska. Andelen svenska yttranden minskar mot inspelningsperiodens slut. Helenas yttrandeproduktion är då huvudsakligen finsk med den finskspråkiga mamman.

I tabell 3 och 4 ser vi utvecklingen i uttryck för negation i Helenas och Josefins yttranden med den finskspråkiga mamman. I tabellerna anges hurdana yttranden och konstruktioner för negation flickorna använder samt exempel på negationsuttryck. Jag har valt att fokusera verbfrasen i yttrandena, bortfaller därmed verblösa uttryck för negation. Kodväxlingen till svenska är markerad med fet stil i exempelyttrandena.

Tabell 4. Josefin, yttranden med negation med M (FI)

2,1 Finska yttranden		Ei ollu tääl
2,4 Finska yttranden Yttranden med kodväxling till svenska	(+ svenskt hjälpverb) + svenskt negationsord + finskt predikatverb	Se ei jakskaa Ja ska int huutaa
	(+ finskt hjälpverb) + finskt negationsord + svenskt predikatverb	Se voi ei dricka
2,5-2,6 Finska yttranden Yttranden med kodväxling till svenska	(+ finskt hjälpverb) + finskt negationsord + finskt/svenskt predikatverb	Se voi ei tulla Mä en hittaa Se ei sjungaa .
2,8-3,0 Finska yttranden		Mä en halua mennä Ne ei oli kädet Täällä ei oo mitään
3,1-3,10 Finska yttranden Svenska yttranden Yttranden med kodväxling till svenska	(+ svenskt hjälpverb) + svenskt negationsord + finskt predikatverb (+ finskt hjälpverb) + finskt negationsord + finskt/svenskt predikatverb	Sinä et tiedä Förstår du int sen Nu får ingen kattoo ei Ja mä ei läsa sen

I Helenas yttranden med negation med den finskspråkiga mamman tar sig den tvåspråkiga kompetensen uttryck i kodväxling. Spår av transfer är inte uppenbara. I tabellen ser vi att Helena kodväxlar till svenska, både svenska yttranden och yttranden med kodväxling till svenska, i samtal med mamma i inspelningarna mellan 2,3 och 2,11 år. Från och med 3,0 år är Helenas yttranden med negation huvudsakligen finska. Det finns enstaka inslag av kodväxling till svenska i form av yttranden med kodväxling till svenska. Intressant i Helenas produktion är ett frekvent bruk av svenska hjälpverb i konstruktioner för negation under hela inspelningsperioden. Ordföljden i dessa konstruktioner ser ut att följa det språk som kvantitativt dominerar yttrandet, jfr ”Setä ei **kan** uida” och ”**Di kan int** nukkuu”.

I Josefins yttranden med negation med den finskspråkiga mamman tar sig den tvåspråkiga kompetensen uttryck både i kodväxling och i transfer. I yttranden med negation kodväxlar Josefín till svenska i inspelningarna mellan 2,1 och 2,6 år, både svenska yttranden och yttranden med kodväxling till svenska. Vid 2,8 år övergår Josefín till att producera enbart finska yttranden med negation upp till 3,0 år. Från och med 3,1 år ökar Josefins kodväxling igen. Vid inspelningsperiodens slut vid 3,10 består kodväxlingen nästan uteslutande av svenska yttranden. I Josefins yttranden med kodväxling till svenska ser vi i verbfraser en utveckling från konstruktioner med svensk dominans (+ svenskt hjälpverb + svenskt negationsord + finskt predikatverb) till finsk dominans (+ finskt hjälpverb + finskt negationsord + finskt/svenskt predikatverb) och tillbaka till tydligare svensk dominans.

Inverkan av transfer kan vi möjligen se i Josefins finska verbfraser med ett hjälpverb och ett predikatverb. I inspelningarna producerar Josefín fraser med en ordföljd som tyder på svensk inverkan: ”Se voi ei tulla” ”Se voi ei huutaa” (2,5), ”Ei sinne voi ei tulla” (2,6). Tvärspråklig inverkan i ordföljden i tidig tvåspråkighet har konstaterats hos tvåspråkiga barn som lär sig typologiskt besläktade språk (t.ex. Döpke 1998, tyska-engelska, Hassinen 2002, estniska-finska). Kännetecknande för inverkan är att barnets starkare språk inverkar på utvecklingen i det svagare språket. Detta ser ut att vara fallet även hos Josefín. Hon producerar i verbfraser ordföljdsstrukturer som inte är typiska för enspråkiga finska barn (t.ex. Leiwo 1986).

Till slut

Sammanfattningsvis kan vi säga att tvärspråkligt inflytande mellan finska och svenska tar sig uttryck på flera olika sätt i Helenas och Josefins negationsuttryck. Flickorna lånar från svenska och på svenska, m.a.o. tillämpar svenskans sätt att bilda verbfraser med negation. Mest ser vi detta i kodväxling till svenska men det finns även tecken på inverkan av transfer. Intressant i materialet är att svenskans dominans gärna tar sig uttryck i verbfraskonstruktionen hjälpverb + predikatverb i både Helenas och Josefins yttranden med negation i samtal med den finskspråkiga mamman. Denna konstruktion produceras av enspråkiga svenska barn i den första fasen i utvecklingen av negationens placering (Håkansson 1989). Det är också i denna konstruktion som inverkan av transfer kan ses. Bristen på tydligare eller frekventare transfer finner sin förklaring sannolikt i strukturella skillnader mellan finska och svenska i uttryck för negation. Tillämpningen av analogi är svår och tycks lätt leda till resultat som stimulerar en korrigerande respons av föräldern såsom i samtalet mellan Josefin och mamma nedan:

- J: se voi ei tulla.
(den kan inte komma.)
se voi ei tulla.
(den kan inte komma.)
- M: ei voi tulla.
(inte kan komma.)

Litteratur

- Bloom, L. M. 1970: *Language Development: Form and Function in Emerging Grammars*. Cambridge, MA: M.I.T. Press.
- Choi, S. 1988: "The semantic development of negation. A cross-linguistic longitudinal study." *Journal of Child Language* 15: 517–531.
- Döpke, S. 2000: "Generation of and retraction from cross-linguistically motivated structures in bilingual first languages acquisition." *Bilingualism: Language and Cognition* 3/3: 209–226.
- Ellis, R. 1994: *The Study of Second Language Acquisition*. Oxford: Oxford University Press.

- Genesee, F., Nicoladis, E., & Paradis, J. 1995: "Language differentiation in early bilingual development." *Journal of Child Language* 22: 611–631.
- Hassinen, S. 2002: *Simultaaninen kaksikielisyys. Läheiset sukukielet viro ja suomi rinnakkain*. Acta Universitatis Ouluensis B 43. Oulu: Oulu University Press.
- Håkansson, G. 1989: "The acquisition of negative placement in Swedish." *Studia Linguistica* 43/1: 47–58.
- Leiwo, M. 1986: *Lapsen kielen kehitys*. Helsingfors: Gaudeamus.
- Niemi, J., Laine, M. & Tuominen, J. 1994: "Cognitive morphology in Finnish. Foundations of a new model." *Language and Cognitive Processes* 9/3: 423–446
- Park, T. 1979: "Some facts on negation: Wode's four-stage developmental theory of negation revisited." *Journal of Child Language* 6: 147–151.
- Romaine, S. 1999: "Bilingual language development." I: *The Development of Language*, red. M. Barrett. Hove: Psychology Press Ltd, 251–275.
- Rontu, H. 2005: *Språkdominans i tidig tvåspråkighet. Barnets kodväxling i kontext*. Åbo: Åbo Akademi University Press.
- Schlyter, S. 1993: "The weaker language in bilingual Swedish-French children." I: *The Progression and Regression in Language*, red. K. Hyltenstam & Å. Viberg. Cambridge: Cambridge University Press, 289–308.
- Tam, C. & Stokes S. 2001: "Form and function of negation in early developmental Cantonese." *Journal of Child Language* 28: 373–391.
- Vaidyanathan, R. 1991: "Development of forms and functions of negation in the early stages of language acquisition. A study in Tamil." *Journal of Child Language* 18: 51–66.
- Yip, V. & Matthews, S. 2000: "Syntactic transfer in a Cantonese-English bilingual child." *Bilingualism. Language and Cognition* 3/3: 193–208.

Aspekter på Helsingfors som talgemenskap

Mirja Saari

Språkbruket i Helsingfors är ett fascinerande studieobjekt. I dag (2009) talas det åtminstone 120 olika språk i staden och man kan t.ex. ställa sig frågan hur kommunikationen under sådana förhållanden i praktiken går till. De två största språken, finska och svenska, har man talat sedan Gustav Vasas tider då staden grundades, och detta måste ha inneburit att en viss del av invånarna alltid har varit tvåspråkiga. De som har något tredje språk som sitt modersmål lär sig i dag antingen finska eller svenska med tiden. Jag ska i det följande ta upp några aspekter som gäller de svenskspråkigas språkbruk, närmare bestämt hur tvåspråkigheten gör sig gällande i deras vardagliga muntliga kommunikation inom den talgemenskap (Gumperz 1972) som Helsingfors utgör.

Andelen svenskspråkiga är i dag drygt 6 % av invånarna i Helsingfors. I praktiken talar dock en större andel svenska dagligen, eftersom många lever i tvåspråkiga familjer. Enligt den officiella statistiken (Helsingfors befolkning 2008) har språkfördelningen under de tre senaste decennierna utvecklats på följande sätt:

Tabell 1
Befolkningen i Helsingfors enligt språk

<i>Språk</i>	<i>1980</i>	<i>1990</i>	<i>2000</i>	<i>2008</i>
Finska	89,9	90,8	88,0	84,9
Svenska	9,4	7,9	6,6	6,1
Övrigt språk	0,7	1,3	5,4	9,0
Sammanlagt	100,0	100,0	100,0	100,0
N	482 806	490 872	551 123	568 531

Tabellen visar att cirka 85 % av invånarna i dag är finskspråkiga och 6,1 % svenskspråkiga, vilket innebär att 9 % har något tredje språk som sitt modersmål. Detta är en stor förändring i jämförelse med tidigare språkförhållanden. År 1980 och 1990 var andelen övriga språk marginell, medan den på 2000-talet har ökat och i dag överstiger andelen svenskspråkiga.

I jämförelse med finskan är svenskan ett minoritetsspråk i Finland, men svenskan är inte något minoritetsspråk i sedvanlig bemärkelse. I allmänhet brukar ett minoritetsspråk sakna officiell status och talarna brukar representera lägre socialgrupper. I Finland är svenskan det ena nationalspråket med samma rättigheter som finskan, och svenskan har en lång historia som det enda förvaltnings- och utbildningspråket. En stor del av vår svenskspråkiga befolkning har också haft och har fortfarande en hög position i vårt samhälle. I hela landet har den relativa andelen svenskspråkiga emellertid gått ned i snabb takt under de senaste hundra åren, från 12,9 % år 1900 till 5,5 % år 2007 (Allardt & Starck 1981: 120, Statistikcentralen 2008). Man kan därför fråga sig hur det går för svenskan – eller för ett språk i allmänhet – under sådana förhållanden. Kommer svenskans officiella ställning att bestå när tvåspråkigheten bland den svenskspråkiga befolkningen allt mer ökar? På vilket sätt påverkar den finskspråkiga majoritetens språk svenskan i vårt land? I Finland är det lätt att iaktta allt detta i realtid i och med att vi kan följa med utvecklingen i Sverige på nära håll.

Finsk påverkan

När man i en språkkontaktsituation studerar hur ett majoritetsspråk påverkar strukturen i ett minoritetsspråk kan man enligt den amerikanska språkforskaren Sarah Thomason iaktta fyra faser för inlån av språkliga element (Thomason 2001: 70).

1. Vid tillfälliga kontakter lånar man in ord som inte hör till det centrala ordförrådet. Däremot kan inte några strukturella drag iakttas. Användningen av tillfälliga lån kräver inte tvåspråkighet hos talaren.

2. Vid något intensivare kontakter lånas fortfarande inte ord som hör till det centrala ordförrådet. Däremot kan några funktionsord förekomma liksom också några strukturella drag. Fonologiska drag förekommer främst i inlånade ord. Också ordföljden kan bli påverkad. Låntagarna är relativt tvåspråkiga, men utgör en minoritet bland de tvåspråkiga
3. Vid intensifierade kontakter är talarna rätt tvåspråkiga, och nu lånas centrala ord och viktiga strukturella drag in. Attityder och sociala faktorer främjar inlån.
4. Vid intensiva kontakter sker stora förändringar i språket på alla plan. Man kan iaktta kraftigt inlån av ord och strukturella drag, stora typologiska förändringar och övergång till det långivande språkets fonologiska system. Tvåspråkigheten är allmän och sociala faktorer favoriserar starkt inlånen.

Ser man på det svenska språkbruket i Helsingfors i ljuset av Thomasons skala, finner man att finskan inte har påverkat svenskan särskilt djupt. Några stora skillnader i förhållande till svenskan i Sverige kan man inte iaktta. I tal kan man höra en del finska ord, men i skrift ser man dem nästan aldrig utom som ett medvetet stildrag. I tal handlar det dessutom mycket om vem som talar med vem och i vilket sammanhang ett samtal förs. I ungdomssamtal (Forsskåhl 2005, Saari 2006) är ord som *jätkä*, *kaveri*; *hyvä*, *jännä*, *kiva*¹ vanliga, men frågan är om man kan tillämpa Thomasons skala på dem. Till stor del handlar det om ett språkbruk inom en sluten krets och eventuellt bara under en kortare tid. Finska ord som mer allmänt används av talare inskränker sig till ett rätt litet antal. Reuter (2008) nämner *kiva* 'trevlig, kul', *juttu* 'grej', *kännykkä* 'mobiltelefon' och *vessa* 'toalett' som exempel. Enligt honom kan man se finskt inflytande utom i direkta lån också i översättningslån (*taltur*, *skidhiss*), betydelselån (*kumpan*, *palaver*), konstruktioner (*hamna att göra ngt, på sätt eller annat*), genitivkonstruktioner (*statsministerns mord*, *samlingspartiets stöd*), i ordföljd, bruket av passiv och i tunga konstruktioner. I och med detta kunde

¹ Sv. kille, kompis; bra, spännande, kul

man eventuellt påstå att svenskan i Finland befinner sig i den andra fasen på Thomasons skala.

Trots att man kan finna belägg på ord och konstruktioner med finsk påverkan kan svenskan i Finland och i Helsingfors anses vara en del av det svenska riksspråket. Avvikelserna från svenskan i Sverige är inte systematiska utan särfall. Dessutom är det oklart hur frekventa de ska vara för att beaktas. Det är därför tveksamt om Thomasons modell är användbar för beskrivningen av svenskan i Helsingfors. Ett problem är också Thomasons indelning av språkutvecklingen i de fyra faserna enligt intensiteten i kontakterna. Staden har ju haft en finsk- och en svenskspråkig befolkning i århundraden. Eventuellt kunde man dock påstå att kontakterna över språkgränsen blivit tätare i och med att andelen svenskspråkiga minskat och finskan kommit att spela en viktig roll i arbetslivet och i tvåspråkiga familjer. Samtidigt har bilden av svenskan som ett högstatusspråk bleknat. Detta kan ha haft en inverkan på attityderna hos en del av den svenskspråkiga befolkningen, dvs. mottagligheten för finska ord kan ha ökat och ”renheten” i svenskan kan ha kommit att spela en mindre roll för dem. Ett tydligt exempel på en utveckling av detta slag är språkbruket bland ungdomar som använder samma slangord som de finskspråkiga ungdomarna. Forsskåhl (2005: 79) som undersökt finlandssvensk slang anger att andelen finska ord av alla slangord i Helsingfors är 39 % i hennes material.

Att svenskan fortfarande är en del av det svenska riksspråket och inte kan klassificeras som ett separat språk – vilket hänt med finskan i svenska Tornedalen – hänger enligt min bedömning samman med språkets höga status i historisk belysning och dess ställning som nationalspråk. Detta har lett till mycket annat: svenska används inom alla domäner i vårt samhälle, en stor del av finlandssvenskarna hör till de högre socialgrupperna, skolundervisningen fäster stor uppmärksamhet vid språkriktighet och det bedrivs en aktiv språkvård. Dessutom har vi fortfarande starka svenska territorier i landet trots att antalet enspråkiga svenska kommuner på fastlandet bara är tre, nämligen Korsnäs, Larsmo och Närpes i Österbotten. Naturligtvis är det också av central betydelse att Sverige, med miljoner av svensktalande, är vårt grannland och att en stor del av den svenska befolkningen i Finland följer med Sveriges radio, TV, press och litteratur. Mot

bakgrund av den speciella historia som svenskan har i Finland ville jag hävda att Thomasons skala inte kan tillämpas hos oss.

Jag ska ta upp ett speciellt drag när det gäller finskt inflytande, nämligen hur man i svenska samtal tar in ren finska. Så som redan nämnts är det vanligt att finlandssvenska ungdomar i Helsingfors har finska inslag i informella samtal. Det allra vanligaste är att de tar in enstaka finska ord och fraser. I den materialsamling som jag har till mitt förfogande över ungdomars språkbruk ingår endast exempel på denna typ, men jag har ofta bevittnat tillfällena i metro och bussar då ungdomar också bytt språk, dvs. växlat mellan svenska och finska. Jag utgår ifrån att det i båda fallen finns någon annan orsak till användningen av finska än bristande behärskning av svenska, även om jag medger att detta ibland också kan vara fallet. I en undersökning som gjordes i mitten av 1990-talet på institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitet samtalade gymnasister och yrkesskolelever med varandra i två olika typer av grupper, dels i informella, dels i mer formella sammanhang (Löfström 1995). I de förra samtalen ingick rikligt med finska ord och uttryck, medan de senare samtalen så gott som saknade dessa. Det verkade som om talsituationen, samtalsparterna och samtalsämnet hade stor inverkan på språkbruket, vilket man givetvis vetat om länge. I en senare studie sade ungdomarna själva att de använder finska därför att det är slang, dvs. att finskan som sådan är slang. Finskan upplevs tydligen som något tufft och som ett slags protest (Forsskåhl 2005: 45, 78).

Användningen av främmande ord och uttryck begränsar sig emellertid inte bara till ungdomen och den svenskspråkiga befolkningen. Också vuxna talare använder ofta lånord, och i dag lånar man i synnerhet ord och fraser från engelskan. Vi säger t.ex. *take it easy, never mind, so what, who cares* eller använder engelska svordomar (Londen 1994). I vilket syfte gör vi detta? Har främmande ord en annan betydelse för oss än de egna orden, uttrycker de det som vi vill framföra mer slagkraftigt eller mera inlindat än de motsvarande orden i vårt eget språk? Eller vill vi eventuellt visa att vi ju minsann behärskar engelska, att vi hör till dem som känner till hur man samtalar på engelska. Jag antar att användningen av främmande ord till stor del är ett tecken på identifikation, att man vill visa att man hör till en viss grupp. För ungdomarna torde det vara en identifikation med andra ung-

domar, för de äldre i fallet engelska med sådana som följer med anglo-amerikansk teve, film eller musik. Helsingforssvenskt språkbruk som har rikligt med finska inslag torde i enlighet med detta kunna jämföras med vilken språklig varietet som helst, t.ex. en dialekt, med vilken man anger sin bakgrund, sin identitet som ett meddelande till samtalspartnern.

Kodväxling och kodalternering

För att visa på samtalsstrategier hos tvåspråkiga helsingforsbor har jag studerat dels ett ungdomssamtal, dels ett samtal som har förts mellan äldre personer under bridgespel. Ungdomssamtalet kännetecknas av kodväxling, dvs. finska inskott (*de va ganska jännä*), medan samtalet mellan de äldre visar på kodalternering mellan svenska och finska. Thomason (2001: 132) definierar kodväxling som användning av material från två (eller flera) språk av en enskild person i ett och samma samtal. Också kodalternering definieras av henne som användning av två språk av en talare men hon påpekar att detta inte sker i ett och samma samtal (ibid. 136). Jag ska ge exempel på de två typerna och också visa, i motsats till vad Thomason skriver, belägg på kodalternering hos en talare i ett och samma samtal.

Kodväxling

I det ungdomssamtal som jag har studerat (Forsskåhl 1999) talar sju ungdomar i de sena tonåren med varandra på en bastuveranda under ett veckoslut i skärgården utanför Helsingfors. De eldar bastu och behandlar ämnen som mobiltelefoner, båtar, kvinnor, alkohol, bilar, parkeringsböter och formel-1. Det skrattas mycket och stämningen är avslappnad. Inspelningen är 67 minuter lång och innehåller finska inskott över 300 gånger, men talarna övergår aldrig till att tala finska i längre sekvenser (Saari 2006). Följande utdrag är typiskt för materialet.

1.

Bastusamtal (Forsskåhl 1999)

```
1   Nalle:  jå: alltså di ha no: sumpli
2           ihop de (0.5) de hade di
3           gjort i fjol också (.) att då
```

4 va de båda Mikat
 5 (1.0)
 6 Nalle: eller sku de ha vari fö två
 7 år sen
 8 Nicke: **vittu** de va no ganska
 9 [**jännä** 'spännande' den dä: **aika-ajon** 'tidskörningen'
 10 Nalle: [(den vann) Häkkinen
 11 Dan: AJ VA DEN
 12 Nicke: **vittu** 'fan' de va **jännä** 'spännande'
 13 Dan: **hyi vittu** 'fy fan' de va hemskt
 14 [de va int alls] rolit
 15 Nicke: [**hyi**]
 16 (0.5)
 17 Nicke: **hurja** eg. 'vild'
 18 Tina: **hurja** ((svenskt u-ljud))
 19 Nicke: (all- alla) ska ju
 20 allti på sista
 21 se[kund]en liksom (.) eh
 22 Dan: [mm]
 23 Dan: de va ganska **jännä** no: (0.5)
 24 man **tsiiga** 'tittade' på den dä:
 25 Häkkinens bil hu den betedd
 26 sej så (0.5) så måst man no:
 27 säja man måst lite lyfta
 28 på hatten att han
 29 [klara sej så bra]
 30 Nicke: [de va int dålit]

Av utdraget kan man se att de finska orden framför allt anger värderingar eller ställningstaganden. Det är frågan om affektiva uttryck som dels är interjektioner, dels adjektiv. Interjektionerna, *vittu*, *hyi vittu*, står i början av turerna på rad 8, 12 och 13, medan adjektiven står i predikativ ställning, typ *de va jännä* på rad 9, 12 och 23 och som ensamstående, *hurja*, på rad 17 och 18.

I utdraget talar Nalle om Formel 1 och beundrar de två *Mikat*, Mika Häkkinen och Mika Salo. Nalle får medhåll av Nicke på rad 8–9, 12, 15 och 17, liksom också av Dan på rad 13 och av Tina på rad 18. På raderna 23–29 kommenterar Dan ytterligare de två chaufförernas skicklighet och använder två finska ord. Ungdomarnas samtal innehåller över huvud taget mycket värderingar och det är vanligt att man då tar in finska ord.

Värderingar används ofta i vardagliga samtal och det är typiskt för dem att en senare värdering är starkare än den föregående. Fenomenet kallas uppgradering (*upgrading*) och har för första gången uppmärksamats av Pomerantz (1984: 65): "One type of agreement is the *upgrade*. An upgraded agreement is an assessment of the referent assessed in the prior

that incorporates upgraded evaluation terms relative to the prior.” Detta slag av uppgradering kan ses i Nickes, Dans och Tinas yttranden i utdraget ovan.

De finska ord som integreras i de svenska samtalen visar att man kan tala om ett slags grammatik för kodväxling. För det första integreras de finska orden morfologiskt enligt svensk grammatik och för det andra placeras de enligt ett syntaktiskt mönster i satsen.

De morfologiska kännetecknen kan ses i bruket av genus hos substantiv som ofta markeras med bestämd eller obestämd artikel. Också markörer för pluralis förekommer. Substantiv antar vanligen genus utrum och pluralisändelsen –or eller förlängd vokal (*muijo:*). Typiska exempel ingår i följande utdrag:

2.

- alltså no ha de måst de ha vari **en jenkki** 'amerikan' som gjorde de
- nå man kan dona **en sån dän putki** 'rör' där (.) ti bromsana så att då kan du bromsa hårdare
- ja tyckte de va ganska jännä **den dä: aika-ajon** 'tidskörningen'
- de finns ju int ens nå: (.) **lappuliisor** 'parkeringsvakter' på Drumsö
- ja gissa den dä: me (p) hu många **muijo:** 'gummor' (ohb) ha vari från Finland i Playboy

Adjektiv står vanligen oböjda men kan anta pluralisändelsen –ga:

3.

- de: int så **hieno** 'fin'
- de: ju helt **jättemakee** 'jättesmart', eg. 'söt'
- de va ganska **jännä** 'spännande' no:
- köpte ti morsans bil också helt fittit **siistiga aluvanteet** 'snygga aluminiumfälgar'

Också verb integreras smidigt. Verben antar svensk fonotax vilket innebär att verbstammen (*toimi*) kan användas men inte den finska böjningen (*toimia, toimimaan*). Finita former får förlängd vokal (*pölli:*) eller antar svenskans –r som presensändelse.

4.

- fick du de å **toimi** 'fungera'
- man kan **käryttä** 'bränna' (.) alltså (.) vet du (.) nä du (.) om du **pölli:** 'stjäl' nån juttu 'grej'
- den här ena killen va helt svetti han den dä: som (.) **juonta:** 'var konferencier' juttun
- om någån händer så **pistä** 'fariväg' dit ba:

Exemplen visar att de finska orden behandlas på ett systematiskt sätt när det gäller böjningen av dem. Syntaktiskt står de vanligtvis i slutet av satsen, dvs. de brukar ange ny information och inleder sällan en sats. Orden kan också stå i en form som är finsk, men det är mindre vanligt. Ett exempel på detta är pluralisformen *Mika-t* på rad 4 i exempel (1).

Kodalternering

Vid kodalternering övergår talaren för en stund över till ett annat språk. Detta sker till exempel i tvåspråkiga familjer där den ena föräldern konsekvent talar finska och den andra svenska. Barnen alternerar då mellan de två språken allt efter förälder – i ett och samma samtal.² Material av det här slaget har jag inte haft tillgång till, men jag har fått ta del av inspelningar av bridgeospel där man alternerar mellan finska och svenska (Nordica 2005). Gruppen består av nio äkta par, sålunda 18 personer, som tycks vara synnerligen tvåspråkiga. De har spelat bridge under flera år och känner varandra väl. Spelen anordnas av en svenskspråkig förening i en förort till Helsingfors, och enligt de uppgifter jag fått har sju spelare finska som modersmål och åtta svenska, medan fyra är tvåspråkiga. Sällskapet har vant sig vid att spela på två språk och alterneringen mellan de två språken väcker inget uppseende. Det är typiskt att spelarna talar rätt lite under spelets gång och att det finns långa pauser mellan replikerna. Under inspelningen pågår flera spel samtidigt men bara ett spel i taget har spelats in. Inspelningen har gjorts på ljudband och är 2,5 timmar lång.

² Det är förvånande att Thomason (2001: 136) inte mött denna typ av alternering utan skriver: "But unlike code-switching, code alternation does not occur in the same conversation with the same speaker. Instead, bilinguals use one of their languages in one set of environments and the other language in a completely different set of environments."

Bridgematerialet är relativt nytt för mig, varför jag bara kan visa på preliminära iakttagelser. Jag ska ta upp ett utdrag ur en av spelronderna där paren Arja & Oskar och Eila & Ellen spelar mot varandra. De svenska replikerna återges med fet stil.

5.

Bridge (Nordica 2005)

1 Arja: **e:n hjärter kung**
 2 ((71.6)
 3 Eila: se oli sun= 'det var din'
 4 Ellen: =oliks se mulle (0.5)'var det åt mig'
 5 Eila: oli 'ja'
 6 Ellen: aijaha joo joo anteeks anteeks 'jaså, ja, ja, förlåt förlåt'
 7 (19.0)
 8 Arja: **å en (1.2) stor klöver**
 9 ((40.8)
 10 Ellen: hetkinen (0.8) mikä oli valtti 'ett ögonblick (0.8) vad var det
 som var trumf'
 11 (0.7)
 12 Arja: pata 'spader'

Spelet har pågått länge på svenska när Arjas yttrande kommer på rad 1 (*en hjärter kung*). Därefter följer en lång paus på 71,6 sekunder. Efter pausen kommer Eila in på rad 3 och riktar sig till sitt par Ellen på finska. Samtalet mellan dem fortsätter på finska från rad 3 till rad 6. En längre paus följer, och efter den kommer Arjas replik på rad 8 på svenska, dvs. på samma språk som hon använt tidigare under spelet. Hennes replik kräver inget svar och en lång paus följer återigen. Efter pausen fortsätter Ellen på finska och frågar vad som är trumf, och nu, när en direkt fråga ställs, övergår också Arja till finska och svarar *pata*, 'spader' på rad 12.

Efter Arjas replik på rad 12 talas det finska under 8 turer, innan Eila kommer in på rad 22:

6.

22 Eila: teillä oli pa[ta (suora) 'ni hade spader i följd'
 23 Arja: [oli 'ja'
 24 Ellen: mikä se tarjous oli (.) kaks [pataa 'vad var det som var
 budet (.) två spader
 25 juu on just o[ikein 'ja det är det, alldeles rätt'
 26 Oskar: [kaks pataa (1.1) 'två spader'
 27 [å va den int bra att den int
 28 **passa på två (1.7) va**

- 29 Arja: .jo 'ja'
30 Eila: saitte *kahet* (.) juu juu *aivan* ja *tasán* 'ni fick två (.) ja ja, riktigt, och jämnt'
31 Oskar: **ja sku ha kunna förstås fyra om ja sku ha**
32 **kunna ta tie till**
33 Arja: .ja:

Eila ställer en fråga (som visserligen inte har frågeform) på rad 22 på finska och frågan besvaras av Arja på finska. Ellen vill kontrollera vilket bud Oskar hade gett i början av spelet, på rad 24, men innan Oskar hinner svara konstaterar Ellen det själv efter en liten paus. Under hennes replik hinner Oskar dock svara *kaks pataa* (rad 26) som svar på frågan, och efter en mindre paus vänder han sig till sitt par Arja och kommenterar spelet på svenska, rad 27–28. Arja svarar på detta *jo*, på svenska. Eila ger en kommentar på finska till detta på rad 30, och Oskar fortsätter att tala svenska till Arja och kommer med en tilläggskommentar om spelet på rad 31–32. Arja svarar igen på detta på svenska på rad 33.

Samtalet visar att spelarna Arja och Oskar rör sig fritt mellan finska och svenska. Efter en längre paus tycks man kunna inleda med det språk som känns naturligast. En fråga på språk A leder till ett svar på samma språk (rad 12, 23, 26). Oskar och Arja talar sinsemellan svenska trots att det omgivande språket är finska, troligen för att svenska är deras normala umgängesspråk. Alterneringen mellan de två språken visar alltså på en viss systematik: En fråga får ett svar på samma språk, och ett par som vant sig vid att tala det ena språket gör detta även om det omgivande samtalet förs på det andra språket.

I hela materialet talar fyra personer bara det ena språket, dvs. två talar enbart finska och två svenska. I övrigt tycks alla tala lika gärna båda språken. Det finns också exempel på lek med de två språken och man kan iaktta andra regelbundenheter än de som ingår i de utdrag som jag presenterat.

Sammanfattande synpunkter

Så som jag i början har antytt anser jag att språkbruket återspeglar en identifikation med en viss grupp. När man hos tvåspråkiga helsingforsbor finner kodväxling och kodalternering kan detta framför allt ses som ett

tecken på att talarna är integrerade i det finländska samhället och att de båda språken, svenska och finska, värderas av dem. Ungdomsspråket som innehåller ett stort antal ord och uttryck från den finska slangen kan dessutom ses som ett tecken på att ungdomarna identifierar sig med den finskspråkiga ungdomen. I fråga om bridgematerialet tycks tvåspråkigheten vara ett berikande tillskott i spelet. Gruppen har spelat och kommunicerat på två språk i många år, man leker med språket och ser den naturliga tvåspråkigheten som en resurs. Både bridgespelarna och ungdomarna ger tvåspråkigheten en frihet att välja: de kan uttrycka sig på det språk som passar dem bäst och av deras samtal kan man höra att denna frihet ger dem stor tillfredsställelse.

Material

- Forsskåhl 1999 = Bastusamtal inspelade 1999 i skärgården utanför Helsingfors. Transkription: Mona Forsskåhl och Anna Biström. Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur. Helsingfors universitet.
- Nordica 2005 = Bridgespel inspelade i norra Helsingfors 2005. Transkription: Sofie Henricson. Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur. Helsingfors universitet.

Litteratur

- Allardt, Erik & Starck, Christian. 1981: *Språkgränser och samhällsstruktur. Finlands-svenskarna i ett jämförande perspektiv*. Stockholm: AWE/GEBERS.
- Forsskåhl, Mona. 2005: *Mitt emellan eller strax utanför. Språkkontakt i finlandssvensk slang*. Nordica Helsingensia 2. Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur, Helsingfors universitet. Helsingfors.
- Gumperz, John J. [1968] 1972: "The Speech Community." I: *Language and Social Context. Selected readings*, red. P. P. Giglioli. Penguin Books. Harmondsworth, 219–231.
- Helsingfors befolkning 2008 = Helsingin väestö vuodenvaihteessa 2007/08 ja väestönmuutokset vuonna 2007. Helsingin kaupungin tietokeskus 2008. *Tilastoja* 22. http://www.hel2.fi/tietokeskus/julkaisut/pdf/08_06_30_tilast_22_vuori.pdf. [Läst 6.10.2008.]
- Londen, Anne-Marie. 1994: "So what else is new?" I: *Stil-symposiet i Göteborg 21–23 maj 1992*. red. Peter Cassirer. Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet, 181–205.

- Löfström, Jamima. 1995: "Språk och attityder bland helsingforssvenska ungdomar. En projektpresentation." I: *Svenskan i Finland* 3. Meddelanden från Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitet B:16. red. M. Saari, M. & J. Lindström. Helsingfors, 116–123.
- Norrby, Catrin. 2004: *Samtalsanalys. Så gör vi när vi pratar med varandra*. Lund: Studentlitteratur.
- Pomerantz, Anita. 1984: "Agreeing and disagreeing with assessments. Some features of preferred/dispreferred turn shapes." I: *Structures of social action: studies in conversation analysis*, red. J. M. Atkinson & J. Heritage. Cambridge: Cambridge University Press, 57–101.
- Reuter, Mikael. 2008: "Finlandssvenska och rikssvenska - eller svenska?" Festföreläsning. Arbetets Vänner Huvudföreningen 6.11. 2008.
- Saari, Mirja. 2006: "Stadin ruotsi. Huomioita erään nuorisoryhmän koodin vaihteluista." I: *Helsinki kieliyhteisönä*, red. Kaisu Juusela & Katariina Nisula. Suomen kielen ja kotimaisen kirjallisuuden laitos, Helsingin yliopisto. Helsinki, 142–161.
- Thomason, Sarah G. 2001: *Language contact. An introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Om s.k. omfattning i äldre fornsvenskan

Minna Sandelin

Denna artikel har som syfte att lyfta fram s.k. omfattning som en intressant ordföljdsföreteelse i äldre fornsvenskan och belysa den med exempel. Exempelen är hämtade ur de fornsvenska landskapslagarna (ca åren 1225–1375).

Inledningsvis kan nämnas att predikatet i fornsvenskan normalt stod på 2. plats i satsen (ex. 1 och 2) och det fanns inte någon särskild ordföljd reserverad enkom för bisatserna (ex. 3).

1. Nu riþær man at wægh. (VmL)
2. laghlysning kom æpte hanum i hæræþit (ÖgL)
3. [...] at æfni ær æi. i. barnninu. (DL)

S.k. omfattning innebär avvikelser från denna normala ordföljd. Den avser vanligen en sådan ordföljd, i vilken predikatets bestämningar (t.ex. objekt eller adverbial) placeras framför det finita verbet (ex. 4). Om predikatet är tvådelat står bestämningarna mellan det finita och infinita verbet (ex. 5 och 6). Det är framför allt placeringen av dessa satsdelar som berörs av omfattning. Omfattning leder samtidigt till att predikatet får en ovanlig placering senare i satsen:

4. [...] ok konæ hans *barn* föþir (UL)
5. Nv can maþær *til kirkio* coma (VmL)
6. Kunungær latær *kirkiu* byria (ÖgL)

Omfattning är en företeelse i fornsvensk syntax, som behandlats av flera forskare. Alf Wennings undersökning *Studier över ordföljden i fornsvenskan. Predikatets bestämningar i äldre och yngre fornsvenskan* från 1930 är den första undersökningen av omfattning i svenskans historia. Någon explicit definition av begreppet omfattning ger Wenning inte och själva termen förekommer över huvud taget inte hos honom. Såsom framgår av titeln, utgår Wenning från predikatet och dess bestämningar såväl i huvud- som bisatser, dvs. objekt, predikatsfyllnad, prepositionsuttryck samt adverb och verbalpartikel. Wenning analyserar å ena sidan satser vars predikat består av endast finit verb (osammansatta verb) och å andra sidan satser vars predikat består av både finit och infinit verb (sammansatta verb). I det förstnämnda fallet handlar omfattning om att predikatets bestämningar har upptagit predikatets normala plats med den påföljden att även predikatets placering drabbas (ex. 4 ovan).

I det andra fallet behandlat av Wenning (sammansatta verb) placeras en eller flera bestämningar mellan det finita och infinita verbet. Denna typ av omfattning är högfrekvent i äldre fornsvenskan, speciellt i landskapslagarna (a.a., 66–104) (ex. 7 och 8):

7. rættæri skal i huarium by varæ. (VgLII)
8. þa skal prester lik hans uighia (VgLI)

Elias Wessén (1965) behandlar omfattning i samband med sammansatta predikat: ”Om predikats verbet är sammansatt (hjälpverb + infinitiv el. particip) står i fornsvenskan verbets bestämningar normalt mellan predikatets båda delar (”omfattning”) (Wessén 1965, 206). Hos Wessén påträffas begreppet omfattning i flera sammanhang, även i samband med placeringen av samordnade adjektivattribut i förhållande till deras huvudord. Hos Wessén verkar omfattning avse många olikheter i ordföljden, speciellt inom en nominalfras. I fråga om adjektivattribut skriver Wessén att omfattning förekommer normalt om huvudordet bestäms av två samordnade attribut; då står det ena attributet vanligtvis framför och det andra efter huvudordet (ex. 9 och 10):

9. at þær synis hwarte ny handwirki eller forn. (SdmL)
10. svänskan man eller smalenskän (VgLI)

Adjektivattributens ställning i förhållande till huvudordet har ursprungligen över huvud taget inte varit låst till en viss position i svenskan. Det är antagligen denna omständighet som har gjort att alla forskare inte tar upp adjektivattribut i samband med begreppet omfattning; verbets plats som 2. led i den fornsvenska satsen var däremot redan etablerad, varför omfattning kan ses som en intressant avvikelse från denna regel.

Även Gertrud Pettersson (2005) diskuterar omfattning framför allt som exempel på en mer flexibel ordföljd i samband med predikatets bestämningar: ”Den [= omfattning] innebär att om predikatet består av både finit och infinit verb, så står i fornsvenskan verbets bestämningar ofta mellan verben – s.k. omfattning.” Dylika bestämningar är objekt, predikativ och TSRO-adverbial. Denna placering av bestämningar gällde såväl huvud- som bisatser (Pettersson 2005: 121, 189).

Omfattning är ett exempel på de möjligheter som rörligheten i fornsvenskans ordföljd kunde tillåta i textkomposition. En central fråga som kan och ska ställas i detta sammanhang är den, vilken funktion omfattning egentligen kan tänkas ha haft i fornspråket. Predikatet stod ofta i satsslutet under den germanska tiden och omfattning kan ses som en rest från denna tid. I och med att svenskans ordföljd sedermera fått fastare mönster kan omfattning inte längre tillämpas i samma utsträckning.

Svenska Akademiens grammatik (SAG 4:25–28) räknar upp fyra principer som styr placeringen av led som kan stå på olika ställen i en nusvensk sats: temaprincipen, räckviddsprincipen, tyngdprincipen och tydlighetsprincipen. Temaprincipen innebär att temat (det som satsen handlar om) normalt står före remat (det som utsägs om temat). Med andra ord är det fråga om att satsen gärna inleds med bekant information och fortsätter successivt mot nyare information, vilket gör texten mer läsbar för mottagaren. Förutom temaprincipen kan även räckviddsprincipen påverka; ett uttryck med större räckvidd placeras gärna tidigare i satsen än ett uttryck med mindre räckvidd. Likaså kan tyngdprincipen spela in och då placeras tunga och långa satsled helst så sent som möjligt i satsen, vilket inte sällan gäller även adverbial. Med tydlighetsprincipen för sin del vill man undvika

flertydiga satser och placerar ett led så att risken för misstolkning är minst möjlig. Det säger sig självt att placeringen av satsled ofta är resultat av en kompromiss mellan dessa fyra principer eller att någon av dem dominerar i en viss sats och text.

Samma principer kan tänkas ligga bakom omfattning i äldre fornsvenskan. I landskapslagarna kunde man ge språket en önskad rytm eller åstadkomma ett lämpligt slutrim med hjälp av omfattning. Även bestämmningens semantiska egenskaper kan ha haft en viss betydelse i sammanhanget. Dessa tillsammans med bestämmningens längd och tyngd samt eventuellt behov av emfas har säkert spelat en central roll. En viktig synpunkt är även bestämmningens status informationsstrukturen, dvs. om den uppfattades som känd eller ny i kontexten.

I många fall leder omfattning hos predikat och dess bestämmningar till att olika bestämmningar kommer att stå i mittfältet eller medialt, för att uttrycka det i moderna satsschematiska termer. Denna placering av adverbial är vanlig även i nusvenskan, och den är i hög grad beroende av t.ex. satsens informationsstruktur och adverbialens grammatiska egenskaper (se SAG ovan). Att ett adverbial placeras i mittfältet i en nusvensk sats innebär att det står antingen före hela predikatet (bisats), mellan predikatets två delar (huvudsats) eller efter predikatet (huvudsats). Det mittersta alternativet är det som i fornsvenskan vanligen kallas för omfattning, hos Wenning ingår även den första typen. Adverbialens mittfältplats har för nusvenskans del analyserats av Marketta Sundman (2005).

Materialanalys

I fortsättningen avgränsas studiet av omfattning till placeringen av rums- och tidsadverbial vid rak och omvänd ordföljd i de fornsvenska landskapslagarna. Ur dessa lagar har jag excerperat alla jakande satser av typen "Någon/Något existerar i rum och/eller i tid". De har ett indefinit subjekt, som satsen ska introducera i texten och samtidigt lokalisera spatialt eller temporalt. Satserna är relativt korta, förutom ett indefinit subjekt och intransitivt predikat innehåller de bara ett eller flera rums- och/eller tidsadverbial. Materialet innehåller 37 satser med rak ordföljd och 195 satser med omvänd ordföljd, alla försedda med ett eller flera av de ovannämnda

adverbialtyperna. Det stora antalet satser med omvänd ordföljd beror på att det nya subjektet som satsen ska introducera, helst placeras mot slutet av satsen, varvid fundamentet står öppet för andra satsled.

I landskapslagarna är både rums- och tidsadverbialen högfrekventa adverbialtyper (se även Sandelin 2007). Rumsadverbial förekommer ofta som enda adverbialtyp i en sats (ex. 11), men nästan lika vanlig är deras samexistens med tidsadverbial (ex. 12). Ett typiskt drag för rumsadverbialen är även det att det ofta förekommer flera rumsadverbial i en och samma sats (ex. 13). Betydligt mer sällan påträffas tidsadverbial som enda adverbialtyp i satserna (ex. 14):

11. fulla acomur synæs a hanum. (SdmL)
12. Nu kan ra i næt koma i uargha skall. (ÖgL)
13. Þær comber waþe i wiliawærks bot. (Sdml)
14. Siþæn skulu þri mæn ingangæ (UL)

Förekomsten av rumsadverbial (R) och tidsadverbial (T) som enda adverbialtyp varierar kraftigt hos rak och omvänd ordföljd. I tabell 1 framställs hela materialet:

Tabell 1. Rums- och tidsadverbial.

ordföljd	R	T	T+R	totalt
rak	31	2	4	37
omvänd	52	42	101	195
totalt	83	44	105	232

Rumsadverbialen är den dominerande adverbialtypen vid rak ordföljd, men de är vanligast även vid omvänd ordföljd. Tidsadverbial som enda adverbialtyp förekommer nästan enbart vid omvänd ordföljd. Det finns även många satser med både rums- och tidsadverbial (T+R); då inleder tidsadverbialen alltid satsen och rumsadverbialen placeras antingen i mittfältet eller i slutfältet.

I tabellen nedan framställs förekomsten av omfattning i materialet. Här avser omfattning placeringen av rumsadverbial och tidsadverbial före det infinita verbet, dvs. vanligen i mittfältet.

Tabell 2. Omfattning

ordföljd	R	T	T+R	totalt
rak	16	1	–	17
omvänd	–	1	27	28
totalt	16	2	27	45

Omfattning förekommer i sammanlagt 45 satser (19,4 %) i materialet. Omfattning av rumsadverbial är ett vanligt drag i samband med rak ordföljd, men den är allra vanligast i satser med både rums- och tidsadverbial (T+R); i dessa satser står tidsadverbial alltid i fundamentet. Mittfältsplacerat tidsadverbial påträffas endast två gånger i materialet (ex. 15 och 16):

15. Siu næter scal mællum þing hwart wara. (SdmL)
16. vm allr kununx utt giærþir. skal buþ fiughurtan natum fyrr komæ (UL)

Man kan ana en tendens, att rumsadverbialen i mittfältet är något kortare och lättare än initialt eller finalt. Att sådana uttryck placeras före det infinita verbet, medan längre och tyngre led kommer efter det är en iakttagelse som påträffas redan hos Wenning (a.a., 99).

Användningen av modala hjälpverb är ytterst vanligt i landskapslagarna. Alla sammansatta predikat i materialet består av ett modalt hjälpverb och ett huvudverb och omfattning förekommer undantagslöst i samband med dem oberoende om satsen har rak eller omvänd ordföljd.

Exempel på omfattning vid rak ordföljd:

17. Fæm stenær skulu .j. hwarium tomtæ ra liggia (UL)
18. Tolf mæn skulu .i. tylft standa. (VgLI)
19. Fiurir væghær skulu af by rinnæ. (VgLI)
20. rættæri skal i huarium by varæ. (VgLII)

Exempel på omfattning vid omvänd ordföljd:

21. Nu kan hær til lanzs læggia (ÖgL)
22. Nu kan biærgh j tomt liggia (UL)
23. .j. farwæx ra mughu þrir stenær liggia. (UL)

Avslutning

I materialet förekommer omfattning framför allt hos sammansatt predikat, om detta består av ett modalt hjälpverb och ett huvudverb. Om predikatet enbart består av finit verb, följer ordföljden det normala mönstret för fornsvenskan, dvs. predikatet står på 2. plats. Omfattning verkar dessutom vara mycket vanligare hos rumsadverbial än tidsadverbial. Tidsadverbial föredrar en placering i fundamentet, medan rumsadverbial vanligen står i mittfältet framför det infinita verbet eller i slutfältet.

På grundval av det anspråkslösa materialet kan man inte dra några slutsatser om fenomenets verkliga utspridning i äldre fornsvenskan. Här har jag avgränsat genomgången till en speciell satstyp och endast två adverbialtyper. Dessutom ska man komma ihåg att de fornsvenska landskapslagarna representerar en speciell genre.

Syftet med denna analys har framför allt varit att belysa ett sätt att variera ordföljden i äldre fornsvenskan. Omfattning har beröringspunkter med mittfältsplacerade adverbial i nusvenskan och därför vore det ytterst intressant att kunna undersöka dessa i framtiden.

Källor

DL = *Dalalagen*. SSGL V, s. 3–66. Utg. C.J. Schlyter. Lund, 1841.

FrVgLI = *Fragment av Äldre Västgöotalagen*. Fornsvensk läsebok, s. 1–2. Utg. Erik Noreen. 2. bearbetade upplagan. Lund, 1962.

HL = *Hälsingelagen*. SSGL VI, s. 3–93. Utg. C.J. Schlyter. Lund, 1844.

SdmL = *Södermannalagen*. SSGL IV. Utg. C.J. Schlyter. Lund, 1838.

SmLKk = *Smålandslagens Kristnubalk*. SSGL VI. S. 97–110. Utg. C.J. Schlyter. Lund, 1844.

UL = *Upplandslagen*. SSGL III. Utg. C.J. Schlyter. Stockholm, 1834.

- VgLI = *Äldre Västgöotalagen*. SSGL I, s. 3–70. Utg. H.S. Collin och C.J. Schlyter. Stockholm, 1827.
- VgLII = *Yngre Västgöotalagen*. SSGL I, s. 77–253. Utg. H.S. Collin och C.J. Schlyter. Stockholm, 1827.
- VmL = *Västmannalagen*. SSGL V, s. 69–239. Utg. C.J. Schlyter. Lund, 1841.
- ÖgL = *Östgöotalagen*. SSGL II, s. 1–232. Utg. H.S. Collin och C.J. Schlyter. Stockholm, 1830.

Litteratur

- Pettersson, Gertrud. 2005: *Svenska språket under sjuhundra år. En historia om svenskan och dess utforskande*. Lund: Studentlitteratur.
- SAG = Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan och Andersson, Erik. 1999: *Svenska akademiens grammatik*. Stockholm: Svenska Akademien.
- Sandelin, Minna. 2007: ”Rums- och tidsadverbial i de fornsvenska landskapslagarna.” I: *Det moderna genombrottet – också en språkfråga? Studier i svensk språkhistoria* 9, utg. Lars Wollin, Anna Saarukka og Ulla Stroh-Wollin. Skrifter från Svenska institutionen vid Åbo Akademi 5/2007. Åbo, 247–254.
- Sundman, Marketta. 2005: ”Mittfälsadverbial – mycket mer än ’rörliga bestämningar’.” I: *Språk i tid. Studier tillägnade Mats Thelander på 60-årsdagen*, red. Björn Melander m.fl. Skrifter utgivna av Institutionen för Nordiska språk 67. Uppsala universitet. Uppsala, s 466–475.
- Wenning, E. Alf. 1930: *Studier över ordföljden i fornsvenskan. Predikatets bestämmningar i äldre och yngre fornsvenskan*. Lund.
- Wessén, Elias. 1965: *Svensk språkhistoria*. III. *Grundlinjer till en historisk syntax*. Lund.

Vägar att undersöka svenskan hos finska inlärare

– datainsamling i ett forskningsprojekt

Marika Paavilainen, Eeva-Liisa Järvinen, Anne-Maj Åberg, Sinikka Lahtinen och Matti Rahkonen

1 Inledning

Vid Svenska litteratursällskapet i Finland inleddes i augusti 2007 ett forskningsprojekt med namnet ”*På väg mot kommunikativ kompetens: tillägnandet av svenskans struktur hos finska inlärare*”. I projektet samarbetar Jyväskylä och Åbo universitet under ledning av professor Marketta Sundman på Nordisk filologi vid Åbo universitet. Som projektforskare anställdes två doktorander vid Åbo universitet, Eeva-Liisa Järvinen och Anne-Maj Åberg, samt en doktorand och en postdoc-forskare vid Jyväskylä universitet, Marika Paavilainen och fil.dr. Sinikka Lahtinen. Inom projektet medverkar också professor Matti Rahkonen på Institutionen för språk vid Jyväskylä universitet. Projektets syfte är att bidra till teoriutvecklingen inom språkinlärningen och utvecklandet av svenskundervisningen för finska inlärare på högstadie- och gymnasienivå och vid universitet. I föreliggande artikel har vi för avsikt att beskriva projektets början, redogöra för materialinsamlingen och kort presentera författarnas enskilda delprojekt.

2 Projektets början

I samband med den åttonde sammankomsten för Svenskan i Finland i oktober 2003 diskuterades behovet och möjligheterna att starta ett nytt forskningsprojekt. Marketta Sundman blev omgående intresserad av idén om ett projekt där inlärning och undervisning av svenska språket och svensk grammatik skulle stå i fokus. De tidigare undersökningarna av

finnars svenskinläring utgjordes av tvärsnitts- eller semilongitudinella studier som baserade sig på skriftligt material och rörde sig om längre hunna inlärare, gymnasister eller abiturienter. Behovet av en longitudinell undersökning där individerna och deras inläring skulle uppföljas stod klart. Speciellt intressant var början av svenskinläringen som inte undersökts tidigare.

De initiala diskussionerna följdes av en period då olika forskare kontaktades, bl.a. Riikka Alanen, Hanna Lehti-Eklund, Maisa Martin och Camilla Wide, för att vidareutveckla den ursprungliga idén. Under hösten 2005 kontaktades högstadielärare som lyckligtvis var villiga att samarbeta i datainsamlingen. Våren 2006 inleddes den första fasen av insamlingen på högstadiet. Samtidigt utlyste Svenska litteratursällskapet i Finland treåriga forskningsprojekt med start 2007. I september 2006 kom beskedet att projektet beviljats forskningsmedel av sällskapet. Projektet startade i augusti 2007 och de olika delprojekten handlar utöver början av svenskinläringen även om inläringen på gymnasie- och universitetsnivå.

3 Svenska som det andra inhemska språket på högstadiet, gymnasiet och universitetet

I Finland börjar majoriteten av de finskspråkiga eleverna, t.ex. år 2007 89,4%, läsa svenska som B-språk när de börjar i årskurs 7 på högstadiet (Undervisningsministeriet 2008). Riktlinjerna för undervisningen i svenska fastställs i *Grunderna för läroplanen för den grundläggande utbildningen 2004*. Där definieras bl.a. vilka språkkunskaper eleverna ska uppnå, vilken kulturell kompetens de ska tillägna sig, vilka teman som ska behandlas i undervisningen. Bland grammatiska strukturer som eleven ska lära sig nämns den mest centrala verb- och satsläran, bindningsstrukturerna och substantiv- och adjektivböjning (Undervisningsministeriet 2004).

Läroplansgrunderna tar också ställning till elevbedömning genom att fastställa kriterier för vitsordet åtta i slutbedömningen som sker i slutet av åk 9. Språkfärdigheten som en elev med vitsord åtta ska uppnå i svenska definieras med hjälp av en tillämpad version av de nivåer som ingår i den allmän-europeiska referensramen för undervisning, inläring och bedömning av språk. Eleven med vitsordet åtta ska i hör- och läsförståelse uppnå

nivå A2.1 (den grundläggande språkfärdighetens begynnelsekedje) och i tal och skrift nivå A1.3 (fungerande elementär språkfärdighet).

Om eleven fortsätter sina studier i gymnasiet ingår fem obligatoriska kurser i svenska i gymnasieutbildningen. Man kan läsa ett varierande antal frivilliga kurser. Nuförtiden är det dock inte obligatoriskt att delta i provet i det andra inhemska språket i studentexamen.

Vid högskolestudier ska studerande enligt lagen uppvisa nöjaktiga eller goda kunskaper i det andra inhemska språket. Kraven på språkkunskaper är tudelade eftersom det både förutsätts sådana kunskaper som krävs av offentligt anställda och sådana som behövs inom det egna området. För att kunna avlägga examen måste båda kraven uppfyllas. (Lag om de språkkunskaper som krävs av offentligt anställda 424/2003, § 6, Statsrådets förordning om yrkeshögskolor 352/2003, § 8, Statsrådets förordning om ändring av statsrådets förordning om yrkeshögskolor 497/2004, § 8, Statsrådets förordning om universitetsexamina 794/2004, § 6, Elsinen & Juurakko-Paavola 2006: 13–14.)

Enligt statsrådets förordning om bedömning av kunskaper i finska och svenska inom statsförvaltningen (481/2003) kan utmärkta kunskaper, goda kunskaper eller nöjaktiga kunskaper i språket visas i språkexamina för statsförvaltningen (§ 1–12), i allmänna språkexamina (§ 13–14) eller i språkprov avlagda i samband med studierna (§ 15–20). Man bör dock lägga

Tabell 1. Jämförelse mellan olika nivåbeskrivningar (Elsinen & Juurakko-Paavola 2006: 92, Juurakko-Paavola 2006: 12)

Språkexamina för statsförvaltningen	Allmänna språkexamina	Språkkunskap som visas i samband med högskolestudier	Europeisk referensram
Utmärkt förmåga	Kunskapsnivå 6	Kan inte visas i samband med högskolestudier	Kunskapsnivå C2
God förmåga	Kunskapsnivåer 4–5	God förmåga (vitsorden 4–5)	Kunskapsnivåer B2–C1
Nöjaktig förmåga	Kunskapsnivå 3	Nöjaktig förmåga (vitsorden 1–3)	Kunskapsnivå B1
	Kunskapsnivåer 1–2	(underkänt)	Kunskapsnivåer A1–A2

märke till att endast det sistnämnda uppfyller examensförordningens krav om förmågan att använda språket inom det egna området (Elsinen & Juurakko-Paavola 2006: 14).

Både muntliga och skriftliga kunskaper bedöms enligt nivåbeskrivningar som är förankrade i den europeiska referensramen (Elsinen & Juurakko-Paavola 2006: 15; Juurakko-Paavola 2006: 12). I tabell 1 redogörs för hur de olika examina förhåller sig till varandra och till den europeiska referensramen.

Utmärkt förmåga i Språkexamina för statsförvaltningen motsvarar nivå C2 (avancerad språkbehärskning) i den europeiska referensramen, god förmåga nivå B2–C1 (självständig språkanvändning–avancerad språkbehärskning) och nöjaktig förmåga nivå B1 (självständig språkanvändning) (Elsinen & Juurakko-Paavola 2006: 15, Juurakko-Paavola 2006: 12). Samma skala används också för språkkunskap som visas i samband med högskolestudier. Dock är det inte möjligt att i en högskola få vitsordet utmärkt förmåga utan endast god och nöjaktig förmåga (Elsinen & Juurakko-Paavola 2006: 16).

När studerande kommer till högskolor borde de alltså kunna uppvisa nöjaktig eller god förmåga i det andra inhemska språket och uppnå nivå B1 eller B2 i svenska enligt den europeiska referensramen (Elsinen & Juurakko-Paavola 2006: 92). Detta har emellertid orsakat problem för många studerande eftersom finska studerandes kunskaper i svenska har försämrats drastiskt under senare tid på grund av minskat antal undervisningstimmar och kurser i svenska i grundskola och gymnasium. Man behöver inte heller längre avlägga provet i svenska i studentexamen även om det enligt lagen ger en allmän behörighet för fortsatta studier vid högskola (Lag om ändring av gymnasielagen 766/2004, § 18). Detta har lett till att högskolorna är tvungna att erbjuda grundläggande kurser i svenska för att höja studenternas kunskapsnivå på grund av deras bristande kunskaper i svenska (Elsinen & Juurakko-Paavola 2006: 32).

4 Informanter

Som informanter har projektet i högstadiet sammanlagt 131 grundskolelever från fyra grundskolor av vilka två ligger i Södra och två i Mellersta

Finland. Alla högstadielävernas modersmål är finska och de har påbörjat studierna i svenska i årskurs 7, dvs. de läser svenska som B-språk. Deras första främmande språk är engelska. Eftersom projektet är longitudinellt har material samlats in regelbundet i årskurserna 7–9.

På universitetsnivå har man hittills 39 informanter vid ett finskt universitet som alla deltar i en kurs i svensk grammatik. Materialinsamlingen pågår ännu under våren 2009 samt på hösten 2009 och när den avslutas borde man ha cirka 50 studerande som informanter. Även universitetsmaterialet är longitudinellt eftersom samma informanter följs upp under en period på ett halvt år. De flesta universitetsstuderande har finska som modersmål.

Gymnasistmaterialet som används av Matti Rahkonen finns beskrivet t.ex. i Rahkonen 2002.

5 Högstadiematerial

Grundskolematerialet som består av både skriftligt och muntligt material har samlats in i Södra Finland och Mellersta Finland. Den första fasen i materialinsamlingen påbörjades våren 2006 när informanterna gick i åk 7 och avslutades våren 2008 när de slutade i åk 9. Den andra fasen med nya

Tabell 2. Det insamlade grundskolematerialet årskursvis

		åk 7	åk 8	åk 9
skriftligt material	uppsatser	• Min hobby	• Min resa • Min vän	• Mitt favoritband • Min fritid • Jag - niondeklassare! • Uppsats i ett nationellt prov
	test	–	• speciesböjning • ordföljd	• speciesböjning
	annat	kursprov	kursprov	kursprov
muntligt material		• bildbeskrivning	• bildbeskrivning • test om negationens placering	• bildbeskrivning • test om verbmorfologin och adjektivböjning

informantgrupper påbörjades våren 2007 och materialinsamlingen med dessa grupper kommer att avslutas våren 2009. En sammanfattande översikt över grundskolematerialet återfinns i tabell 2 och materialet beskrivs närmare i de följande kapitlen.

Materialinsamlingen på högstadiet har genomförts i samarbete med informanternas svensklärare. Eleverna har skrivit uppsatserna och testen på lektionstid (med vissa undantag) och varje insamlingstillfälle har tagit ca 45 minuter. I testsituationerna fick informanterna normalt inte använda ord- eller läroböcker som hjälpmedel, däremot hade de möjlighet att be läraren eller forskaren om hjälp vad gällde ordförrådet. Det muntliga materialet som har samlats in i grundskolan har spelats in. Varje informant testades vanligtvis enskilt. Även i de muntliga testen var det för en elev möjligt att be om hjälp i fråga om ordförrådet.

5.1 Skriftligt högstadiematerial

Under högstadietiden fick informanterna skriva sammanlagt sju uppsatser av vilka en skrevs i åk 7, två i åk 8 och fyra i åk 9. Uppsatsrubrikerna valdes utgående från läroplansgrunderna och de teman som behandlas i läroböckerna som användes i undervisningen. Rubrikerna handlade således om elevernas eget liv, deras intressen och familj. Utöver uppsatserna innehåller det skriftliga materialet även grammatiktest och kursprov.

De första uppsatserna samlades in på våren innan eleverna slutade i åk 7. De grupper som deltog i uppsatsskrivandet fick producera en text om sin(a) hobby(er). I instruktionerna gavs eleverna inte några inspirationsfrågor angående temat. Eftersom materialinsamlingen påbörjades relativt sent på vårterminen hann grupperna i Mellersta Finland inte skriva uppsatsen i åk 7.

Under åk 8 insamlades två uppsatser av varje undersökningsgrupp. Den första texten som eleverna producerade under höstterminen i åk 8 hade rubriken *Min resa*. Den andra texten, *Min vän*, fick eleverna skriva på vårterminen. I samband med den andra uppgiften gavs eleven för första gången frågor som skulle inspirera honom/henne att skriva. Frågorna var av typen *Hur ser han/hon ut?*, *Vad gör ni tillsammans?*.

Under åk 9 skrev eleverna sammanlagt fyra texter med olika rubriker. Det producerades två uppsatser under höstterminen och två på vårterminen. I de tre första uppsatserna gavs eleverna hjälpfrågor på svenska för att väcka inspiration, den fjärde texten skrevs däremot utan någon hjälp. I en av uppgifterna, den som behandlade fritid, uppmanades eleverna att använda många adjektiv och börja minst två satser med ett tids- eller rumsadverbial som t.ex. *efter skolan, hemma*.

Den första rubriken i åk 9 handlade om musik (*Mitt favoritband / Min favoritsångare*) och den andra, *Min fritid*, om elevernas fritid och fritidsaktiviteter. Den sista gemensamma uppsatsrubriken på vårterminen löd *Jag – en niondeklassare!*. I den fjärde texten som samlades in var det fråga om korta kommunikativa uppgifter, som t.ex. e-post. Dessa uppgifter ingick i det riksomfattande provet i svenska 2008 (Peruskoulun 9. luokan B-ruotsin koe 2008; Sukol). I provet fick eleven välja mellan tre olika uppgifter. I den första skulle eleven skriva ett e-postmeddelande till en svensk värdfamilj som han/hon skulle hälsa på. I den andra uppgiften kunde eleven skriva en text till skolans webbsida och berätta om en resa som klassen hade gjort tillsammans. I den sista uppgiften fick eleven skriva en e-post till en svensk kompis och berätta om sitt musikintresse.

Under högstadietiden genomgick eleverna sammanlagt tre olika grammatiktest. Det första och tredje gällde species och artikelbruk och det andra handlade om ordföljden i svenskan. Det första testet i åk 8 bestod av en flervalsuppgift där det gällde att välja den rätta substantivformen av två alternativ. I testet om ordföljden fick eleverna bilda satser av ord som gavs i en ruta. Meningen var att producera både satser med inversion (omvänd ordföljd) och indirekta frågesatser. Det andra testet som handlade om substantivformer genomfördes i årskurs 9. Det var längre än det första testet om bestämdhet och var tvådelat: det bestod av 29 meningar där informanterna måste välja det språkligt korrekta alternativet och dessutom motivera sina formval på finska.

I det skriftliga materialet ingår även kursprov för några informantgrupper. I proven testas elevernas kunskaper i ordförråd, grammatik, kommunikation och läsförståelse. Proven innehåller olika slags uppgifter, såsom flervalsuppgifter, luckuppgifter, fri produktion, översättning m.m.

5.2 Muntligt högstadiematerial

Det muntliga materialet som har samlats in från högstadieinformanterna har eliciterats med hjälp av beskrivning av bilder och ett kommunikativt spel. Allt muntligt material har spelats in.

På vårterminen i årskurs 7 insamlades muntligt material från de flesta informantgrupper. Som metod användes bildbeskrivning. Uppgifterna som eleverna hade att utföra var olika i Mellersta Finland och i Södra Finland eftersom informanternas ordförråd är begränsat i början av inläringen och de behärskar ord endast kring de teman som har behandlats i läroboken. I Mellersta Finland hade eleverna två olika uppgifter. En grupp fick beskriva människornas utseende medan en annan grupp beskrev kläderna som människorna bar på bilden. Som stimulus i Södra Finland användes en bild på ett rum som innehöll färggranna möbler och leksaker.

På våren i årskurs 8 deltog en del av eleverna i ett test där eleven genomförde ett kommunikativt spel, LOTTO-spel (se Håkansson & Hansson 2000), med forskaren. Med hjälp av spelet eliciterades sammanlagt 12 negerade huvudsatser och 12 negerade bisatser. Av båda satstyperna innehöll sex ett enkelt huvudverb och 12 ett modalt hjälpverb + infinitiv. Därutöver gjorde en del av informanterna om testet där de berättade om bilden av ett rum.

I början av åk 9 genomgick en del av informanterna tre olika muntliga test. I det första eliciterades verbformer: 5 presensformer (t.ex. flickan cyklar), 4 verbkedjor bestående av ett modalt hjälpverb + huvudverb (t.ex. pojken får spela) och 4 perfekt (t.ex. flickan har målat). De två andra testen handlade om adjektivböjning. I det ena eliciterades adjektivattribut (4 utrala, 7 neutrala, 5 plurala) t.ex. *en brun hund* och i det andra testet producerade eleverna adjektiv i predikativ ställning (5 utrala, 5 neutrala, 5 plurala) t.ex. *bollarna är gröna*. I åk 9 upprepades testet med en bild på ett rum av de grupper som tidigare gjort samma test.

6 Universitetsmaterial

Materialet från universitetsstuderande samlades in vid ett finskt universitet under en kurs i grammatik våren 2008 (grupp 1) och hösten 2008 (grupp 2)

och den sista materialinsamlingsgången kommer att påbörjas våren 2009 och avslutas hösten 2009 (grupp 3). Kursen är frivillig och avsedd för studerande som har stora svårigheter i svenska. Under kursen strävar man efter att höja i synnerhet studerandes skriftliga färdighet i svenska för att ge dem möjlighet att uppnå nivå B1 i de obligatoriska studierna. Kursen är en intensivkurs med 22 lektioner under en period av sju veckor. På kursen repeteras den centrala grammatiken med hjälp av explicit grammatikundervisning, övningar, hemuppgifter och uppsatser.

Huvuddelen av det skriftliga materialet har samlats in i samband med undervisningen genom ett och samma test i början av kursen (test 1), i slutet av samma kurs (test 2) och ett halvt år efter avslutad kurs (test 3). Informanterna har skrivit testen på lektionstid (med vissa undantag) och varje insamlingstillfälle har tagit ca 90 minuter. I testsituationerna har informanterna inte fått använda ord- eller läroböcker som hjälpmedel, men de har fått be forskaren om hjälp i fråga om ordförrådet. Idén och strukturen till testet är hämtade från en artikel av Macaro och Masterman (2006). I tillägg till testet har i samband med kursen också insamlats annat material, både skriftligt och muntligt. I tabell 3 nedan presenteras en sammanfattande översikt över universitetsmaterialet.

Tabell 3. Det insamlade universitetsmaterialet enligt grupperna

		grupp 1 (25 st.) våren 2008	grupp 2 (14 st.) hösten 2008	grupp 3 (?) våren 2009
skriftligt material	uppsatser	• - • Min studietid • Den gyllene studietiden	• Studielivets för- och nackdelar • Min framtid som magister • Den gyllene studietiden	• Studielivets för- och nackdelar • Min framtid som magister • Den gyllene studietiden
	test	• test 1 • test 2 • test 3	• test 1 • test 2 • test 3 (våren 2009)	• test 1 (våren 2009) • test 2 (våren 2009) • test 3 (hösten 2009)
	annat	kursprov	kursprov	kursprov
muntligt material		• bildbeskrivning	–	–

6.1 Skriftligt universitetsmaterial

Det skriftliga materialet består av ett test i fyra delar i vilket man försöker få fram både deklarativ och procedural kompetens i fråga om de grammatiska strukturer som undersöks. Testet innehåller en uppgift om verbmorfologi där studerandena ska fylla i verbet i rätt form, en uppgift där de ska avgöra om en mening är rätt eller fel samt korrigera felet, en uppgift där de ska rätta meningar som är fel och även ange den regel som ligger bakom korrigeringen, en uppgift om styrd produktion i form av översättningsuppgifter och en uppgift om fri produktion där de ska skriva en uppsats på 150 ord om en bildserie. Uppgifterna med korrigeringar och regler består mest av ordföljdsfel och i översättningsuppgifterna spelar också adjektivböjning i tillägg till ordföljden en viktig roll.

Under kursen skrev alla studerande också en hemuppsats på 200 ord och en tentamensuppsats på 150 ord. På vårens kurs producerades en hemuppsats med rubriken *Min studietid* och på höstens kurs en hemuppsats rubricerad *Min framtid som magister*. Båda grupperna skrev i tentamen en uppsats med rubriken *Den gyllene studietiden*. På hösten 2008 fick de studerande i början av kursen skriva ytterligare en uppsats med rubriken *Studielivets för- och nackdelar* på 150 ord. I hemuppsatserna fick de använda hjälpmedel och uppsatsskrivningen genomfördes som processkrivning så att studerandena fick själva rätta sina uppsatser i vilka läraren hade markerat de felaktiga grammatiska strukturerna. Det är ännu oklart i vilken mån dessa hemuppsatser kommer att användas i undersökningen. I tentamensuppsatsen och i uppsatsen som skrevs i början av kursen tilläts inte de studerande använda hjälpmedel. I materialinsamlingen på våren 2009 kommer man att följa samma modell som på hösten 2008. Alla kursdeltagare ska således producera sammanlagt tre uppsatser.

Kursen avslutades med en tentamen som också ingår i det skriftliga materialet. I tentamen ingick i tillägg till uppsatsen uppgifter om substantivböjning, adjektivböjning, pronomen, verbböjning, ordföljd, prepositioner och particip.

Materialinsamlingen avslutas på hösten 2009 då gruppen från våren 2009 genomför testet för sista gången.

6.2 Muntligt universitetsmaterial

Samma bildserie som ingick i det skriftliga testet användes också i en muntlig uppgift under våren 2008 då informanterna fick återberätta handlingen i bildserien. Sammanlagt 25 studerande deltog i den muntliga delen i början av kursen och i dess slut. De studerande hade möjlighet att be om hjälp i fråga om ordförrådet i samband med återberättandet som spelades in. Muntligt material samlades inte in senare eftersom detta gjordes som en del av kursen endast på våren 2008.

7 Delprojekt

De beskrivna materialen kommer att analyseras i olika studier av forskarna inom projektet. Projektledaren Marketta Sundman har för avsikt att bl.a. undersöka relationen mellan grammatisk och kommunikativ kompetens i svenskan hos högstadieelever. I det följande kommer författarnas aktuella delprojekt att kort beskrivas.

Eeva-Liisa Järvinen undersöker i sin doktorsavhandling hur finskspråkiga grundskolelevers förmåga att använda svenskans speciesformer (dvs. obestämda och bestämda former) och artiklar utvecklas under årskurserna 7–9. Speciesböjningen och artikelbruket är mycket centrala fenomen i svenskan. Trots att variationen mellan indefinit och definit betydelse uttrycks med en relativt enkel substantiv- och adjektivböjning har speciesangivningen i flera undersökningar konstaterats bereda en mängd svårigheter för alla som lär sig svenska som andraspråk, oberoende av förstaspråket (se t.ex. Wijk-Andersson 1994: 380). Med tanke på att finskan saknar en obligatorisk, enhetlig speciesmarkering, kan de finskspråkiga svenskinlärarna också ha svårigheter med att förknippa betydelskillnaderna med artikel- och ordformer. Järvinen undersöker artikelbruket och speciesangivningen hos informanterna i ljuset av bl.a. transfer och helfrasinlärning. Centrala frågor i hennes undersökning är bl.a. följande: hur och i vilken ordning informanterna lär sig att välja rätt mellan substantivets obestämda och bestämda form, i vilken ordning eleverna börjar använda artiklar, när informanterna lär sig att använda adjektivets bestämda form och hur deras kunskaper utvecklas under åren.

Marika Paavilainen skriver på sin avhandling om *Processbarhet och L2-svenska på högstadiet – inläring och behärskning av ett antal morfologiska och syntaktiska PT-variabler*. Hon kommer att studera inläring av vissa grammatiska strukturer i svenskan hos 41 finska högstadieelever. Den centrala teoretiska referensramen för Paavilainens avhandling utgör den s.k. processbarhetsteorin (Pienemann 1998, se också Pienemann & Håkansson 1999) som sätter upp en inlärningshierarki för språkinläring, dvs. olika strukturer tillägnas i viss ordningsföljd. Denna ordningsföljd orsakas av psykologiska aspekter i kognitiv språkbearbetning. En av Paavilainens centrala forskningsfrågor är om processbarhetsteorin är tillämpbar på svenska som undervisas i skolorna i Finland. Tidigare undersökningar kring teorin har för det mesta koncentrerat sig på semiformell andraspråksinläring och inte rent formell inläring. En annan intressant fråga är om elevernas inläring av olika grammatiska strukturer följer inlärningsgången som processbarhetsteorin förutsäger. De strukturer som Paavilainen kommer att granska är verbmorfologin (presens, perfekt, hjälpverb + infinitiv), adjektivböjning (adjektivattribut och adjektiv i predikativ ställning) samt ordföljden (negationens placering i huvud- och bisatser).

Sinikka Lahtinen för sin del är intresserad av tvärspråkligt inflytande i högstadieelevers skriftliga produktion. Särskilt riktas hennes intresse mot transfer från engelska (L2) i inlärarsvenskan (L3). Transfer i L3 är ett aktuellt ämne inom området (se närmare t.ex. De Angelis 2007). Skillnaden mellan högstadieelevers färdighet i engelska och svenska är stor under den första tiden av inläringen av svenska vilket kan leda till transfer. En annan faktor av betydelse är den av eleverna uppfattade likheten mellan L2 och L3. Engelska och svenska är besläktade, vilket kan öka benägenheten för transfer. Eftersom eleverna befinner sig i början av svenskinläringen förekommer det mycket lexikal transfer. Lahtinen kommer att betrakta de olika typerna av lexikalt tvärspråkligt inflytande, bl.a. förekomsten av språk-växling som också kallas direkta lån. Speciellt intressant är om semantisk lexikal transfer förekommer och om den är modersmålsbaserad såsom Ringbom (2007) hävdar. Skillnaderna mellan svaga och mer avancerade elever kommer också att diskuteras. Lahtinens andra forskningsintressen är inläringen och bruket av genus och numerus hos högstadieelever samt verbanvändningen av desamma.

I sin kommande avhandling studerar Anne-Maj Åberg relationen mellan deklarativ och procedural kunskap i svensk grammatik hos inlärare på universitetsnivå. Hon granskar i vilken utsträckning kunskaperna i grammatik utvecklas inom vissa kategorier och strukturer under en kurs med explicit grammatikundervisning. Det är en omdebatterad fråga om explicit grammatikundervisning kan främja den faktiska grammatiska kompetensen hos en inlärare (se t.ex. DeKeyser 2003: 328). Med deklarativ kunskap avses medveten (explicit) kunskap om språket, och med procedural kunskap omedveten, automatiserad (implicit) kunskap eller förmåga att använda språket (Mitchell & Myles 2004: 102–105). För undersökningen har valts sådana grammatiska strukturer som är centrala ur kommunikativ synvinkel och som följer en relativt enkel och klar grammatisk regel, nämligen tempusböjning av verb, konstruktionen hjälpverb + huvudverb, omvänd ordföljd, bisatsordföljd och substantivfraser med genitiv- och adjektivattribut.

Matti Rahkonens forskning handlar för närvarande huvudsakligen om gymnasisters inläring av svenska. Materialet utgörs av uppsatser som 90 elever från två olika skolor skrivit under sin gymnasietid, då var och en av dem producerat 8 uppsatser, den sista av dem i samband med studentexamen. Han är i synnerhet intresserad av förhållandet mellan inlärningsgången och frekvensen av olika strukturer i inputen som inlärarna har exponerats för. Inom Pienemanns processbarhetsteori (se t.ex. Pienemann & Håkansson 1999) har man kommit med intressanta förutsägelser om i vilken ordningsföljd svenskans morfologi och syntax tillägnas och som en förklaring föreslås att olika strukturer ställer olika krav på psykolingvistisk processning i termer av minneshantering. Rahkonen och Håkansson (2008) konstaterade emellertid en stark positiv koppling mellan inlärningssekvens och outputfrekvens: ju vanligare en struktur var i inlärares uppsatser, desto tidigare blev den inlärd och tvärtom. Det verkar som om detta även gäller inputen. Som bäst analyseras frekvenserna i de läroböcker som de 90 eleverna läst under sin tid i gymnasiet och studiet av frekvenserna i deras grundskoleböcker har också påbörjats. Det senare innebär att de tidigare stadierna av inläring håller på att bli mer centrala även i Rahkonens forskning.

Litteratur

- De Angelis, Gessica. 2007: *Third or Additional Language Acquisition*. Clevedon.
- DeKeyser, Robert. 2003: "Implicit and Explicit Learning." I: *The Handbook of Second Language Acquisition*, red. Catherine J. Doughty & Michael H. Long. Oxford, 313–348.
- Elsinen, Raija & Juurakko-Paavola, Taina. 2006: *Korkeakouluopiskelijoiden ruotsin kielen taidon arviointi*. Tavastehus.
- Håkansson, Gisela & Hansson, Kristina. 2000: "Comprehension and production of relative clauses. A comparison between Swedish in impaired and unimpaired children." *Journal of Child Language* 27: 313–333.
- Juurakko-Paavola, Taina. 2006: "Förenhetligande av bedömning av studerandenas kunskaper i svenska vid yrkeshögskolor." *Poppis* 1: 12–13.
- Macaro, Ernesto & Masterman, Liz. 2006: "Does intensive explicit grammar instruction make all the difference?" *Language Teaching Research* 10: 297–327.
- Mitchell, Rosamond & Myles, Florence. 2004: *Second Language Learning Theories*, 2nd edition. London.
- Pienemann, Manfred. 1998: *Language processing and second language development. Processability theory*. Amsterdam.
- Pienemann, Manfred & Håkansson, Gisela. 1999: "A unified approach towards the development of Swedish as L2. A processability account." *Studies in Second Language Acquisition* 21: 383–420.
- Rahkonen, Matti. 2002: "Om kontextens inverkan i finska gymnasisters svenska." I: *Forskning i nordiske sprog som andet- og fremmedsprog*. Rapport fra konference i Reykjavík 23.–25. maj 2001, red. Auður Hauksdóttir, Birna Arnbjörnsdóttir, Maria Gardarsdóttir & Sigrídur Thorvaldsdóttir. Reykjavík, 206–220.
- Rahkonen, Matti & Håkansson, Gisela. 2008: "Production of Written of L2-Swedish – Processability or Input Frequencies?" I: *Processability Approaches to Second Language Development and Second Language Learning*, red. Jörg-U. Keßler. Cambridge, 135–161.
- Ringbom, Håkan. 2007: *Cross-linguistic similarity in foreign language learning*. Clevedon.
- Wijk-Andersson, E. 1994: "Bestämthetsmarkering och bestämdhetsgivning." I: *Svenskans beskrivning* 20, red. A. Holmberg & K. Larsson. Lund, 380–387.
- Undervisningsministeriet. 2004: *Grunderna för läroplanen för den grundläggande utbildningen* 2004. <http://www.oph.fi/svenska/ops/grundskola/LPgrundl.pdf>. [Hämtat 22.01.2008.]
- Undervisningsministeriet. 2008: WERA – webb-rapporteringstjänst. <https://www.data.oph.fi/wera/wera?page=frameset&lang=sv>. [Hämtat 19.08.2008.]

Lagar och författningar

Lag om de språkkunskaper som krävs av offentligt anställda 424/2003.

<http://www.finlex.fi/sv/laki/kokoelma/2003/20030072.pdf>.

[Hämtat 17.10.2008.]

Lag om ändring av gymnasielagen 766/2004.

<http://www.finlex.fi/sv/laki/alkup/2004/20040766>.

[Hämtat 13.11.2008.]

Statsrådets förordning om bedömning av kunskaper i finska och svenska inom statsförvaltningen 481/2003.

<http://www.finlex.fi/sv/laki/kokoelma/2003/20030082.pdf>.

[Hämtat 17.10.2008.]

Statsrådets förordning om universitetsexamina 794/2004.

<http://www.finlex.fi/sv/laki/kokoelma/2004/20040117.pdf>.

[Hämtat 24.10.2008.]

Statsrådets förordning om yrkeshögskolor 352/2003.

<http://www.finlex.fi/sv/laki/kokoelma/2003/20030060.pdf>.

[Hämtat 17.11.2008.]

Statsrådets förordning om ändring av statsrådets förordning om yrkeshögskolor 497/2004.

<http://www.finlex.fi/sv/laki/kokoelma/2004/20040077.pdf>.

[Hämtat 24.10.2008.]

På två språk i ett språksamfund

Om kundtilltal i varuhusannonser

Marika Tandefelt

Ett företag som verkar i ett tvåspråkigt samhälle behöver bemöta sina kunder på samma sätt oavsett vilket språk som används. Företagets marknadsföringstexter ska t.ex. inte bara innehålla samma information, utan de ska också i lika hög grad väcka läsarens uppmärksamhet och vinna hans eller hennes förtroende för den vara eller tjänst som saluförs. Ibland är det ändå inte tillräckligt med en i och för sig korrekt och idiomatisk översättning från ett språk till ett annat. Om den tänkta läsaren har öra för språk så kan han eller hon också reagera på att översättningen bär spår av ett tonfall som inte helt stämmer överens med målspråkets sätt att uttrycka sig. Det kan t.ex. vara fråga om små stilnivåskillnader i ordvalet, men det kan också handla om själva sättet att närma sig läsaren.

I den här artikeln är det min avsikt att reda ut när ett svenskt respektive ett finländskt varuhus i sina tidningsannonser börjar dua sina kunder på svenska och, för det finländska varuhusets del, också på finska. Den centrala frågan blir då om det finländska varuhuset fungerar på samma sätt oavsett språk eller om det finlandssvenska kundtilltalet, influerat av det sverigesvenska, tillåts vara ett annat än det finska. Övergången från *ni* till *du* förväntas inte ske över en natt, utan efter en period av växlande bruk.

Avstamp till undersökningen av när Stockmanns varuhus i Helsingfors, respektive Nordiska Kompaniet (NK) i Stockholm började dua sina kunder måste tas i det vi vet om den s.k. du-reformen som faktiskt har sin föregångare i en s.k. ni-reform. Några svårigheter inställer sig genast. Dels föreligger mest kunskap om niande och duande i tal, men tidningsannonsen är en text. Dels vet vi betydligt mer om förändringens vindar i Sverige än vi vet om tilltalsöverbäganden i Finland på landets två språk. Dels kan kommunikation inom servicesektorn, dit kontakter mellan företag och kund

hör, inte utan vidare jämföras med vare sig privata samtal eller offentliga dito. Slutligen så finns ytterligare ett alternativ till tilltal med titel, ni och du – man kan också totalt undvika tilltal. Denna strategi berörs dock inte i detta sammanhang av skäl som kommer att framgå senare. När detta nu har sagts är det dags att gripa sig verket an.

Snabbkurs i svensk tilltalshistoria

För att förstå du-reformen, som i Sverige i allmänhet dateras till decennieskiftet 1970, måste man gå tillbaka i tiden åtminstone till 1800-talets början. Det svenska tilltalets varierande historia är givetvis betydligt längre än så (se t.ex. Widmark 2000, Teleman 2003: 149–156), men i detta sammanhang är det intressanta på vilket sätt man har använt titel, respektive tilltalsordet *ni* (se t.ex. Ahlgren 1978). Jag inleder med en beskrivning av tilltalet i Sverige och följer sedan upp med vad vi vet om tilltalet i Finland.

Tilltalet mellan personer med olika social bakgrund var asymmetriskt i det svenska ståndssamhället. En person av högre rang tilltalades själv med titel, men niade en person av lägre rang. Ni-tilltalet har därför i Sverige markerat lägre social status hos den tilltalade och givetvis uppfattats som ohyfsat av personer som har haft förväntningar på att bli tilltalade med titel. Tilltalssystemet – där niandet alltså inte var reciprokt – speglade en social ojämlikhet som man så småningom vände sig emot. Man började helt enkelt uppfatta ni-tilltalet som nedlåtande.

Det första försöket att uppnå symmetri mellan tilltalad och tilltalande gick ut på att introducera ett enhetligt ni-tilltal. Den s.k. ni-reformen startade redan i mitten av 1800-talet. S.k. ni-föreningar tillkom, vilkas medlemmar deklarerade att de inte längre krävde att bli tilltalade med titel (Wellander 1964: 220ff). Trots alla försök så slog niandet ändå inte igenom, speciellt inte i Sverige där pronominet ni behöll sin beska bismak.

Erfarenheter av gemenskap över sociala skrankor under beredskaps-tiden i Sverige (och krigstiden i Finland) kom att bidra till en demokratisering av bägge samhällena. Män med olika social bakgrund hade mötts i samma förläggningar och vid fronten, kvinnor hade arbetat tillsammans t.ex. i lottarörelsen. I Sverige infördes grundskolan fr.o.m. 1962 (helt genomförd 1971) som förde samman barn från olika sociala miljöer.

(Grundskolan i Finland infördes fr.o.m. 1970 och var helt genomförd 1977.) Parallellt med strävan att införa ett symmetriskt och neutralt nittilltal pågick därför en spontan utbredning av ett allmänt duande. Föreningsmedlemmar duade varandra, arbetskamrater blev du, människor som kom i kontakt med varandra inom olika organisationer lade bort titlarna eller gick direkt över till du. (Norrby & Håkansson 2003: 7f)

I vissa klart definierade sociala sammanhang var ett kollektivt duande lätt att acceptera i Sverige, men det var fortfarande svårt att veta vilket tilltal som skulle väljas till en okänd person som man mötte t.ex. i en säljsituation. Erik Wellander, som var en av dem som talade för ett allmänt niande, ansåg att handlande och köpmän väl kunde gå i bräschen för nireformen genom att förespråka ett niande av kunderna. Tilltalet ”damen” var för honom typisk ”butikssvenska” och omöjligt i andra sammanhang (Wellander 1964: 223ff).

Bruket av tilltal på svenska i Finland över tid har skildrats översiktligt av Mara och Huldén (2000) och av Ivars (2007). Både titulering uppåt i kombination med ni nedåt har förekommit på svenska i Finland på 1800-talet, men då främst i stadsmiljö. Genom att Finland har urbaniserats relativt sent (från ca 1850-talet framåt, dvs. några decennier senare än t.ex. Sverige) så har största delen av befolkningen rätt länge varit bosatt i rurala och dialekttalande miljöer. I en sådan miljö har titulering inte just förekommit, men barn har hövligt kunnat nia sina föräldrar och andra äldre släktingar långt in på 1900-talet. Åtminstone en ni-förening grundades i Finland (av med.o.kir.dr Kristian von Alfthan) kring sekelskiftet 1900. På samma sätt som i Sverige etablerades så småningom under 1960-talet ett ömsesidigt duande på arbetsplatser, inom institutioner och organisationer. Umgängesvanorna blev helt enkelt informellare och kamratligare. Nireformen lyckades inte på svenska i Finland heller. Kanske var behovet här också mindre än i Sverige?

Sammanfattningsvis kan man konstatera att nittilltalet i Sverige av historiska skäl har haft – och i någon mån fortfarande har – en viss negativ klang. Däremot är det osäkert om, och i så fall i hur hög grad, svensk-språkiga finländare har uppfattat ni som ett nedlåtande tilltal på svenska. En sådan reaktion stöds i varje fall inte av finskans bruk av *te* (’ni’) som åtminstone i dag är ett neutralt och artigt tilltalspronomen mellan okända

vuxna. Någon omfattande studie av tilltalsskicket och dess förändring i finskan existerar ännu inte. Helt okomplicerad har övergången från *te* till *sinä* ('du') troligen ändå inte varit. Saari (1995: 83f) bekräftar det intryck jag själv har, nämligen att tilltalet med *te* har ett klart starkare fotfäste i Finland än ni-tilltalet har i Sverige. Detta gäller även servicesituationer.

Jämförelser av svenskt tilltal och finländskt

För att något belysa likheter och olikheter i tilltalsskick mellan Sverige och Finland ska jag summera resultatet av två undersökningar, där man medvetet har kontrasterat sverigesvenskt och finlandssvenskt modernt tilltalsskick, och där också finskans bruk av *te* och *sinä* berörs.

Maria Fremer har i sin pro gradu-avhandling undersökt personlig referens i servicesamtal på 1990-talet i Stockholm (på svenska) och i Helsingfors (på bägge språken). Undersökningen ligger till grund för Fremer 1998 som nyttjas här.

Fremer utgår från två hypoteser. Dels testar hon om den sverigesvenska kommunikationsstilen bygger på direkthet och kontaktskapande i motsats till den finska stilen som ses som indirekt och kontaktundvikande. Dels överväger hon om det helsingforssvenska sättet att kommunicera har fler likheter med det finska mönstret än med det sverigesvenska. Hon utgår från tidigare finländsk forskning (Seppänen 1989 och Saari 1995), som i sin tur bygger på internationell forskning.

I grova drag visar Fremers undersökning följande: Sverigesvenska talare (både kunder och biträden) använder du, dvs. deras kommunikation är direkt och informell. De finländska biträdena använder i mycket stor utsträckning ett formellt ni-tilltal, vilket delvis kan förklaras av att biträdena i det varuhus i Helsingfors, där största delen av samtalen spelades in, har fått direktiv om att nia kunderna. (I Stockmanns personalhandbok rekommenderas du-tilltal av kunden endast om kunden själv initierar det. *Talon tavat* 2004/1955: 24.) Fremer påpekar att de finländska kunderna också tenderar att uträtta sina ärenden utan någon personlig referens alls. I Fremers material finns också exempel på indirekt referens – t.ex. *man* kan syfta på talaren själv, men ibland också på samtalspartnern. På finska kan man alternativt utelämna subjektet och böja verbet i 3 person.

Det visar sig att förekomsten av indirekta referenser är speciellt påfallande i Fremers helsingforsfinska samtal, därefter följer de helsingforssvenska samtalen, medan de sverigesvenska samtalen sällan har något exempel på indirekt referens. Fremer påpekar att avsaknaden av personlig referens inte nödvändigtvis måste tolkas som ett avståndstagande på svenska i Helsingfors; andra formuleringar i samtalet kan ha som syfte att skapa kontakt mellan parterna. Den finska indirektheten ser Fremer dock som ”en del av en rutiniserad avpersonfierande strategi” (1998: 14).

Kvantitativt finner Fremer ett rätt starkt stöd för de två hypoteserna, men en närmare studie av vad som i övrigt tilldrar sig – och formuleras – under samtalens gång anser hon visa på att t.ex. indirekt referens inte utan vidare kan tolkas som ett avståndstagande. För min studie av annonstilltal är bilden av ett helsingforssvenskt beteende som något som ibland ligger mellan det sverigesvenska och det finska intressant.

Catrin Norrby, Jenny Nilsson och Heidi Nyblom har genomfört en undersökning av tilltalsvanor i Göteborg och Vasa. Undersökningen ingår i ett större projekt om tilltalskonventioner i tre språk i fem länder. I en artikel (2007) redogör de för en del av resultaten från nätverksintervjuer och enkäter.

Jag förhåller mig litet tveksam till valet av ort för den finlandssvenska delen av undersökningen. Vasa motsvarar inte Göteborg; det hade snarare Åbo gjort. Valet av Vasa innebär en risk för flera felkällor: inflytande från tilltalsskicket i de livskraftiga omgivande finlandssvenska dialekterna, påverkan av tilltalsbruket i Sverige via tillgång på rikssvenska medier och brist på eller alltför svag påverkan av finskan. En trovärdigare bild av ett finlandssvenskt tilltalsskick kräver nog att miljöer med olika typer av språkbalans (standard–dialekt och alldeles särskilt svenska–finska) får leverera material.

Norrby, Nilsson och Nyblom ställer upp tre hypoteser (2007: 11). De tänker sig att en högre grad av formalitet i Finland innebär en högre frekvens av ni, titlar och undvikande av tilltal än i Sverige. De utgår från att du är det omarkerade tilltalet i dagens svenska, men att ett nytt niande har börjat dyka upp i Sverige, speciellt i servicesammanhang. (Detta ”service-niande” går jag inte in på här.) Slutligen så uppfattar de att ett ni i Finland saknar de negativa associationer som ibland förekommer i Sverige.

Den första hypotesen tycks bli bekräftad (2007: 27f). De finlands-svenska informanterna väljer oftare ett ni-tilltal, och de är benägna att nia yngre personer, än de sverigesvenska informanterna. Samtidigt anser de att språkbruket har blivit mer informellt, dvs. att duandet har ökat. Man konstaterar vidare att det tydligen finns två slags ni i Sverige: ett artigt som är avsett för riktigt gamla personer eller kungligheter, respektive ett onödigt, snorkigt och därför oanvändbart. Bismaken av nedlåtenhet sitter m.a.o. kvar. Man kan dra den slutsatsen att övergången från ni till du har skett långsammare på svenska i Finland än i Sverige. Informaliseringen har tydligen inte påskyndats av någon negativ inställning till pronomenet ni.

Både i Sverige och i Finland aktualiseras ett ni-tilltal endast i kontakt med en okänd person (2007: 28). Intressant nog inverkar den obekantes ålder på de sverigesvenska informanternas val av tilltal, medan de finlands-svenska tenderar att beakta hans eller hennes status. Ju högre ålder, respektive ju högre status, den obekante representerar, desto sannolikare är ett ni-tilltal i de två miljöerna. Mötet mellan kund och expedit i ett varuhus är ett exempel på kontakt med en okänd person, där kunden s.a.s. per definition har högre status.

Norrby, Nilsson och Nyblom visar att grunderna för valet av tilltal är olika i de två miljöerna. Ett ni i Sverige och ett du i Finland till en obekant person kan visa sig vara ett felaktigt, dvs. oartigt, val. Att det är så här kan kanske förklaras som en följd av finsk påverkan, men möjligheten att pröva detta hade förutsatt ett annat eller ett kompletterande val av ort.

Svenskt kundtilltal i säljsamtal och annonser

I affärsvärlden har man givetvis inte varit omedveten om att förändringens vindar i samhället har haft konsekvenser för tilltalsskicket. Enligt Tykesson-Bergman (2006: 102f) är detta ändå ett ämne som inte i någon högre grad har lämnat spår i handelns egna publikationer på 1970-talet i Sverige. Däremot har man, enligt samma källa, t.ex. på 1940-talet i utbildningen av blivande biträden dryftat användningen av titel, respektive ni; ett duande av kunden kom då inte på fråga.

Den svenska du-reformen var en långsam process inom handeln. I Stockholm genomfördes den först ett stycke in på 1980-talet, och den

inleddes i livsmedelsbutikerna. Sedan följde specialaffärerna och varuhuset efter. Ännu i mitten av 1970-talet var biträdena tillsagda att iaktta hur kunden själv ville bli tilltalad. Det gällde alltså att kunna undvika tilltal tills saken hade klarnat (Tykesson-Bergman (2006: 102f). I tryckt informations- och marknadsföringsmaterial – som broschyrer, skyltar, kataloger och inte minst annonser – måste ett företag bestämma sig för hur läsaren/kunden ska tilltalas utifrån något man kunde kalla en välunderbyggd gissning.

Det existerar två större undersökningar av reklam i Sverige som ger oss en fingervisning om hur du-tilltalet tränger in i svenska annonser. Den ena är utförd av Nowak och Andrén, som konstaterar att du-reformen slog igenom snabbt (1981: 47). Deras material åskådliggör en dramatisk förändring som tar sin början 1968–1969.

Materialet visar intressant nog också att användningen av direkt tilltal, dvs. ett utskrivet ni eller du, blir mindre vanlig just under denna tid. Marknadsförarna tycks agera försiktigt, eventuellt beroende på en osäkerhet om hur den egna kundkretsen önskar bli tilltalad. I början av 1970-talet stiger antalet annonser med direkt tilltal igen och tilltalet är då i ökande grad ett du.

Den andra undersökningen är utförd av Korpus (2008), som primärt har analyserat drag i prisbelönade s.k. guldäggsannonser (1975–2007), sekundärt har studerat ett veckotidningsmaterial (1899–2004). Under tidsperioden 1965–1985 genomförs i bägge materialen ett skifte från ni till du som föregås av en tid av vacklan mellan tilltalsformerna (Korpus 2008: 84, 153ff). Korpus konstaterar att i annonsen vill sändaren vara ett vi som tilltalar ett du, före slutet av 1960-talet ännu ett ni. Användningen av du och ni är ett drag som branschens egna experter har uppskattat och som med varierande tydlighet och popularitet används år efter år.

Stockmanns och Nordiska Kompaniets kundtilltal på 1960- och 1970-talen

En annons kan beskrivas som ett yttrande som innehåller ett råd, en rekommendation, ett stycke information, en berättelse för någon att ta fasta på när denna någon dels inser att hon har ett problem, dels uppfattar att annons-

ören presenterar lösningen på problemet. En annons som ger läsaren en grund för identifikation väcker en reaktion – åtminstone blir den uppmärksam. Tilltalets funktion – oavsett om det är fråga om ett ni eller ett du – är att bekräfta läsaren/kunden, om ett sådant modeord kan tillåtas. Samtidigt måste annonsören balansera mellan den närhet och det engagemang som ett du innebär och den distans och respekt som ett ni står för. Detta är pudelns kärna i valet av tilltal.

Om det har varit svårt att välja mellan alternativa tilltalsformer i tal, så har det kanske varit ännu svårare i skrift. Stockmann har dessutom behövt beakta att varuhusets kundkrets har utgjorts av såväl finsk- som svenskspråkiga kunder i en tvåspråkig miljö. Inom företaget har man i praktiken använt bägge språken, och man har annonserat i såväl finsk- som svenskspråkiga tidningar och tidskrifter. Många av varuhusets kunder har säkert också behärskat det andra inhemska språket, men den individuella tvåspråkigheten har förmodligen inte varit lika utbredd och på samma höga nivå som den är i dag. Till detta kan man också tillägga de förväntningar på en perfekt svensk språkbehandling som varuhusets svenskspråkiga kunder har riktat och riktar mot Stockmann. Nordiska Kompaniet däremot har kunnat utgå från en kundkrets som språkligt sett – och i viss mån också socialt – har varit homogen på 1960- och 1970-talen. Företaget har verkat på svenska och har annonserat i svenska dagstidningar.

Innan jag kommenterar hur du-tilltalet har förts in och utvecklats i de två varuhusens annonser ska jag kort presentera det material och den metod som ligger bakom figuren nedan.

Grundmaterialet för min pågående undersökning av Stockmanns och Nordiska Kompaniets annonsspråk består av tidningsannonser från bägge varuhusen som täcker hela 1900-talet. Stockmann-materialet består totalt av nästan 2 000 svenskspråkiga och ca 1 200 finskspråkiga annonser. NK-materialet utgörs av knappt 1 000 svenskspråkiga annonser. (Projektet presenteras i Tandefelt 2008.) Annonser från decennier som nu är aktuella är för Stockmanns del 202 på svenska, 225 på finska, för Nordiska Kompaniets del 252 på svenska. Någon kunskap om vilketdera språket – finska eller svenska – som har varit original i varje enskilt fall i Stockmann-materialet har jag inte. Det är bäst att räkna med såväl översättning åt bägge hållen som med parallellskrivning.

Trots materialets storlek har denna variabel – övergången från ni till du – inte behandlats rent kvantitativt, vilket kräver en förklaring. Som det redan har framgått så finns det flera alternativ när det gäller val av tilltal. Tituleringsalternativet har fallit bort, men förutom ni- och du-tilltalen existerar också möjligheten att avstå från, dvs. undvika, direkt tilltal. Av den undersökning av Nowak och Andrén (1981) som refererades ovan framgick det ju att brytningstiden mellan ni- och du-tilltal också karaktäriserades av en minskande användning av tilltal över huvud taget. Vid genomgången av Stockmann- och NK-materialet beaktades inte denna tredje möjlighet. Tanken att varje annons som inte innehåller ett ni eller ett du är ett exempel på ett medvetet undvikande av tilltal föreföll orimlig. I materialet ingår också annonser vars textdel är oerhört kort, där det alltså egentligen inte finns något utrymme för en personlig referens. Det kändes klokare att avstå från försök att tolka reklamskribentens intentioner. Analysen gjordes i stället så att vi (projektets assistent, fil.stud. Jessica Fransman och jag) letade oss framåt och bakåt i materialet för att hitta den tidpunkt då vi inte längre kunde finna några ni-tilltal, respektive då vi ännu inte hittade några du-tilltal. Tidsgränserna för bägge varuhusen och bägge språken framgår av figur 1. Vi trodde också att vi skulle kunna iaktta en

Ni blir du	1961	-62	-66	-68	-70	-71	-72	-73	-74	-75	-76	-77	-78
Sverigesv	N	ND	ND	ND	ND	ND	ND		ND	DN			D
Finlandssv	N	N	N	N	ND	N	ND	N		DN	D	D	D
Finska	T	T	T	T	T	T	TS	T		ST			S

N = ni, D = du
T = te, S = sin ä

Figur 1. *Ni blir du* i Nordiska Kompaniets (sverigesvenska) respektive Stockmanns (finlandssvenska och finska) annonser

förändrad stavning (från *Ni* till *ni* och från *Du* till *du*) i materialet, men det visade sig att stavningen varierar osystematiskt. I figur 1 ingår alltså samtliga varianter. Ordningsföljden mellan de dubbla versalerna anger den uppskattade skillnaden i frekvens.

Nordiska Kompaniet har några fall av du-tilltal redan så tidigt som i början av 1960-talet. Både 1962 och 1966 handlar det om annonser riktade till tonåringar, en då ny kundgrupp som representerade en ny klädstil och en egen subkultur. Först år 1968 förekommer du-tilltal oavsett målgrupp, men även *ni*. År 1975 tycks duandet vara helt genomfört i NK:s annonser. Detta motsvarar inte helt det som sagts ovan om att varuhusen i Sverige var sena med att genomföra reformen eller så ska man tolka resultatet så att man var litet snabbare med att *dua* i annonserna än vid försäljningsdisken.

Mönstret upprepas för Stockmanns del, men ca tio år senare. 1970 och 1972 *duar* varuhuset sina tonårskunder, men bara på svenska. (Vi eftersträvade att hitta samma annons på bägge språken för att kunna kontrollera tilltalsvalet.) Det vardagliga och ungdomliga tonfallet förstärks av stavningen *dej* för *dig* i tonårsannonserna. *Ni* är det normala kundtilltalet på svenska ända fram till år 1975. Då har också det finska tilltalet hunnit i kapp. Något enstaka *sinä* hittas i Stockmanns finska annonser detta år, men fr.o.m. år 1978 *duas* kunden på bägge språken. Du-reformen är också genomförd i personalrekryteringen, dvs. i Stockmanns platsannonser (Granholm 1991: 29f).

Ordningsföljden är alltså följande: sverigesvenska, finlandssvenska och finska annonser. I samtliga fall började man *dua* unga kunder innan man var mogen att *dua* alla. Förändringstempot är intressant nog påfallande olika. Det tog rätt lång tid för Nordiska Kompaniet att byta till ett konsekvent du-tilltal, medan Stockmanns varuhus startade senare, men genomförde manövern raskt, speciellt på finska.

De som har skrivit och översatt Stockmanns annonser har säkert varit medvetna om att allting inte är ”samma på svenska” eller ”samma på finska”, utan att det gäller att hitta det idiomatiska och stilistiskt rätta uttrycket. I fråga om tilltalet har de ställts inför ett konkret val. Något längre än kollegerna vid Nordiska Kompaniet har de uppfattat *ni*-tilltalet som det neutrala i fråga om vuxna kunder. I fråga om språkbruket, dvs. sättet att hantera språket i olika muntliga och skriftliga sammanhang, tycks finskan

och svenskan i Finland likna varandra i hög grad. Resultatet stöder alltså Fremers iakttagelser. Den tvåspråkiga talgemenskapen tycks åtminstone lokalt (i Helsingfors) karaktäriseras av en och samma språkbruksnorm.

Litteratur

- Ahlgren, Perry. 1978: *Tilltalsordet ni. Dess semantik och användning i historiskt perspektiv*. Studia Philologiae Scandinavicae Upsalensia 12. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Fremer, Maria. 1998: "Tilltal och omtal i samtal." I: *Språkbruk* 2/98, Forskningscentralen för de inhemska språken, Helsingfors.
- Granholt, Pia. 1991: *Vill du jobba i en levande arbetsmiljö? En undersökning av Stockmanns platsannonser 1950–1990*. Otryckt pro gradu-avhandling i nordiska språk vid Helsingfors universitet.
- Ivars, Ann-Marie. 2007: Uppslagsordet "tilltalsskick". I: *Uppslagsverket Finland*, band 5. Helsingfors: Schildts förlag.
- Korpus, Einar. 2008: *Reklamiska. Guldäggsannonser 1975–2007*. Studier från Örebro i svenska språket 3. Örebro universitet, Örebro.
- Mara, Johanna och Lena Huldén. 2000: "Långväga främmande tar man i handen." I: *Källan* 2, Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors.
- Norrby, Catrin och Gisela Håkansson. 2003: "'Kan jag hjälpa dig med något?' Om tilltal i en servicesituation." *Språk och stil* NF 13: 5–34.
- Norrby, Catrin, Jenny Nilsson och Heidi Nyblom. 2007: "Tilltalande tilltal? Om tilltalsskick i Finland och Sverige." *Språk och stil* NF 17: 5–29.
- Nowak, Kjell & Gunnar André. 1981: *Reklam och samhällsförändring. Variation och konstans i svenska populärpressannonser 1950–1975*. Kulturindikatorer, svensk symbolmiljö 1945–1975, rapport nr 3. Lund: Studentlitteratur.
- Saari, Mirja (1995): "Jo, nu kunde vi festa nog. Synpunkter på svenskt språkbruk i Sverige och Finland." *Folkmålsstudier* 36: 75–108.
- Seppänen, Eeva-Leena. 1989: "Henkilöön viittaaminen puhetilanteessa." *Kieli* 4. Suomalaisen keskustelun keinoja I. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, 195–222.
- Talon tavat*. [1955] 2004: Personalhandbok utgiven av Oy Stockmann Ab, Helsingfors.
- Tandefelt, Marika. 2008: "Reklamsvenska i Finland speglad genom varuhuset Stockmanns tidningsannonser under det 20e seklet." *Meddelanden från Svenska handelshögskolan* nr 535. <http://hdl.handle.net/10227/268>.
- Teleman, Ulf. 2003: *Tradis och funkis. Svensk språkvård och språkpolitik efter 1800*. Stockholm: Norstedts Ordbok.
- Tykesson-Bergman, Ingela. 2006: *Samtal i butik. Språklig interaktion mellan biträden och kunder*. Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in Scandinavian Philology. New Series 41.

- Widmark, Gunn. 2000: ”’Ers höggrevliga höga härlighet.’ Svenskt tilltalsskick genom tiderna.” I: *Boksvenska och talsvenska. Ett urval uppsatser samlade till författarens 80-årsdag 31 juli 2000*. Skrifter utgivna av institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 50, 57–66.
- Wellander, Erik. 1964: *Språk och språkvård. Ett urval artiklar i Svenska dagbladet 1928–1963*. Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård 30. Stockholm: Svenska bokförlaget/Norstedts.

Den här och den där

Camilla Wide

Inledning

I denna uppsats diskuterar jag bruket av pronomenen *den här* och *den där*. Mitt empiriska material består av fyra sverigesvenska samtal. Eftersom bruket av demonstrativa pronomen konstaterats vara särskilt frekvent i den svenska som talas och skrivs i Finland (Wijk-Andersson 1994, Saari 1997) – vilket kan antas bero bl.a. på kontakten till finska (Saari 2000, Sundman 2000) – har fokus i många studier kring pronomenen legat på finlandssvenska varieteter. Detta är även fallet i min egen forskning om bestämdhet i finlandssvenska dialekter (finansierad av Finlands Akademi 2007–2009). För att kunna beskriva det typiskt finlandssvenska bruket av demonstrativa pronomen är det centralt att kartlägga bruket i sverigesvenska. Användningen av demonstrativa pronomen i sverigesvenska texter har diskuterats av bl.a. Fraurud (2000). Bruket av demonstrativa pronomen i samtal är mindre utforskat. Lindström (2000a, 2000b) utgår från ett samtalsmaterial men hennes perspektiv är snarast korpuslingvistiskt och typologiskt. Därtill saknas en jämförelse av *den här* och *den där* i talat språk. Mitt syfte i denna uppsats är därför dels att ge en översikt av vilka funktioner *den här* och *den där* har i sverigesvenska samtal, dels att jämföra de två pronomenen.

Material och metod

Mitt empiriska material består av fyra informella samtal ur kärnkorpusen för projektet *Samtalsspråkets grammatik* (www.liu.se/isk/research/gris/): ett fikasamtal med yngre kvinnor (Fika 1), ett fikasamtal med äldre kvinnor

(Fika 2), ett samtal inom en familj (Familj) och ett fokusgruppsamtal om genmodifierad mat (Fokusgr.). Materialet omfattar totalt 2 timmar transkriberade inspelningar (drygt 30 000 ord). (För närmare uppgifter, se materialförteckning.)

Vid excerperingen av belägg har jag använt mig av programmet MonoConc Pro samt sökfunktionen i ordbehandlingsprogrammet Word. Vid analysen av enskilda exempel tillämpar jag samtalsanalytisk metod i vid bemärkelse. Därtill relaterar jag till tidigare litteratur om demonstrativa pronomen (t.ex. Himmelmann 1996). Innan jag går över till att diskutera resultaten från min empiriska undersökning ska jag kort presentera några tidigare iakttagelser om *den här* och *den där*.

***den här* och *den där* i tidigare litteratur**

De sammansatta pronomenen *den här* och *den där* finns belagda i skrift från 1500-talet (se Reinhammar 1975: 57ff, Hirvonen 1987: 409ff). De enkla pronomenen *den* och *denna*, som är äldre, dominerar fortfarande i skrivet språk (Wijk-Andersson 1994, Fraurud 2000). I talat språk har *den här* och *den där* vunnit alltmer terräng. Som SAG (2: 325) konstaterar är *denna* i dag främst en skriftspråklig form medan *den* används både i tal och skrift.

Enligt SAG (2: 316) har *den här* och *den där* en klar deiktisk grundbetydelse. I motsats till *den* och *denna* används pronomenen sällan rent anaforiskt i neutralt skriftspråk. I ledigt språk används attributivt *den här* och *den där* emellertid enligt SAG ”inte sällan anaforiskt i stället för *denna* respektive *den*” (s. 316), t.ex. *Vi vet att det har avlossats två skott. [...] de här skotten har avlossats på nära håll* (s. 319).

SAG (2: 316) konstaterar vidare att bruket av *den här* och *den där* ofta innebär en kontrast, ”så att den avsedda referenten avtecknar sig mot andra mer eller mindre aktuella referenter av samma slag eller så att pronomenet väcker föreställningen om andra tänkbara referenter av samma slag”, t.ex. *Du ska köpa den 'här boken (inte den 'där)!*. Skillnaden mellan *den här* och *den där* gäller enligt SAG avståndet till talaren, *den här* anger närhet medan *den där* anger en viss distans.

Vad gäller mer diskursrelaterade funktioner konstaterar SAG (2: 117) att *den här* och *den där* kan användas för att aktualisera referenter som inte är närvarande ”men som ändå både talare och lyssnare har i sin föreställningsvärld”, t.ex. *Har du ringt till den här/där Karlsson (du vet)?* Därtill används båda pronomenen vid talplanering då man ”letar efter en mera upplysande beteckning”, t.ex. *Kan du inte ringa till den där... {Lindberg/vad det nu är han heter}?*

Som Lindström (2000a, b) visat används *den här/där* ofta i första omnämningen i talat språk. Av 284 belägg i Lindströms material förekommer 113 i första omnämningen, 94 i anaforer och 51 i deiktiska syftningar (26 belägg är oklara). Två tredjedelar av första omnämningarna är av typen ”du vet”, dvs. fall där talaren omtalar något bekant (*skadan vet du den där vattenskadan*) eller letar efter ett lämpligt uttryck (*jo men att det inte var den här är det den där konstiga gubben med det där*). Vid anaforiska syftningar dominerar funktionen att återinföra en referent som inte diskuterats på ett tag i samtalet och sålunda förlorat sin topikalitet.

Lindström gör ingen skillnad mellan *den här* och *den där* i sin analys. Hon konstaterar däremot (2000b: 127) att ett av de områden som bör utforskas närmare är just vilken inverkan skillnaden mellan *här* och *där* har på bruket av pronomenen *den här* och *den där*, särskilt i icke-konkret användning, t.ex. då talaren uttrycker sin attityd till en given referent eller när en fiktiv föreställningsvärld byggs upp i en narrativ sekvens.

Sundman (2000: 152) som diskuterar bruket av demonstrativa pronomen i finska och (finlands)svenska narrativer, konstaterar att *den här* och *den där* (liksom *tämä* och *se* i finska) vid anaforisk syftning förekommer ”utan någon systematisk skillnad i distributionen”. Sundman (s. 154f) noterar dock vissa tendenser till preferens av *den här* i första omnämningen, syftningar på referenter som lyssnaren inte förväntas ha säker kunskap om och s.k. långdistansanaforer vid vilka referenten omtalats långt tidigare i berättelsen.

Inom finsk grammatik har flera forskare poängterat att demonstrativa pronomen utgör verktyg med vilka man både skapar och strukturerar kontext. Som bl.a. Laury (1997) och Etelämäki (2006) visat kan inte närhet/distans förklara bruket av pronomenen *tämä* ’den här’, *tuo* ’den där’ och *se* ’den (där)’ i finska. Snarare uttrycker pronomenen vilken sfär en referent

ingår i (talarens, lyssnarens, bådars eller ingenderas), samt vilket förhållande mellan handlingarna i ett samtal är (t.ex. om den aktuella talaren avser byta perspektiv). I svensk grammatik har Saari (2000) gjort vissa liknande iakttagelser men de gäller främst det finlandssvenska bruket av pronomenet *den där*.

Jag ska nu gå över till att diskutera bruket av *den här* och *den där* i mitt empiriska material. Jag inleder med en översikt av förekomster i materialet och diskuterar därefter några centrala användningar.

Förekomster i materialet

I mitt material finns totalt 99 belägg på pronomenet *den här* och 68 belägg på pronomenet *den där*. Tabell 1 visar fördelningen av belägg på de fyra samtalen, som samtliga består av ca 30 minuter transkriberat tal. Som framgår av tabellen är beläggen dubbelt fler i fokusgruppsamtalet än i de övriga samtalen var för sig.

Tabell 1. Antal belägg på *den här* och *den där* i materialet.

	Familj	Fika 1	Fika 2	Fokusgr.	N
<i>den här</i>	20	21	21	37	99
<i>den där</i>	10	13	15	30	68
N	30	34	36	67	167

Pronomenet *den här* står för ca 60 procent av det totala antalet belägg i materialet. *den här* är mer frekvent än *den där* i samtliga samtal. Störst är andelen belägg på *den här* i familjesamtalet (67 %) och minst är andelen i fokusgruppsamtalet (55 %). Som framgår av tabell 2 förekommer pronomenen sammanlagt 69 gånger i nominal funktion (*de här ska du kunna dricka varje dag*, Fika 2) och 84 gånger i attributiv funktion (*den där lille lappen*, Fokusgr.). I 14 fall som är oklara avbryter talaren sig, uttrycker sig ofullständigt eller blir avbruten.

Med undantag av bruket i nominal funktion i fokusgruppsamtalet är *den här* genomgående mer frekvent än *den där* i mitt material. I resten av uppsatsen ska jag diskutera vilken funktion *den här* och *den där* har i

Tabell 2. Belägg i nominal och attributiv funktion samt oklara fall.

	Nominal funktion		Attributiv funktion		Oklara fall	
	<i>den här</i>	<i>den där</i>	<i>den här</i>	<i>den där</i>	<i>den här</i>	<i>den där</i>
Familj	11	3	7	6	2	1
Fika 1	7	6	13	6	1	1
Fika 2	10	6	10	6	1	3
Fokusgr.	12	14	22	14	3	2
N	40	29	52	32	7	7

samtalen i materialet. Jag strukturerar genomgången kring de fyra användningar Himmelmann (1996) ser som universella för demonstrativa pronomen: situationell användning, diskursdeiktisk användning, anaforisk användning (*tracking*) och påminnande användning (*recognitional use*). Fördelningen mellan de olika användningarna i mitt material framgår av tabell 3. Eftersom skillnaden mellan t.ex. situationell och diskursdeiktisk användning, liksom även mellan diskursdeiktisk och anaforisk användning, i vissa fall inte är entydig (jfr Laury 1997: 81f, Fraurud 2000: 11ff) ska siffrorna i tabellen endast ses som riktgivande.

Tabell 3. Antal belägg på olika typer av användningar.

Användning	Situationell	Diskursdeiktisk	Anaforisk	Påminnande	N
<i>den här</i>	32	7	29	24	92
<i>den där</i>	12	15	21	13	61
N	44	22	50	37	153

Som tabell 3 visar förekommer anaforisk användning 50 gånger i materialet. Situationell och påminnande användning förekommer 44 respektive 37 gånger. Situationell användning är klart mer frekvent vid *den här* än *den där*. Endast vid diskursdeiktisk användning, som förekommer 22 gånger, är beläggen på *den där* fler än beläggen på *den här*.

Situationell användning

Situationell användning, dvs. syftningar på något i det fysiska rummet eller den aktuella situationen, är som framkommit ovan, frekventa i familjesamtalen; 19 av totalt 44 belägg finns i detta samtal. I de övriga samtalen (Fika 1, Fika 2, Fokusgr.) finns 11, 10 respektive 4 belägg. Exempel 1 visar två typiska belägg ur familjesamtalen. I det första belägget på rad 1 används *den där* nominalt och i det senare belägget på rad 3 används samma pronomen attributivt.

Exempel 1: Bandet och bandspelaren (Familj)

```
1 U: (å gu va de) krasar. du sitter precis [vi den dä:r,=
2 S: [I:::::::::::::=
3 U: =[enda som kommer höras i de där bandet e KRRRCH
4 S: =[I:::::::::::::L::: hhh
5 S: ((snörvelljud)) ↑I:::::
6 (1.0)
7 U: men jaha mjaha, Viking? e de nåt mer väsentlit
8 [som har, (.) de va inte [så: att du, du skulle gå å =
9 S: [( ) Viking? [( ding ding)
10 U: = träffa Pe:ters för vi skulle ju en av dom första
11 da:garna: (.) skulle vi ju träffas å göra upp en
12 liten pla:n.
```

Utdraget i exempel 1 visar slutet på en ca 30 rader lång sekvens kring bandspelaren som familjesamtalen spelas in med. Sekvensen inleds då en av döttrarna i familjen (S) vill flytta på bandspelaren för att komma in i skafferiet. Därefter följer en kort diskussion kring hur mycket som finns kvar av bandet. Under tiden har sonen i familjen (Viking) gått fram till bandspelaren, vilket föranleder kommentarerna av mamma U på rad 1 och 3 i exemplet. Som framgår av rad 7 återgår U strax efter kommentarerna till att diskutera andra ärenden, mer bestämt frågor som gäller Vikings skolgång, vilket utgjort huvudtopiken i samtalen tidigare. Sekvensen kring bandspelaren och bandet i exempel 1 förblir sålunda kort och får snarast karaktären av en sidosekvens.

Ett typiskt drag för de flesta situationella användningar av *den här* och *den där* i materialet är just att de utgör korta sidosekvenser. Då pronomen används riktar talaren som i exempel 1 uppmärksamheten på något som sker vid sidan av den verbala diskussion som pågår. Alternativt diskuteras eller kommenteras något i omgivningen: *M: de e ju bättre å äta ren*

chokla:. – H: *mm*, (0.2) – M: *dom här?* (0.2) – M: ↑*dom här e* ↑*jättegoda*.
– ?: ↑*hm*↑ (0.8) – M: *de e ganska*: (.) ↑*fi:n*↑ *chokla inuti*. (Fika 1).

Som framgår av tabell 3 ovan är syftningar med *den här* mer frekventa än syftningar med *den där*. Vad gäller nominal och attributiv användning är fördelningen förhållandevis jämn (21 respektive 23 belägg); attributiv användning tycks förekomma främst när en explicering behövs för att specificera referenten (jfr exempel 1). Eftersom jag inte har haft tillgång till videoinspelningar av samtalen är det svårt att avgöra hur närhet och distans påverkar sådana användningar av pronomenen som inte är uppenbart utpekande. Det verkar emellertid som om *den här* används då det handlar om (pågående) verksamheter som talaren själv är engagerad i (jfr exemplet om choklad) medan *den där* används för att kommentera verksamheter eller handlingar som talaren inte själv deltar i (jfr exempel 1).

Diskursdeiktisk användning

Med diskursdeixis avses vanligtvis syftningar på en större del av diskursen än en nominalfras, t.ex. en sats eller ett längre resonemang. Referenten är en händelse, en proposition eller ett faktum som beskrivits i texten, snarare än en person eller ett konkret ting som omnämnts tidigare (jfr Fraurud 2000: 6f). Som Fraurud (s. 11f) visar är gränsen mellan diskursdeiktiska syftningar och t.ex. anaforiska syftningar glidande. Detta blir särskilt tydligt när man undersöker samtalsmaterial, i synnerhet informella samtal av den typ som ingår i mitt material.

Som diskursdeiktiska syftningar har jag i tabell 3 räknat endast sådana fall där *den här* och *den där* verkligen används för att syfta på just en händelse, ett faktum eller något som diskuterats eller beskrivits mer allmänt i samtalet. Exempel 2 nedan visar ett belägg på detta; i exemplet explicerar talaren kataforiskt vad det är hon syftar på (rad 2: *de där att man vill...*). Syftningar vid vilka en nominalfras på något sätt nämnts tidigare eller ingår i själva syftningen (*just de här me- mä: (0.4) medicinsk (0.8) *gegenmanipulation*, Fokusgr.) räknar jag inte som diskursdeiktiska, eftersom de har en anaforiskt-orienterande (*tracking*, Himmelmann 1996) eller påminnande funktion i samtalen (se nedan).

Exempel 2: Leka med sina barn (Fika 1)

1 M: .hhhhh så de måste ju vara väldigt frustrerande
2 när man har flera barn **de där** att man (1.0) vill
3 dels leka eller (0.4) vara intensivt me en (0.4)
4 var å en ↑av dom↑;
5 (2.0)
6 H: .ja: [å-
7 M: [å så kan man inte de,
8 (2.0)

Som framgått ovan är *den där* mer frekvent än *den här* i diskursdeiktiska syftningar. Beläggen på nominal funktion dominerar (19/22 belägg) och förekomsterna fördelar sig enligt följande på olika samtal: Fika 1, fyra belägg; Fika 2, sju belägg; Fokusgr., 11 belägg. Att hälften av beläggen finns i fokusgruppsamtalet är ingen överraskning eftersom huvudverksamheten i detta samtal är diskussion kring ett givet tema (genmodifierad mat). Hänvisningar där man kommenterar något som nyss sagts är därmed typiska för materialet, t.ex. *ja tror man måste va hemst restriktiv me de där*.

Ett återkommande drag för de diskursdeiktiska syftningarna i mitt material är att de ofta förekommer i sammanhang där en talare uttrycker en värdering eller slutsats om något som har sagts eller diskuterats (jfr exemplen ovan). En skillnad man kan skönja mellan bruket av *den här* respektive *den där* är att syftningarna med *den här* har en vidare och vagare räckvidd än syftningarna med *den där*. Medan syftningarna med *den där*, t.ex. syftningen i exempel 2, ingår i kommenterar om t.ex. en enskild händelse som nyss återgetts, relaterar syftningarna med *den här* ofta till något mer allmänt som diskuterats under en längre tid i samtalet. Detta är fallet i exempel 3, där *de här ämnet* på rad 6 och *de här* på rad 13 syftar på problemen med genmanipulation överlag (d.v.s. huvudtopiken i hela samtalet), inte en enskild aspekt av problematiken.

Exempel 3: Seminarium om genmodifiering (Fokusgr.)

1 GKL: nä ja va ju på ett seminarium där som Elsa Berne
2 hade. de fanns ju- de va ju fyra seminarier (.)
3 runt [om i: Östergötland.
4 CKL: [°mm:ç°
5 (1.0)
6 GKL: i **de här ämnet** i våras då.
7 (0.6)
8 GKL: .hhhhh
9 (0.6)

10 GKL: å då hon ↑hade ju varit↑ på ett seminarium med
 11 forskare ↓å läkare å:: mass::er me såna här↓ höjdare
 12 då i F_alköpingç (0.4) ↑å INGEN såg nån som helst risk
 13 me **de här**. alla tyckte de va: jät**te**braç (0.8) å de
 14 (0.2) va ju väldit↑ (d)e va nån läkare möjligen som
 15 .hhh som va lite emot. men alla forskare tyckte de
 16 *bra. [...]

En annan skillnad i bruket av *den här* och *den där* som kan skönjas i materialet är att *den här* i högre grad än *den där* öppnar för eventuella kommentarer och vidare utläggningar. En liknande tendens kan skönjas vid anaforiska syftningar som jag ska diskutera i följande avsnitt.

Anaforiska syftningar

Anaforiska syftningar står för ungefär en tredjedel av beläggen i mitt material, både vad gäller materialet som helhet och *den här* och *den där* var för sig. I tabell 3 ingår samtliga belägg där en talare i materialet syftar på en referent som omnämnts i samtalet med en nominalfras, oberoende av om omnämmandet skett i närmkontexten eller betydligt tidigare i samtalet. Därtill ingår vissa fall där nominalfrasen inte har exakt samma form som vid det tidigare omnämmandet och några fall där en talare hänvisar till en person eller ett ting som uppenbart aktualiserats för talarna även om inget explicit omnämmande står att finna i samtalet.

I bruket av anaforiska syftningar framträder några klara tendenser. För det första står fokusgruppsamtalet för det överlägset största antalet belägg: 31 av totalt 50 belägg. I de övriga materialen, Fika 1, Fika 2, Familj, finns 8, 4 respektive 7 belägg. Detta är i och för sig inte överraskande eftersom hela poängen med fokusgruppsamtalet är att diskutera kring ett givet tema och syftningar på tidigare nämnda referenter sålunda är att förvänta. I fikasamtalen förekommer anaforiska syftningar framför allt i återberättande sekvenser där någon av talarna redogör för en händelse eller sina erfarenheter av något. I familjesamtalet ingår de flesta beläggen i syftningar på en fråga som samtalsdeltagarna håller på att lösa, t.ex. *ja* ↑*vet*↑ *inte*↑ *vem den där* P G N *e för något* (formen *något* kan bero på en felsägning eller på att talaren byter perspektiv och syftar på det ställe i ett schema som diskuteras snarare än personen som nämns i schemat).

Mer intressanta är tendenserna till arbetsfördelning mellan *den här* och *den där* i olika typer av kontexter. En klar tendens som kan skönjas är att syftningar med *den här* används för att återinföra mer övergripande topiker i samtalet. En konstruktion som används i ett flertal belägg är *det här med/om X*, som jag valt att kategorisera som anaforisk, inte diskursdeiktisk, för att den så uppenbart bidrar till att just återinföra topiker. Exempel 4 från fokusgruppsamtalet visar ett belägg på detta. Innan HML på rad 9 inleder sitt yttrande med att säga *just de här me (.) genmanipulation* har samtalet varit inne på hur folk reagerar på märkning av genmodifierad mat. Vad HML verkar vilja göra är att styra tillbaka diskussionen på mer allmänna frågor om genmanipulation (jfr uttrycket *<manipulation> över huve taget* på rad 10).

Exempel 4: Varför genmanipulation? (Fokusgr.)

1 AML: de [kanske e tvunɡna;=

2 ?: [hhh .hhh

3 GKL: =↑he↑ hur folk reagerar [(ja) ()]

4 AML: [(ja:) de kanske e i England;]

5 GKL: hhh hö .hh

6 AML: >e[ngels-<

7 HML: [men-

8 (0.6)

9 HML: men **just de här me (.) me genma- (0.2) pari m: pu-**

10 **<manipulation> över huve taget e- (0.2) varför**

11 gör'om'↑et↑ (.) (j)o de gör dom för att de blir

12 bättre skörd eller;

13 (0.8)

14 ?: °uh°

15 AML: i de [hä-

16 HML: [soja till exempel a inte just tomater utan

17 soja eller

Som framgår av rad 15–16 ges HML utrymme att fortsätta diskutera genmanipulation och odling. Syftningen med *den här*, som förekommer i en vänsterdislokation, bidrar sålunda till att ändra perspektivet i diskussionen och inleda en ny sekvens. Denna topikförändrande och samtidigt inläggsöppnande funktion är typisk för beläggen med *den här* i mitt material. Syftningarna med *den där* får snarare funktionen av att kommentera något nyss diskuterat utan att ändra perspektivet genom t.ex. ett topikbyte. Ett annat typiskt drag för syftningarna med *den där* är att de ofta uttrycker en subjektiv åsikt, en slutsats eller en värdering om något som nyss sagts

eller redogjorts för. När D i exempel 5 konstaterar att man ju inte släpar med sig *den där flaskan* (rad 6) har fikasamtalet med äldre kvinnor kretsat kring ättiksdrickande ett bra tag. Som framgår av rad 9–11 fortsätter diskussionen om hur regelbundet man ska dricka ättika efter att D fällt sitt yttrande.

Exempel 5: Dricka ättika (Fika 2)

- 1 D: å ja nä:men alltså nu har ja gjort uppehåll ett tag,
2 å de alltså de e inte medvetet utan de e i och med
3 att man vari borta,=
4 B: =ja de samma h[är,
5 C: [jo de blir ju så,
6 D: å de blir de att man släpar ju'nte **den där flaskan**
7 [() me sej heller,
8 C: [näe de blir ju andra, ja
9 A: .hhä men ja vet att ja bö:rja att eh .hh men ja
10 (förva) att ja bara tog en tesked, men ja bara (.)
11 klunka i mej [påh ehn gång;

Belägget på anaforiskt *den där* i exempel 5 har vissa likheter med belägg på påminnande användning som jag ska diskutera i följande avsnitt. Även om belägget kan ses som anaforiskt p.g.a. att ättiksdrickande och ättiksf flaskor diskuterats i kontexten precis innan, hänvisar D uppenbart också till gemensam kunskap utanför det aktuella samtalet.

Syftning på gemensam kunskap utanför samtalet i fråga verkar mer generellt vara ett typiskt drag för bruket av *den där*. Pronomenet *den här* används däremot för att syfta på sådant som talaren inte nödvändigtvis har kunskap om (jfr Sundman 2000: 154). Detta framgår tydligt av sekvensen ur fikasamtalet med yngre kvinnor i exempel 6. M håller på att berätta om en serie filmer, varav hon sett den första. Både när hon syftar tillbaka på filmerna som helhet och huvudpersonen i en enskild film använder hon pronomenet *den här* (rad 1–2, 8). De andra deltagarna i samtalet har inte sett filmerna. När en av dem (H) på rad 23–24 säger att hon inte sett någon av filmerna använder hon *den där* i stället för *den här*. Här skapas sålunda en kontrast mellan två perspektiv: M som sett filmerna och H som inte sett filmerna.

Exempel 6: Serie med filmer (Fika 1)

1 M: å de (0.2) de e samma per↑so:↑ner i **dom här olika**
2 **filmerna**.
3 H: mm,
4 (0.2)
5 L: ↑mm, ↑
6 H: ↑mm, ↑
7 (0.4)
8 M: >(de zzm)< **den här kvinnan från ögat** hon komme-
9 (0.2) <hon e en av födelsedas↑gäs↑terna sen i
10 födelse↑da↑gen också.
11 H: mm:ç
12 (1.2)
13 L: asså samma rollf:igur elle[:r,
14 M: [ja,
15 (0.2)
16 M: just de.
17 (0.6)
18 L: jaha:ç
19 (0.6)
20 L: (°va°) kul.
21 (1.8)
22 M: >å så tänkte ja att< (0.4) dom måste man ju se.
23 H: °↑hm↑° (0.2) ja tro'nte ja har sett **EN enda av dom där**
24 **filmerna**:ç
25 (1.2)

I materialet framträder även vissa andra tendenser i bruket av anaforiskt *den här* och *den där*, vilka jag av utrymmesbrist inte kan behandla här. Även om *den här* och *den där* vid första anblick ser ut att förekomma ungefär lika ofta och i snarlika kontexter går det sålunda att finna vissa intressanta skillnader. Dessa skillnader är nära förknippade med verksamheter och handlingar i det pågående samtalet. Närmare samtalsanalytiska studier av det slag som gjorts för finskans del (t.ex. Laury 1997, Etelämäki 2006) behövs sålunda även för svenskans del.

Påminnande användning (första omnämningen)

Den diskursfunktion som ofta nämns som typisk för demonstrativa pronomen är aktualisering av referenter som inte nämnts tidigare i samtalet men som ingår i samtalsdeltagarnas föreställningsvärld mer allmänt, d.v.s. deras gemensamma kunskapsbas. Det handlar alltså om s.k. första omnämningen, vars funktion på engelska benämns *recognitional* (Himmelman 1996) och på svenska *påminnande* (t.ex. Lindström 2000a).

Som framgått av tabell 3 finns det 37 belägg på *den här* och *den där* med påminnande funktion i mitt material. Användningstypen är sålunda mindre frekvent än såväl anaforisk som situationell användning (50 resp. 44 belägg). Detta motsvarar inte Lindströms (2000a, b) resultat (se ovan). Orsaken kan vara materialets karaktär: i familjesamtalet diskuteras ofta något i det fysiska rummet (situationell användning), och i fokusgrupp-samtalet diskuteras ofta något som nämnts tidigare (anaforisk användning). Beläggen med påminnande funktion är dock inte markant färre än beläggen med situationell eller anaforisk funktion. Fördelningen mellan *den här* och *den där* är mer markant: *den här* används nästan dubbelt så många gånger som *den där* (25 respektive 12 belägg). De flesta beläggen finns i fokusgruppsamtalet, 16 belägg (*den här* 10, *den där* 6). I familjesamtalet finns endast ett belägg (med *den där*). De två fikasamtalen uppvisar nästan lika många belägg var; i samtalet med yngre kvinnor finns 9 belägg (*den här* 7, *den där* 2) och i samtalet med äldre kvinnor finns 11 belägg (*den här* 8, *den där* 3).

Precis som vid anaforisk syftning kan man i materialet skönja en tendens till att *den här* används då ett perspektivbyte av något slag sker medan *den där* används i inlägg som snarare upprätthåller diskussionen kring något. Exempel 7 visar två belägg där *den här* tydligt bidrar till ett perspektivbyte. På rad 1–12 diskuterar kvinnorna i samtalet reseledaren på en resa som inte alla deltagit i. Det mest substantiella inlägget görs av A som karaktäriserar reseledaren på rad 2–4. På rad 13 inleder samma talare sin tur med den adversativa konjunktionen *men* och det framåtpekande evaluerande uttrycket *de va så roligt*. Därefter introducerar hon en helt ny referent i samtalet: *den hä:r ö:hm va h_eter hon nu? [...] den hä:r ö:hmm e:hh Ester_i va de Ester hon hette_i >eh< ne:_j? h_on som va lite.*, (rad 13–16). Som framgår av rad 23 fortsätter A, efter att namnet klarlagts (rad 17–21), tala om referenten i fråga (och berätta om en incident som berör reseledaren som diskuterats innan).

Exempel 7: Var det Ester hon hette? (Fika 2)

- 1 D: han hade ju v_anan inne då sörru,
 2 A: ja trodde när han tog p_a sig de så tänkte ja, .hh ja
 3 Göran e ju d_ukti över >huvu taget men< som
 4 resele:_{dare}:? tänkte ja sär, å han va ju fanta[stisk
 5 B: [perfekt

6 (han sörru:)
7 A: perfekt.
8 B: .hjaa
9 C: jo å sen eh känner han ju till trakterna där
10 B: *ja:* ((*knarrande))
11 A: ja precis
12 B: genom att han e där uppifrån?
13 A: men (.) <de va så roligt den här, .hh **den hä:r ö:hm va**
14 **heter hon nu?** ja måste (sätta)/(vänta) på kaffe, så ja
15 sätter mej ner. .hh **den hä:r ö:hmm e:hh Ester; va de**
16 **Ester hon hette;** >eh< ne:j? hon som va lite:,
17 C: Elin.
18 A: Elin; ja så ja.
19 B: va de en (utav de där) tanterna där?
20 A: Elin .hja: hon hon eh
21 C: (.ja []
22 B: [he hahahahaha
23 A: ja jag å Inger tog ju hand om henne då, [...]

Beläggen på *den här* i exempel 7 utgör samtidigt ett tydligt exempel på hur demonstrativa pronomen förekommer i kontexter där talaren letar efter en benämning, ett namn eller ett lämpligt uttryck för något (jfr SAG 2: 317). I exempel 7 är det en annan talare (C) som slutligen kan klarlägga namnet på referenten i fråga.

I materialet finns tre andra fall där talaren medan han eller hon letar efter ett lämpligt uttryck använder ett demonstrativt pronomen. I samtliga fall är det *den här*, inte *den där*, som används. Kontexten är emellertid något annorlunda än i exempel 7. Snarare än att introducera en helt ny referent bidrar *den här* i de tre beläggen till att ändra perspektivet i samtalet genom en specificering av något som redan nämnts, t.ex. *de: (spridde eh) ↑de va väl de här↑ (1.4) ↑ja↑: (1.0) ↑Kreu- Kreuzfelts: sjuk(a) eller nåt sånt där↑ som spredds samtidigt (då)/(va) (Fokusgr.)*.

Den förändring som sker i samtalen när pronomenet *den här* används i första omnämningen är inte alltid lika markant som i exempel 7. I vissa fall stöder talaren en annan talare som introducerat en ny topik, t.ex. genom att specificera en referent eller syfta på något som bidrar till topiken i fråga. I andra fall introducerar talaren något nytt i diskussionen för att stöda en topik han eller hon själv initierat. Detta är fallet i exempel 8 där de andra talarna inte omedelbart reagerar på L:s konstaterande om att föräldrar måste lära sig otroligt mycket (rad 1–2). Efter att L specificerat att hon avser vissa färdigheter (rad 5), *de här att göra allt me en hand till exempel*

(rad 9–10), tas topiken upp till diskussion. På rad 18–19 kommer M, en av dem som har barn, med ett inlägg om ämnet i fråga.

Exempel 8: Föräldrars färdigheter (Fika 1).

1 L: nä ja inser att ni måste ju lära er otrolit mycke
2 som föräldrar;
3 (2.0)
4 M: °(näme-)° HHHHH
5 L: vicka [f::ärdigheter
6 M: [°.hhh°
7 (0.6)
8 M: *ja; ((*ansträngt))=
9 L: =ni får ja ser ju på er .hhh **de här att gör allt**
10 **me en hand till exempel;**
11 (1.6)
12 H: mm:;
13 (1.4)
14 L: [(mm,)
15 M: [(mm:;)
16 (0.6)
17 L: ()
18 M: man blir ju ganska (0.2) ↓>öh<↓ får ju träna upp
19 sej att: (0.6) att få bättre simultankapaci[tet?
20 L: [mm,

I belägget i exempel 8 används *den här* nominalt och kataforiskt, dvs. framåtpekande. Nominala belägg är betydligt mindre vanliga än belägg på attributiv användning (27 belägg). (I två nominala belägg står *den här/där* framför ett adjektiv, t.ex. *jaså den där fínska*). I fem av beläggen på attributiv användning förekommer liknande efterställda beskrivningar som i exempel 8, t.ex. *kommer ni ihåg den hä:r, (1.0) <tecknade lilla serien som ↓finns i:↓ Vidi*. (Fika 2). Totalt 21 belägg (vid vilka det inte handlar om letande efter ett lämpligt uttryck), 11 med *den här* och 10 med *den där*, består av första omnämmanden utan efterställda specificeringar (se exempel 9 nedan).

Medan det finns en tendens till att *den här* används i kontexter där det sker någon typ av perspektivbyte (exempel 7) eller samtalsdeltagarna inte verkar vara riktigt överens om perspektivet (exempel 8), tenderar *den där* i mitt material att förekomma i kontexter som är mer symmetriska (jfr Etelämäki 2006), dvs. där talaren tycks ha som avsikt att bidra till ett pågående kommunikativt projekt. Exempel 9, som ingår en episod initierad av AML om hur sojaodlare besprutar sina odlingar mycket mindre i dag än tidigare,

visar två belägg på detta. Det AML talar om i exempel 9 är de giftiga besprutningsmedel man tidigare använt. När han på rad 5 specificerar att det handlar om *dom där riktigt giftiga* fortsätter han argumentera för samma poäng som tidigare i sekvensen. Också CKL:s vidare specificering, *dom där <atracin> å >sån där som< eh:: som har vart< (0.4) förbjudna i Sverige hur länge som he:lst.* (rad 8–10), bidrar till att upprätthålla diskussionen kring samma topik.

Exempel 9: Riktigt giftiga besprutningsmedel (Fokusgr.)

1 AML: [tvärs om >mycke mycke< (0.6) mindre i↑stället↑ .hhh
 2 för dåe va ju väldit svårbekämpade ↓eh:↓ (hur) man
 3 nu kört med de riktigt gifta klass: (0.4) ett,
 4 ((18 rader utelämnade))
 5 AML: =de har ju vari[:: **dom där riktigt giftiga.**
 6 CKL?: [mm
 7 GKL: [mm::ç
 8 CKL: [**dom där <atracin> å >sån där som< eh[::=**
 9 AML: [ja:ç
 10 CKL: =>som har vart< [(0.4) förbjudna i Sverige hur=
 11 AML: [de har man ju kunnat kört på =
 12 CKL: =länge som [he:l[st.
 13 AML: =.hhh [ja: (0.2) så att de: [rent=
 14 FML: [↓mm.↓
 15 GKL: [(>de e så att
 16 de<)
 17 AML: =ke↑mist tillfällit↑ (0.4) så har de ju vart:en fram-
 18 (0.8) steg >på de viset att [man sprutar<=

En annan tendens i bruket av *den där* med påminnande funktion är att referenterna som nämns inte alltid diskuteras i sig, utan snarare verkar användas för att introducera andra aspekter i samtalen: *men du när vi va: lyssna på den där (.) barnpsyko↑logen↑ som pratade, (1.0) (så) hon som satt bre- ... (Fika 1), ja köpte (0.4) >i å för sej< ja köpte KEX då när vi på den där Gårdsbruksda:n som inte va svenska(h).* (Fokusgr.).

Ytterligare en tendens i bruket av *den där* är att den som talaren riktar sig till tycks förväntas ha samma bakgrundskunskap om referenten som talaren själv. När alla samtalsdeltagare inte har samma kunskap om en referent kan *den där* användas för att specificera vem referenten i fråga är. Detta är fallet på rad 19 i exempel 7 ovan då talare B, som inte verkar känna till personen Elin som A och C diskuterar, frågar om Elin var *en (utav de där) tanterna där?*

Precis som vid anaforiska syftningar finns det även vissa andra tendenser i bruket av *den här* respektive *den där* med påminnande funktion som jag av utrymmesskäl inte kan gå in på här. Huvudtendensen i de båda användningarna är densamma: *den här* används då något perspektivbyte sker i samtalet medan bruket av *den där* snarare bidrar till ett pågående kommunikativt projekt.

Sammanfattning

I denna uppsats har jag presenterat en preliminär analys av bruket av pronomenen *den här* och *den där* i sverigesvenska samtal. Den kvantitativa genomgången har visat att *den här* förekommer oftare än *den där* i materialet. Attributiv användning är vanligare än nominal användning i alla andra samtal än familjesamtalet. Vad gäller typiska användningar för demonstrativa pronomen är anaforisk syftning mest frekvent i materialet som helhet. Situationell och påminnande användning är något mindre frekventa, medan diskursdeiktisk användning är den klart minst frekventa användningstypen. Mellan samtalen i materialet finns vissa skillnader, t.ex. förekommer närmare hälften av beläggen på situationell användning i familjesamtalet och över hälften av beläggen på anaforisk användning i fokusgruppsamtalet. Därtill uppvisar fokusgruppsamtalet dubbelt fler belägg totalt än de övriga samtalen var för sig. Verksamheterna i de undersökta samtalen har sålunda en stor inverkan på både frekvensen och användningen av demonstrativa pronomen.

Vad gäller de interaktionella kontexter som *den här* och *den där* förekommer i har analysen visat att det faktiskt går att skönja vissa skillnader i bruket av de två pronomenen. Medan *den här* ofta förekommer i kontexter där det sker ett topik- eller perspektivbyte av något slag, tenderar *den där* att användas i kontexter där talaren bidrar till ett pågående kommunikativt projekt. I synnerhet i bruket av pronomenet *den här* kan man dra en parallell till finska, närmare bestämt bruket av pronomenet *tämä* 'den här'. Som Etelämäki (2006) visat, har *tämä* i finska samtal en presenterande funktion och signalerar referentiell öppenhet, dvs. att fokus ligger just på att identifiera och tolka en referent. *Tämä* förekommer vidare i asymmetriska kontexter, d.v.s. situationer där talaren och lyssnaren inte

betraktar en referent från en gemensam synvinkel; pronomenet signalerar därmed i regel att ett perspektivbyte av något slag är att vänta. De andra pronomenen i finska, *tuo* 'den där' och *se* 'den (där)' är omarkerade vad gäller symmetri. En jämförelse med dessa två pronomen i finska förutsätter att man inkluderar även bruket av *den* i svenska, vilket jag inte gjort i denna uppsats, men hoppas kunna återkomma till i ett annat sammanhang.

Material

- Familj = G Wallenberg, kärnkorpussen för projektet *Samtalsspråkets grammatik*. Samtal och matlagning hos familj, flerpartssamtal (6 personer), 30 min. Transkription av Henric Bagerius och Karin Ridell. Institutionen för filosofi, lingvistik och vetenskapsteori, Göteborgs universitet.
- Fika 2 = U SÅI NF 2:1, kärnkorpussen för projektet *Samtalsspråkets grammatik*. Vardagssamtal med 4 pensionerade kvinnor, 32,5 minuter. Transkription av Karin Ridell. Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- Fika 1 = USAMGRAM 5:1, USAMGRAM 5:2, kärnkorpussen för projektet *Samtalsspråkets grammatik*. Tjejkväll med fika, trepartssamtal, 15 min. 41 sek. + 14 min. 25 sek. Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- Fokusgr. = L Tema K: GML 4, kärnkorpussen för projektet *Samtalsspråkets grammatik*. Gruppdiskussion om genmodifierad mat med 5 deltagare (lantbrukare), 1 moderator, 31 min. 14 sek. Transkription av Henric Bagerius. Tema K, Linköpings universitet.
- SAM = *Svenska samtal i Helsingfors*; Syföreningsmöte. Transkription av Ylva Forsblom-Nyberg. Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur, Helsingfors universitet.

Litteratur

- Etelämäki, Marja. 2006: *Toiminta ja tarkoite. Tutkimus suomen pronominita* tämä. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1008. Helsingfors.
- Fraurud, Kari (2000): "Demonstrativer i svensk sakprosa." I: *DENNA – DEN HÄR – DEN DÄR. Om demonstrativer i tvärspråklig belysning. En minnesskrift till Elsie Wijk-Andersson*. ASLA INFORMATION 26:2 2000. Uppsala, 5–28.
- Himmelman, Nikolaus P. 1996: "Demonstratives in Narrative Discourse. A Taxonomy of Universal Uses." I: *Studies in Anaphora*, red. Barbara Fox. Typological Studies in language 33. Amsterdam, 205–254.
- Hirvonen, Ilkka. 1987: *Konstruktionstyperna denne man och denne mannen i svenskan. En språkhistorisk undersökning*. Studier i nordisk filologi 69. Helsingfors.

- Laury, Ritva. 1997: *Demonstratives in Interaction. The emergence of a definite article in Finnish*. Studies in discourse and grammar 7. Amsterdam.
- Lindström, Eva. 2000a: ”Påminnande – en funktion hos demonstrativer i samtalsvenska.” I: *DENNA – DEN HÄR – DEN DÄR. Om demonstrativer i tvärspråklig belysning. En minnesskrift till Elsie Wijk-Andersson*. ASLA Information 26:2 2000. Uppsala, 93–102.
- Lindström, Eva. 2000b: ”Some uses of demonstratives in spoken Swedish.” I: *Corpus-based and Computational Approaches to Discourse Anaphora*, red. Simon Botley & Anthony Mark McEnery. Studies in Corpus Linguistics 3. Amsterdam, 107–128.
- Reinhammar, Vidar. 1975: *Pronomenstudier*. Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi LIV. Uppsala.
- Saari, Mirja. 1997: ”’Men hörni den där Dallas orkar då gå.’ Om det finlandssvenska bruket av demonstrativt pronomen som markör för definitet.” I: *Ord och några visor tillägnade Kurt Zilliacus 21.7.1997*, red. Marianne Blomqvist. Meddelanden från Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitet B:18. Helsingfors, 253–261.
- Saari, Mirja. 2000: ”*Den sir läcker ut den där salladen*. Om användningen av adnominala *den där*-fraser i svenskan.” I: *DENNA – DEN HÄR – DEN DÄR. Om demonstrativer i tvärspråklig belysning. En minnesskrift till Elsie Wijk-Andersson*. ASLA Information 26:2 2000. Uppsala, 103–138.
- SAG = Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik. 1999: *Svenska Akademiens grammatik*. Stockholm.
- Sundman, Marketta. 2000: ”Svenska och finska demonstrativer som definitetsmarkörer i muntliga narrativer hos tvåspråkiga finländare.” I: *DENNA – DEN HÄR – DEN DÄR. Om demonstrativer i tvärspråklig belysning. En minnesskrift till Elsie Wijk-Andersson*. ASLA Information 26:2 2000. Uppsala, 139–165.
- Wijk-Andersson, Elsie. 1994: ”Bestämt markerat – hur då? Något om framförställda bestämdhetsmarkeringar i sverigesvenska och finlandssvenska.” *Språk och stil* NF 6: 141–162.

Transkription

men: = emfas (vanligen märkt på vokal i betonad stavelse); MEN = högre röststyrka än normalt; °men° = tystare tal än normalt; >men< = snabbare taltempo än normalt; <men> = långsammare tal än normalt; hh = utandning; .hh = inandning; .men = tal på inandning; *men* = ordet framförs med förställd röst; [= överlappning inleds;] = överlappning avslutas; = = repliker hakas till varandra utan hörbar paus/repliken fortsätter på annan rad; - = plötsligt avbrott eller stamning; : = förlängt ljud; (.) = mikropaus (paus under 0.2 sekunder); (1.5) = paus mätt i sekunder; (men) = transkriptionen är osäker; () = ohörbart tal; ((skratt)) = transkriberarens kommentarer; . = fallande ton; , = fortsättningston; ? = stigande ton; ˘ = svagt stigande ton; ↑ = tydligt stigande ton; ↓ = tydligt fallande ton

Från sju bröder till kollektivt självmord

Något om finska romaner i svensk språkdräkt

Lars Wollin

I den litterära fiktionen – väl främst i romanen och novellen – skådar vi, liksom i varje konstverk, ”ett hörn av verkligheten sett genom ett temperament”, för att tala med Émile Zola. Som framstående kännare av svenskt språk, verksam i en finsk miljö, lever vår jubilar i hög grad i en dubbel verklighet. Det kan då ligga en poäng i att i en hyllning som denna mobilisera just romanöversättningen – här den finsk-svenska – med dess specifika kapacitet att dubblera verklighetsupplevelsen.

Jag avser att i ytterst blygsam skala göra just detta, med fokus på först det nittonde, sedan det tjugonde seklets sista fjärdedel. Mitt angreppssätt är främst bibliografiskt och bokstatistiskt: det väsentliga är alltså inte den litterära analysen – någon sådan inlåter jag mig inte på – utan överblicken över litteraturens yttre sammanhang. Också detta är ju ”ett hörn av verkligheten”.

Det hindrar mig inte att börja i litteraturen själv.

De goda romanerna

Aleksis Kivis *Seitsemän veljestä*, utgiven 1870, anses som bekant vara den första finska romanen, därtill den finska prosans första och kanske enda bidrag till världslitteraturen. Den odödliga berättelsen om de sju bröderna har tre gånger klätts i svensk språkdräkt, ombesörjd av betydande litteratörer: Per Åke Laurén (1919), Elmer Diktonius (1948) och Thomas Warburton (1987). Det senare 1800-talets realistiska romankonst, företrädd på finska av författare som Juhani Aho, Minna Canth, Santeri Ivalo, Arvid Järnefelt och Teuvo Pakkala, slog också an i Sverige.

Bland finska romanförfattare vilkas verk försvenskades under förra hälften och runt mitten av 1900-talet framhåller litteraturhistorikerna namn som Pentti Haanpää, Eeva Joenpelto, Eeva Kilpi, Volter Kilpi, Joel Lehtonen, Väinö Linna, Frans Eemil Sillanpää, Elvi Sinervo, Mika Waltari och Marja-Liisa Vartio. Den yngsta bland dessa (Eeva Kilpi) är född 1928. Sillanpääs nobelpris 1939 var naturligtvis viktigt, men det djupaste avtrycket i svenskt medvetande satte nog ändå Nils-Börje Stormbom med sin kongeniala tolkning under titeln *Okänd soldat* (1955) av Linnas *Tuntematon sotilas* (1954) – av författaren själv beskriven som ”sju bröder i kriget”.

Av det senare 1900-talets och millennieskiftets finska romanförfattare, översatta till svenska, har utifrån samma litterära värdegrunder nämnts Matti Yrjänä Joensuu, Veijo Meri, Jorma Ojajarju, Arto Paasilinna, Alpo Ruuth, Hannu Salama och Lassi Sinkkonen. Den äldste i denna yngre grupp (Veijo Meri) är likaså född 1928. Den bredaste publiken i Sverige har troligen Paasilinna: en roman som hans *Hurmaava joukkoitsemurha* (1997) har under titeln *Kollektivt självmord* utkommit något dussintal gånger.

De lästa romanerna

Ovan nämnde jag alltså några författarskap inom finskspråkig roman- och novellitteratur som det etablerade kultursamfundet urskiljer som väsentliga. För det anförda urvalet svarar i huvudsak Harry Järv i Nationalencyklopedin (band 6 1991: 275 f); i 1990-talets och millennieskiftets finsk-svenska romanöversättning har jag dessutom själv (förvisso ofullständigt!) försökt komplettera bilden genom sporadiska sökningar på Internet.

Den bild av bokutgivningen som framträder på en sådan grund har sin styrka i det allmänna erkännandet. Om dessa romaners litterära värde och betydelse råder en åtminstone relativ enighet inom det litterära och kulturella etablissemangets tongivande instanser. Vanliga bokläsare som väljer att läsa dessa böcker – eller som läser dem på anmodan av lärare eller litteraturprofessorer – kan känna sig trygga i förvissningen om att satsa sin tid på något andligt berikande, eller åtminstone på god och meningsfull förströelse. Svagheten ligger i relationen till den läsande publikens verklighet. Det

är nämligen en sak vilka böcker de s.k. vanliga bokläsarna *bör* läsa, men, helt eller delvis, en annan sak vilka de faktiskt läser.

Vilka böcker folk ”faktiskt läser” är förstås inte så lätt att veta. 1970-talets statliga litteraturutredningar i Sverige (här främst En bok om böcker 1972) var värdefulla, men deras vitsord ändå omdebatterat; om inte annat är givetvis deras räckvidd i ett historiskt perspektiv begränsad. Modern litteratursociologi (tillämpad i ett svenskt perspektiv av t.ex. Svedjedal 1993) har lärt oss åtskilligt, men faktum kvarstår: om den tryckta fiktionslitteraturens faktiska reception i breda läsarlager är den exakta kunskapen begränsad.

Ganska exakt kan vi däremot numera överblicka vad som faktiskt tillhandahållits den läsande publiken. I Sverige omfattar denna möjlighet i princip den tryckta litteraturens hela historia, alltså i princip efter medeltidens slut kring 1500 (Wollin 1998). Grunden är 1900-talets bibliografiska litteratur. För perioden från 1866 till nutid täcks all (riks)svensk bokutgivning i den tryckta ”nationalbibliografen”; åtminstone från 1976 är samma utgivning redovisad också i det elektroniska katalogsystemet LIBRIS (Sarén 2005).

Den sålunda bibliografiskt dokumenterade listan över finskspråkiga roman- och novellförfattare vilkas verk översattes till svenska under de första tre decennierna, från Kivis pionjärverk om de sju bröderna 1870 fram till sekelskiftet, är knappast lång. Den meddelas i tabell 1.¹

Tabellen redovisar alltså bokutgivningen inom kategorin finsk skönlitteratur på prosa, romaner och noveller, i svensk översättning (i de svenska bibliotekens klassifikationssystem (SAB) signaturen Hceub.01). – Självfallet säger inte heller detta vad av det utgivna stoffet som verkligen lästes. Än mindre säger det av vilka det lästes, eller hur, varför och med vilken effekt i den ena eller andra dimensionen.

Däremot ser vi vad som faktiskt *erbjöds* publiken. Böcker av detta slag var då som nu varor på en marknad. Utbudet styrdes väsentligen av kommersiella krafter, inte av den sorts religiösa, moraliska, politiska och estetiska värderingar som alltid, mer eller mindre öppet uttalade, under-

¹ Källan för uppgifterna i tabell 1 (samt i tabell 3a nedan) är den bibliografiska databasen FILIS, framställd av medarbetare inom forskningsprojektet med samma namn vid svenskämnet vid Åbo Akademi. (URL: <http://web.abo.fi/fak/hf/sve/filis/> .)

Tabell 1. Finskspråkiga roman- och novellförfattare översatta till svenska 1870–1900, ordnade efter den svenskspråkiga publiceringens omfattning.
 Antal publiceringar av monografitel.
 Antal rader i artiklar i Nordisk Familjebok (NFB) och Nationalencyklopedin (NE).

Utgivna i Sverige

förf.	född	publiceringar	NFB	NE
Aho, Juhani [Brofeldt, Johannes]	1861	5	80	13
Päivärinta, Pietari	1827	4	45	0
<i>Anonym</i>		1		

Utgivna i Finland

förf.	född	publiceringar	NFB	NE
Aho, Juhani	1861	15	80	13
Järnefelt, Arvid	1861	7	35	17
Päivärinta, Pietari	1827	5	45	0
Canth, Minna	1844	4	100	16
<i>Anonyma</i>		3		
Pakkala, Teuvo	1862	2	20	9
Salmelainen, Eero [Rudbeck, Erik]	1830	2	17	8
Ivalo [Ingman], Santeri	1866	1	25	0
Krohn, Julius	1835	1	100	9
Ljungberg, Emmi	1848	1	0	0
Reijonen, Juho	1855	1	20	0

ligger ett kulturetablissemangs värderingar av den ”goda” litteraturen. I det autonoma storfurstendömet Finland måste man visserligen beakta verkningarna av en viss, inte alltid överksam eller betydelselös censur, ytterst baserad på balansen med den tsarryska överheten i St. Petersburg, men sådana inskränkningar av marknadskrafternas spelrum var ju inte aktuella i det samtida Sverige.

Det förtjänar särskilt framhållas att det i detta sammanhang, åtminstone i princip, är *Sveriges* litterära system vi beskriver, inte Finlands. En sådan värdering är självklart förankrad i numera förhärskande översättningsteoretiskt synsätt: att översätta är inte främst (om alls) att ”överföra”, det är att skriva på nytt, på målspråket, för läsare i en målspråklig kultur-

kontext.² Denna kontext var, och är alltför, för svenska översättare av finsk roman- och novelllitteratur, det svenska litterära systemet. Det är där deras produkter ska fungera. I just detta fall kompliceras läget visserligen av Finlands tvåspråkighet: detta lands ”litterära system” är, oaktat finskans alltid massiva majoritetsställning, *också* svenskt – var under autonomitiden kanske rentav *främst* svenskt. Enklast är väl då att definiera det ”svenska systemet” efter språk, inte efter nation: svenska versioner av finska romaner framställs, distribueras och läses i Sverige *och* i det svenskspråkiga Finland. Uppställningen i tabell 1 visar rentav att åtminstone distributionen, dvs. utgivningen, under den aktuella perioden var betydligt mer omfattande i Finland än i Sverige; bilden av ”framställningen”, dvs. själva översättningen, torde vara väsentligen densamma. I vilket land dessa böcker mest *lästes* är däremot mindre uppenbart.

Med alla dessa reservationer: i en lista som tabellens kommer vi nog så nära det går att komma en rättvisande bild av den läsande publikens preferenser. Den bästa värdeämätaren härvidlag är utgivningens omfattning, här angiven i mängden ”publiceringar”. Detta mått summerar värdena av två, i grunden väsensskilda variabler: titlar och utgåvor. Av en populär författare kan förläggaren låta översätta många ”titlar”, dvs. ge ut många nya böcker, men han kan också trycka upp översättningen av samma titel många gånger, i nya utgåvor; den distinktionen utförs inte i tabell 1.

Så räknat avtecknar sig som den svenska publikens överlägsna favoriter under det slutande 1800-talet ganska tydligt trion Juhani Aho, Pietari Päivärinta och Arvid Järnefelt, med totalt 20, 9 resp. 7 publiceringar. Nästan bara i denna tätgrupp är Sverige företrätt som utgivningsland: Aho och Päivärinta är fördelade på båda länderna (den senare jämnast), medan Järnefelts samtliga publiceringar tillhör Finland. Det senare gäller (med ett anonymt undantag) namnen längre ned på listan; det mest notabla av dessa är väl Minna Canth, med fyra publiceringar.

² Ett centralt arbete i den vidlyftiga internationella litteraturen kring översättningens språkteoretiska och historiska problematik är Toury 1995. För flera adekvata referenser i nyare svensk forskning hänvisas generellt till Lindqvist 2002 och Wollin 2007b.

De ”goda” romanerna igen

Publiceringens intensitet, sådan den framträder i bokstatistiken, säger alltså något om resp. författarskaps position på bokmarknaden – en variabel som låter sig jämförelsevis entydigt fångas i kvantitativa termer. Kvalitetsdimensionen är naturligtvis mer problematisk, i grunden kanske inte ens forskningsbar. I svenska översättningshistoriska och därmed besläktade studier tillämpas den ofta på den översatta litteraturens fördelning på skilda källspråk, även då gärna i kvantitativa termer (Torgerson 1981, 1990, 1996). Härvid gäller framför allt att utländsk s.k. populärfiktion (bred underhållning och ”masslitteratur”) under efterkrigstiden översatts nästan uteslutande från engelska, medan den litteratur som återgår på andra större källspråk (traditionellt tyska och franska) samt på mindre (som de andra nordiska språken) är jämnare fördelad på skilda anspråksnivåer: från enklare förströelse till sofistikerad analys av människans existentiella villkor. Dock ligger tyngdpunkten i översättning från andra källspråk än engelska generellt sett i de ”högre” skikten av litterär ambition. (Härom t.ex. Wollin 2007a.) Finskan tillhör de minsta källspråken (även om japanska, arabiska och t.o.m. polska är ännu mindre), och allmänt sett är det alltså rimligt att vänta stor tematisk spännvidd, förenad med starkt genomslag av mer eller mindre avancerad litterär ambition, i den till svenska översatta finska litteraturen. I vad mån sådana förväntningar bekräftas i det faktiska utbudet skall dock inte diskuteras i denna uppsats.

Ändå är det fullt möjligt att närma sig också kvalitetsdimensionen av den litterära översättningens verklighet på någorlunda objektiva premisser. Det faktiska bokutbudet låter sig med rimlig säkerhet relateras till styrande värderingar. I ett historiskt perspektiv kan man t.ex. fråga vilka böcker som skolan, kyrkan och det ”bildade” etablissemanget vid en given tidpunkt i ett givet yttre sammanhang ansåg vara god och viktig lektyr för ”folket”, eller i senare skeden för ”den läsande allmänheten”. Instrumenten för sådan bedömning är mångahanda; här åtnöjer jag mig med ett enda, därtill otvivelaktigt ett av de grövre.

Ett enkelt sätt att känna av en epoks allmänna värdesystem är att studera den behandling dess kulturprodukter vederfares i den samtida *encyklopediska* litteraturen. Uppslagsböckerna, ”konversationslexikonerna”, har ju just denna huvuduppgift: att formulera sin samtids gängse världsbild,

i det samhälle där de tillkommit. I det senare 1800-talets och tidigare 1900-talets Sverige fullgjordes denna funktion av *Nordisk familjebok* (NFB); viktigast och mest bekant är dess andra upplaga, den s.k. UGGLEUPPLAGAN, utgiven i 38 volymer 1904–1926. Hundra år senare, från ung. 1990 fram till dagsläget, har denna roll som uttolkare av en etablerad svensk världsbild övertagits av *Nationalencyklopedin* (NE), utgiven i 20 volymer och tre supplementband 1989–2000. – Viktigt i sammanhanget är dels *urvalet* av finska författare i vardera verket, dels *omfattningen* av de artiklar som ägnas varje behandlad författare. I tabellen redovisas antal rader i förekommande artiklar; i resp. encyklopedi icke upptagna författare markeras med 0.³

Samtliga till namnet kända finska författare vilkas verk översattes till svenska under 1800-talets tre sista decennier är alltså uppmärksammade i *Nordisk familjeboks* andra upplaga, med artiklar av ett omfång mellan ett tjugotal och ett hundratal rader. Att variationen i artikellängd skulle återspegla den betydelse det samtida kulturetablissemanget tillerkände de enskilda författarna är naturligtvis bara en hypotes. I ett fall är den föga lyckad: Julius Krohn behandlas med den ena av de två längsta artiklarna i NFB rimligtvis främst i sin egenskap av lärd filolog, knappast som romanförfattare.

Men i övrigt utfaller en jämförelse av den encyklopediska uppmärksamhetens omfattning med publiceringsintensiteten i ett kanske inte helt ointressant mönster. Trion Aho–Päivärinta–Järnefelt återkommer samlad, därtill i samma inbördes styrkeförhållande, någonstans mitt på skalan: de är alla ordentligt behandlade, dock endast Aho med en längre artikel, de övriga med medellånga eller kortare. Den verkliga toppositionen intas av Minna Canth, vars fräna naturalism och radikala sociala tendens beskrivs relativt ingående, därtill med påtaglig respekt, redan i fjärde volymen av ”Ugglan”, utgiven 1905.

Man noterar också förskjutningarna i detta mönster under 1900-talet: i NE ligger Canth kvar i toppskiktet med de tre längsta artiklarna (runt 15 rader), nu dock i gott sällskap med Järnefelt och Aho, vilka här alltså intar positioner som bättre än i NFB svarar mot publiceringsintensiteten. Däremot är Päivärinta i dagens Sverige tydligen lika glömd som Emmi Ljung-

³ En studie liknande denna har jag tidigare utfört med tillämpning på svensk 1800-talsöversättning av *fransk* romanlitteratur (Wollin 2007a: 96 ff).

berg, Santeri Ivalo och Juho Reijonen, medan Teuo Pakkala och Eero Salmelainen (Erik Rudbeck) stått sig bättre.

De reflexioner som här anmäler sig handlar åtminstone delvis – ytterst allmänt och grovt förenklat – om genremönster och litterära tendenser. En författare som Päivärinta låter sig väl relativt osökt inpassas i sin samtids folkloristiskt präglade, i grunden ganska värdekonservativa och formellt traditionsbevarande litteratur, medan en mer radikalt subversiv realism kanske verkade starkast hos ”feministen” Minna Canth. Det låter sig alltså inte med stöd i dessa spridda bibliografiska data sägas att den samtida marknaden skulle ha varit påfallande benägen att lyfta fram den förargelseväckande kvinnliga ”rabulisten”, lika litet eller ännu mindre att den etablerade estetikens talesmän skulle ha förtigit henne. Också ”Ugglands” kanoniskt värdefixerande artiklar skrevs efter det moderna genombrottet.⁴ Man kan nästan få intrycket att i varje fall det encyklopediskt dokumenterade värderingsmönstret på detta fält inte förändrats särskilt dramatiskt de senaste hundra åren.

Naturligtvis vilar slutsatser och reflexioner som de ovan anförda på ett underlag vars bräcklighet nog egentligen förbjuder varje anspråk på mer generell giltighet. Här står löjet på lur. Sedan jag sagt detta, dristar jag mig emellertid att gå vidare och anställa en liknande betraktelse, på samma skakiga underlag, över samma verklighet hundra år senare.

Det moderna ”systemet”

Tabell 2 redovisar finskspråkiga roman- och novellförfattare, vilkas verk översatts till svenska, efter det material som redovisas i LIBRIS’ katalogsystem fr.o.m. utgivningsåret 1976. Av praktiska skäl har jag tyvärr tvingats avbryta den fullständiga excerperingen med år 2000 och för senare år fått nöja mig med sporadiska sökningar på Internet; för 2000-talets utgivning garanteras således ingen fullständighet.

⁴ Man noterar dock att en av de främsta kvinnliga författarna i Finlands *svenskspråkiga* s.k. genombrottslitteratur, den med Minna Canth icke obesläktade Ina Lange (Daniel Sten), är onämnd i såväl NFB som NE. (Om ”det marginaliserade genombrottet” se Toftegaard Pedersen 2002.)

Tabell 2. Finskspråkiga roman- och novellförfattare översatta till svenska 1976–2000/2008, ordnade efter den svenskspråkiga publiceringens omfattning. Antal publiceringar av monografititel: totalt och förstagångspublicering. Antal rader i artiklar i Nationalencyklopedin (NE).

förf.	född	publiceringar	förstagångs- publiceringar	NE
Utrio, Kaari	1942	19	4	0
Linna, Väinö	1920	19	0	26
Waltari, Mika	1908	16	0	12
Kilpi, Eeva	1928	14	6	14
Paasilinna, Arto	1942	12	7	23
Joenpelto, Eeva	1921	6	6	25
Tuuri, Antti	1944	6	6	12
Joensuu, Matti Yrjänä	1948	4	3	9
Kivi, Aleksis	1834	4	0	30
Liksom, Rosa	1958	4	3	21
Huovinen, Veikko	1927	3	2	15
Härkönen, Anna-Leena	1965	3	2	18
Jalonen, Olli	1954	3	3	0
Krohn, Leena	1947	3	3	9
Meri, Veijo	1928	3	2	18
Sinkkonen, Lassi	1937	3	2	9
Sopanen, Tapani	1950	3	2	0
Aho, Juhani	1861	2	0	13
Bergström, Matti	1922	2	0	0
Haavikko, Paavo	1931	2	2	17
Idström, Annika	1947	2	1	16
Kilpi, Volter	1874	2	2	12
Lander, Leena	1955	2	2	18
Pulkkinen, Matti	1944	2	2	22
Saisio, Pirkko	1949	2	2	0
Anttala, Esa (<Arhosuo, Urpo)	1917	1	1	0
Haanpää, Pentti	1905	1	0	23
Järnefelt, Arvid	1861	1	0	17
Järventaus, Arvi	1883	1	0	0
Kaipainen, Anu	1933	1	1	17
Kallioniemi, Tuula	1951	1	1	0
Kataja, Väinö	1867	1	0	0
Katz, Daniel	1938	1	1	17

Lampila, Lea	1924	1	1	0
Lardot, Raisa	1937	1	1	0
Lehtinen, Lasse	1947	1	1	0
Lehtonen, Joel	1881	1	1	15
Leino, Eino	1878	1	0	20
Lepokorpi, Erkki	1930	1	1	0
Linnankoski, Johannes	1869	1	0	15
Matinlompolo, Martta	1934	1	1	0
Melleri, Arto	1956	1	1	0
Metsola, Tuulikki	1938	1	1	0
Mukka, Timo K.	1944	1	1	15
Nummi, Markus	1959	1	1	12
Numminen, Mauri Antero	1940	1	1	12
Ojajarju, Jorma	1938	1	1	0
Oksanen, Aulikki	1826	1	1	8
Onerva, L.	1882	1	0	10
Paasilinna, Erno	1935	1	1	0
Panteleimon		1	1	0
Päätalo, Kalle	1919	1	1	9
Ruuth, Alpo	1943	1	1	9
Saarikoski, Pentti	1937	1	1	17
Sahimaa, Jaakko	1923	1	1	0
Salama, Hannu	1936	1	0	17
Sariola, Esa	1951	1	1	17
Sariola, Mauri	1924	1	1	0
Sillanpää, Frans Eemil	1888	1	0	34
Simonsuuri, Kirsti	1945	1	1	0
Sinervo, Elvi	1912	1	1	9
Stenberg, Eira	1943	1	1	14
Suominen, Tapani	1947	1	1	0
Turunen, Heikki	1945	1	1	9
Waltari, Satu	1932	1	1	0
Vartio, Marja-Liisa	1924	1	1	9
Viking, Klaus [pseud.]	1945	1	1	0

Först noteras att det dussintal finska författare vilkas verk översattes till svenska under senare 1800-tal, då publicerade totalt ett drygt femtiotal gånger, ett sekel senare utökats till ett knappt sjuttioal, publicerade ungefär 200 gånger. Ingendera ökningen är strängt taget större än den som betingas

av boktryckets allmänna tillväxt, vilken i Sverige varit av ungefär samma storlek under det tjugonde seklet som under de fyra föregående sedan reformationen och det första boktrycket i tidigare 1500-tal. Man kan alltså inte på denna grund hävda att läsande svenskars intresse för finsk romanlitteratur generellt ökat under 1900-talet mer än deras intresse för utländsk litteratur översatt från andra källspråk. Möjligen kan man ana att det något vidgats: i 1800-talsskedet publicerades varje finsk författare på svenska i genomsnitt omkr. fyra gånger, i det moderna skedet omkr. tre gånger: utvecklingen har alltså gått i riktning mot flera författare, inte mot flera verk av samma författare. Denna tendens är dock relativt svag och skulle, för att korrekt värderas, behöva vägas mot förhållandena inom översättningen från andra (företrädesvis större) källspråk än finskan, en undersökning som veterligen ännu väntar på sitt utförande.

De fem författare som noterats med mer än tio publiceringar vardera bildar en toppgrupp som inbjuder till flera reflexioner. – Väinö Linna och Mika Waltari, födda 1920 resp. 1908, har av naturliga skäl bara kunnat publiceras postumt under perioden; de tillhör samtidigt de yngsta bland de fjorton som inte är noterade med någon förstagångspublicering. Bland dem återfinns man inte oväntat de ovan nämnda Kivi, Aho, Järnefelt, Linnan-koski, Leino, Sillanpää och ytterligare några. Inalles har dessa fjorton publicerats över femtio gånger under perioden. En fjärdedel av utgivningen är alltså ägnad författare med mer eller mindre grundmurad status som ”klassiker”. Även om Linna och Waltari tillsammans ensam svarar för två tredjedelar av denna ”seniorutgivning”, är den försvenskade finska romanutgivningens inriktning på litterär tradition ändå påfallande. I totalutbudet av svensk skönlitteratur torde proportionerna icke vara dessa.

Linnas topposition i utgivningen är som inledningsvis antyddes förklarlig: hans breda rundmålning av det finska samhället har gett honom en folklig förankring snarlik Vilhelm Mobergs i Sverige. Waltaris historiska romaner, som inte på samma sätt har någon lättfunnen svensk motsvarighet, har likaså tilltalat en vidsträckt och trogen läsekrets.

Med renodling av förstagångsutgivningen blir, efter utmönstringen av de många nyutgåvorna av Linna och Waltari, fördelningen jämnare. En toppgrupp om fem med fyra publiceringar eller mera kan man dock av-

gränsa, och här återkommer samma tre: Arto Paasilinna, Eeva Kilpi och Kaari Utrio, med anslutning av Eeva Joenpelto och Antti Tuuri.

Kaari Utrio sticker ut från de övriga i tätgruppen såtillvida att hon ensam är onämnd i Nationalencyklopedin. Detta öde delar hon med en dryg tredjedel (25 namn) av det knappa sjuttioalet registrerade författare. Bland dem är Utrio den enda med omfattande svensk utgivning (vilket väl ger anledning till misstanken att hennes namn helt enkelt glömts av NE-redaktionen). Flertalet av de övriga encyklopediskt onämnda utgör runt hälften av det fyrtiotal författare som noterats med bara en enda publicering. Korrelationen mellan de båda variablerna är därmed generellt sett någorlunda positiv: framgång på bokmarknaden och uppmärksamhet i den tongivande encyklopedin går i betydande utsträckning hand i hand.

Självklart är detta samband knappast. Att det litterära etablissemangets uppskattning inte alltid slår igenom på bokmarknaden och därmed i utgivningsstatistiken är ju en gammal sanning. I detta material bekräftas det negativa sambandet i det tjugotal finska författare, som högaktningfullt behandlas i den svenska Nationalencyklopedin, i artiklar av ibland försvarlig längd, men som ändå noterats med bara enstaka publiceringar på svenska. I Utrios generation kan nämnas litteratörer som Daniel Katz, Timo K. Mukka, Mauri Antero Numminen, Pentti Saarikoski, Esa Sariola och Eira Stenberg. – I vad mån sådana fall faktiskt styrker bilden av en kvalitativt avancerad romanlitteratur i översättning från ett litet källspråk, respekterad utan kommersiella sidoblickar, eller bara visar på behovet av komplettering med andra, kanske mer nyanserade instrument än det encyklopediska för att mäta så pass diffusa kvaliteter i ett författarskap, vågar jag inte försöka bedöma.

Vilka som utgör den i någon mening ”verkliga” litterära eliten avgörs naturligtvis bara i två instanser: av varje enskild läsare och av framtiden.

Översättarna

Vilka var de då, dessa det förflutnas brobyggare från finskt till svenskt? Och vilka är de i dag? Översättaren är som bekant påfallande anonym i kulturens historia, oavsett den mäktiga kraft – bevarande och omskapande

på samma gång – som alltid utgått från den litterära översättarkårens samlade insats.

Tabell 3a redovisar denna kår för 1800-talsskedets finsk-svenska romanöversättning.⁵ Den är, liksom författarkåren, knappast särskilt talrik.

Tabell 3a. Översättare till svenska av finskspråkiga romaner och noveller 1870–1900, ordnade efter publiceringens omfattning.

Antal publiceringar av monografitel: totalt och förstagångspublicering.

översättare	publiceringar	författare
<i>Anonym</i>	21	Aho, <i>Anonym</i> , Canth, Järnefelt, J. Krohn, Ljungberg
Hertzberg, Rafaël	13	Aho, <i>Anonym</i> , Canth, Päivärinta, Reijonen
Jelm, V.	5	Aho
H. Lbg (sign.) [Lindberg, Hanna]	2	Canth, Pakkala
Nygård, Sven	2	Päivärinta
Zilliacus, Konni	2	Aho
G-nd [Gottlund, Carl Axel]	1	<i>Anonym</i>
Gråsten, Ernst	1	Järnefelt
Londen, Lilly	1	Ivalo
Ninni, J.	1	Päivärinta
Tavaststjerna, Karl A.	1	Aho

Antalet aktörer kan inte fastställas exakt, då översättaren i runt 20 av femtiotalet publiceringar är anonym. Om man emellertid antar, vilket nog är rimligt, att flertalet av dessa anonyma utgivningar ändå mobiliserat översättare inom den grupp av tio som faktiskt namnges, torde det faktiska antalet översättare uppgå till kanske ett dussintal, alltså ungefär detsamma som antalet författare. – Översättarens anonymitet är typisk för tiden och utgör onekligen ett dystert vittnesbörd om verksamhetens status i 1800-talets litterära kultur.

I det resterande trettiotalet publiceringar är de tio översättarna alltså namngivna. Rikast företrädd är Rafaël Hertzberg, vars namn knyts till 13 publiceringar av fyra namngivna och en anonym författare. Med mer än en

⁵ Den omedelbara källan är återigen FILIS-databasen, se ovan not 2, s. 194. – En inventering på samma premisser av svensk 1800-talsöversättning av fransk roman- och novelllitteratur meddelas i Wollin 2007a: 98–103.

publicering av vardera en eller två författare noteras också V. Jelm, Hanna Lindberg, Sven Nygård och Konni Zilliacus. Av de mest publicerade författarna omhändertas Aho och Päivärinta av vardera tre, Canth av två och Järnefelt av en namngiven översättare. Den stora andelen publiceringar med anonym översättare, som också inrymmer dessa författare, försvårar emellertid en rättvisande värdering av relationerna.

Tabell 3b redovisar samma verklighet för det moderna skedet, nu dock med inskränkning till förstagångspublicering: varje publicering är här alltså i princip en ny titel.

Tabell 3b. Översättare till svenska av finskspråkiga romaner och noveller 1976–2000/2008, ordnade efter publiceringens omfattning.
Antal förstagångspubliceringar av monografititel

översättare	förstagångs- publiceringar	författare
Frostell, Camilla	12	Joensuu, Lander, Nummi, A. Paasilinna, Simonsuuri, Suominen, Utrio
Warburton, Thomas	12	Haavikko, V. Kilpi, Kivi, Meri, Oksanen, Päätaalo, Tuuri
Hildén, Jens	10	Huovinen, Joenpelto, Saisio, Salama, Sinkkonen, Turunen
Lindqvist, Kerstin	8	Kaipainen, E. Kilpi, Lardot, Vartio
Liliehölm, Sinikka	4	Sariola, Utrio
Stormbom, N.-B.	4	Lehtonen, Leino, Ojajarju, Ruth
Wellros, Seija	4	Sahimaa, Sopanen
Hornborg, Ulla	3	E. Kilpi, Lepokorpi, Pulkkinen
Jalava, Antti	3	Härkönen, Saarikoski
Pohjanen, Bengt	3	Tuuri
Ritamäki, Tapani	3	Liksom, Melleri
Ruusulehto, Ulla	3	Joenpelto
Wigelius, Staffan	3	Jalonen
Friberg, Ralf	2	Joensuu
Huldén, Mats	2	Numminen, Pulkkinen
Sällberg, Anita	2	Lampila, Matinlompolo
Therman, Fredrik	2	Sillanpää, S. Waltari
Öhrn, Tomas	2	A. Paasilinna
Arto, Pekka & Gulbrandsen, Kerstin	1	Mukka
Bonsdorff, Johan von	1	E. Paasilinna

Enckell, Liv	1	Sariola
Gripenstad, Georg	1	Järventaus
Jansson, Paul	1	Viking, Klaus [pseud.]
Johansson, Sixten	1	Liksom
Johansson, Sixten & Virtala, Irene	1	Onerva
Klockars, Britta	1	Idström
Kärkkäinen Karlsson, Airi	1	Kallioniemi
Parland, Ralf	1	Katz
Rosenberg, Rudolf	1	Metsola
Sahlgren, Karl	1	Panteleimon
Snell, William	1	Kataja
Sundgren, Tatiana	1	Sinervo
Vatanen, Osmo	1	Anttala
Vuori, Tom	1	Lehtinen

Antalet översättare – som i detta moderna skede givetvis alla är namngivna – har mer än tredubblats under århundradet och uppgår till 35, vilket dock bara är ungefär hälften av antalet författare; de sistnämnda har alltså förmerat sig betydligt starkare än översättarna. Produktionen har (som framgick redan vid jämförelsen mellan tabell 1 och 2) mer än fördubblats och omfattar hundratalet (här alltså förstagångsutgivna) titlar. Det innebär ett genomsnitt av runt tre färskta titlar per översättare, att jämföra med lika många eller bara något fler publiceringar (alltså nyutgivningen av tidigare utgivna titlar inräknad) hundra år tidigare. Alla tre faktorerna – den konsekventa namngivningen, det relativt sett mindre antalet aktörer och den (åtminstone sannolikt) större produktiviteten – reflekterar egentligen ett och samma fenomen: översättarkårens professionalisering. Denna är, i Sverige som på andra håll, en av 1900-talets mera betydande och oftast förbisedda omvälvningar i det litterära samfundet. Kanske är den något av en revolution i tysthet.

Elitbildningen inom översättarkåren är dock lika tydlig som någonsin tidigare. En toppgrupp avtecknar sig skarpt: trion Camilla Frostell, Jens Hildén och Thomas Warburton, som tillsammans svarar för en tredjedel av hela produktionen, vardera med tio titlar eller mer och vardera med spridning på sex à sju författare. Ett mellanskikt om tiotalet översättare har producerat vardera mellan tre och tiotalet titlar, fördelade på motsvarande

mindre antal författare. För mer sporadiska insatser (mindre än tre titlar) noteras ett tjugotal översättare.

”Eliten” avgränsas här alltså på rent kvantitativ grund; vilka kvalitativa överväganden som styr de dominerande översättarnas fördelning på skilda författare måste jag överlämna åt andra att bedöma. Fastställas skall bara att de tre översättarna i toppen i viss men inte självklart dominerande utsträckning tagit sig an de oftast utgivna författarna: Frostell har översatt bl.a. Joensuu, Paasislinna och Utrio, Warburton bl.a. Kivi och Tuuri, Hildén bl.a. Joenpelto.

Förläggarna

Den tredje centralt placerade aktören på den litterära textens väg från konception till läsning är bokförläggaren. Utrymmet medger inte redovisning av samtliga översättares förlagsanknytning. Här skall bara fastställas att de tre flitigaste i den moderna perioden tycks fördela flertalet av sina uppdrag på (i realiteten mer eller mindre) olika bokförlag, alla utom ett i Stockholm: Camilla Frostell på Bonnier (Lander och Nummi) och Bromberg (Paasislinna), Jens Hildén på Forum (Saisio) och Rabén & Sjögren (Huovinen, Joenpelto, Sinkkonen), Thomas Warburton på Askild & Kärnekull (Päätaalo), Atlantis (Haavikko, V. Kilpi), Forum (V. Kilpi, Oksanen), Natur och kultur (Meri), Norstedt (Tuuri) och Söderström i Helsingfors (Meri).

De nämnda bokförlagen är alla stora och välrenommerade, med en kvalitetsinriktad utgivningsprofil – något som ju inte motsäger den antydda bilden av en finsk-svensk romanöversättning med distinkta litterära ambitioner.

Konklusion

Mängden spännande nedslagspunkter i forskning som denna är som lätt inses mycket stor. Det mesta måste här lämnas därhän. Man blir nyfiken på andra aktörer i sammanhanget kring den litterära texten. Viktiga är t.ex. boktryckaren, bokhandlaren, bokklubbsorganisatören, bibliotekarien, re-

censenten, litteraturprofessorn, språkforskaren. Och då har vi ändå inte nämnt den mest undflyende, den det hela ytterst handlar om: läsaren.

Ett är säkert – dessutom kanske värt att notera i vår jubilers tvåspråkiga verklighet: det är knappast från Finland som den svenska publiken hämtar sin enklare underhållningslektyr.

Litteratur

- En bok om böcker. Litteraturutredningens branschstudier.* Separat bilagedel 3 till Litteraturutredningens huvudbetänkande / 1968 års litteraturutredning (L 68). Statens offentliga utredningar 1972: 80. Stockholm 1972.
- Lindqvist, Yvonne. 2002: *Översättning som social praktik. Toni Morrison och Harlequinserien Passion på svenska.* Stockholm Studies in Scandinavian Philology, N.S., 26. Stockholm.
- NE = *Nationalencyklopedin*. Ett uppslagsverk på vetenskaplig grund utarbetat på initiativ av statens kulturråd. 1989–2000. Band 1–20, supplementband I–III. Höganäs & Malmö.
- NFB = *Nordisk familjebok. Konversationslexikon och realencyklopedi*. Ny, reviderad och rikt illustrerad upplaga. 1904–1926. Band 1–38. Stockholm.
- Sarén, Maria. 2005: ”Fiktionsprosa eller sakprosa? Genreproblem vid urvalet av material för FILIS-databasen.” I: Wollin & Sarén 2005: 81–92.
- Svedjedal, Johan. 1993: *Bokens samhälle. Svenska bokförläggareföreningen och svensk bokmarknad 1887–1943.* Stockholm.
- Toftegaard Pedersen, Arne. 2002: *Det marginaliserede gennembrud. Tre moderne svensksprogede romaner fra 1880ernes Finland.* Åbo: Åbo Akademis förlag.
- Torgerson, Sten. 1982: *Översättningar till svenska av skönlitterär prosa 1866–1870, 1896–1900, 1926–1930.* Göteborg.
- Torgerson, Sten. 1990: *Fiktionsprosa på svenska 1866–1900. En utgivningsstatistik.* Litteratur och samhälle 1/2. Uppsala.
- Torgerson, Sten. 1996: *Översättare av fiktionsprosa på den svenska bokmarknaden 1866–1900. En frekvensundersökning.* Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet 28. Göteborg.
- Toury, Gideon. 1995: *Descriptive translation studies and beyond.* Benjamins Translation Library 4. Amsterdam.
- Wollin, Lars. 1998: ”Från Heliga Birgitta till Barbara Cartland. Kring den svenska översättningens språkhistoria.” I: *Med andra ord. Texter om litterär översättning*, red. Lars Kleberg. Stockholm, 62–91.
- Wollin, Lars. 2007a: ”When the publishers took over the scene. Investigating 19th century fiction literature in Swedish, published in Sweden and Finland.” I: *Réalisme, naturalisme et réception. – Problèmes esthétiques et idéologiques envisagés dans une perspective scandinave, française ou comparative*, red.

- Brynja Svane & Morten Nøjgaard. *Studia Romanica Upsaliensia* 72. Uppsala, 87–107.
- Wollin, Lars. 2007b: "Öfversättaren i det nittonde seklet." I: *Gränslösa texter. Perspektiv på översättning*, red. Yvonne Lindqvist. Ord och stil. Språkvårdssamfundets skrifter 38. Uppsala, 163–194.
- Wollin, Lars & Sarén, Maria. 2005: *Fiktionens texter – och verklighetens. Skisser från ett projekt*. FILIS rapport 1. Åbo.

